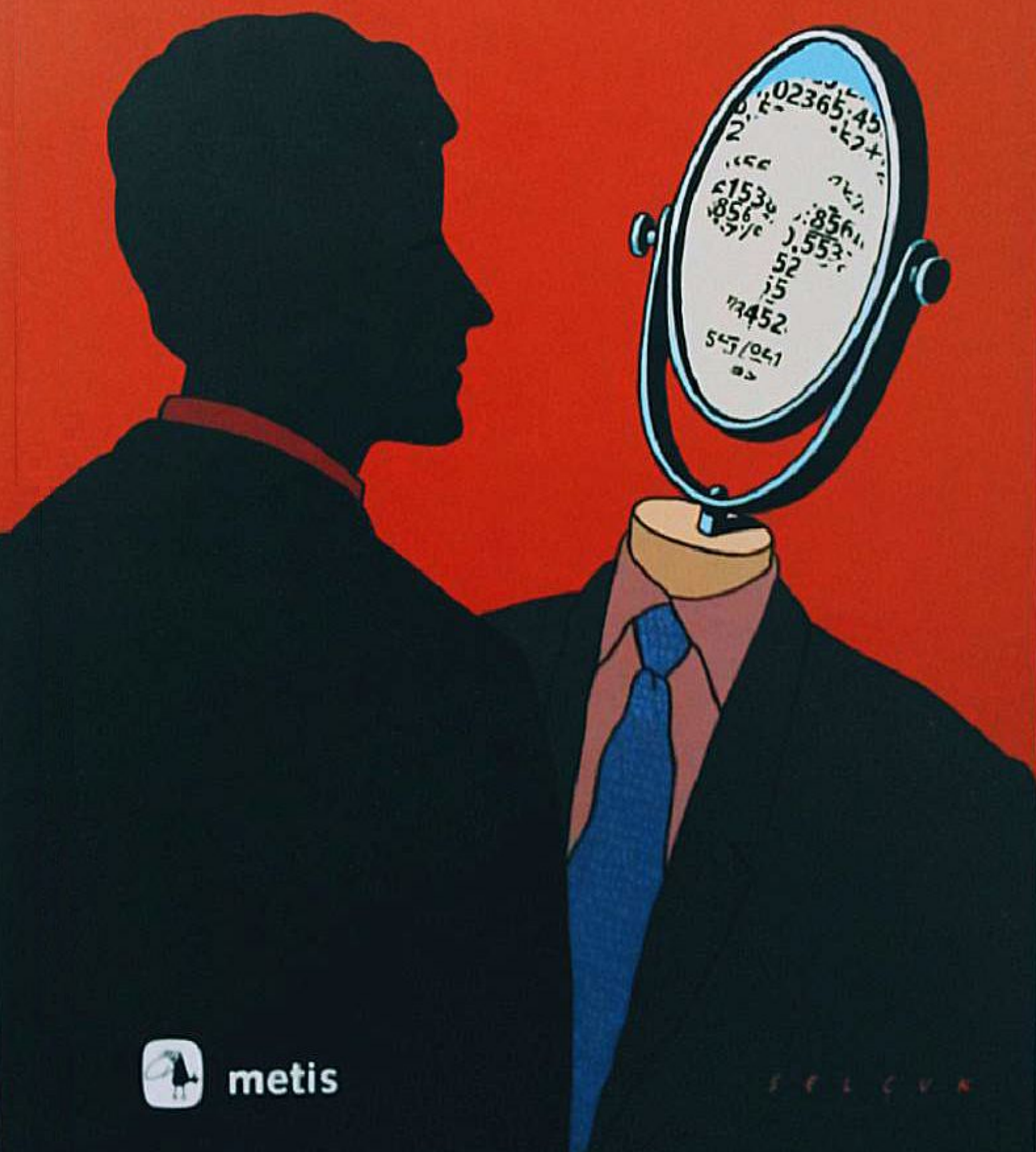
Renata Salecl

Seçme İkilemi

metis

Renata Salecl

Seçme İkilemi

Slovenyalı düşünür ve sosyolog. Ljubljana Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördükten sonra aynı üniversitenin hukuk fakültesinin kriminoloji bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı ve 1991'de sosyoloji doktorasını tamamladı. Çalışmalarında hukuk, kriminoloji ve psikanalizi bir araya getiren Salecl, 2010'da Slovenya Bilim Bakanlığı tarafından yılın kadın bilimcisi seçildi. Londra İktisat Okulu, Birkbeck Üniversitesi, New York'taki Cardozo Hukuk Okulu, Washington'daki George Washington Üniversitesi ve Berlin'deki Humboldt Üniversitesi gibi eğitim kurumlarında dersler veren Salecl, halen Ljubljana Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve kıdemli araştırmacı olarak çalışmalarını sürdürüyor. Aynı zamanda çeşitli Avrupa gazetelerinde köşe yazıları da yazan Salecl'in kitaplarından bazıları şunlardır: *The Spoils of Freedom: Psychoanalysis and Feminism after the Fall of Socialism* (1994), *(Per)versions of Love and Hate* (1998), *Kaygı Üzerine* (2004; Metis, 2013).

Renata Salecl

Seçme İkilemi

Çeviren:

Barış Engin Aksoy

metis

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www .metiskitap.com

Renata Salecl
Seçme İkilemi
Özgün adı: Choice
Çeviri: Barış Engin Aksoy

© Renata Salecl, 2010

Bütün hakları saklıdır.
©Metis Yayınları, 2014
Türkçe Çeviri© Barış Engin Aksoy, 2014

İlk Basım: Aralık 2014
İkinci Basım: Ekim 2017

Yayıma Hazırlayan: Özde Duygu Gürkan

Kapak Tasarımı: Emine Bora
Kapak Deseni: Selçuk Demirel

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd. Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003

İÇİNDEKİLER

Giriş 9

1 Seçmek Bizi Niçin Kaygılandırır? 19

2 Başkalarının Gözüyle Seçmek 43

3 Aşk Seçimleri 66

4 Çocuk Sahibi Olmak ya da Olmamak 84

5 Mecburi Seçim 99

Sonuç:
Utanç ve Toplumsal Değişimin Eksikliği 115

Teşekkür 127

Ek Okumalar 129

Dizin 133

GİRİŞ

NEW YORK'TAKİ BİR KİTAPÇIDA kişisel gelişim raflarını gözden geçirirken, *All About Me* (Hakkımda Her Şey) adlı bir kitaba rastlamıştım. Kitabın büyük kısmı yazısızdı. Her sayfada okurun sevdiği ve sevmediği şeylere, hatıralarına ve gelecekle ilgili planlarına ilişkin bir-iki soru vardı, o kadar.

Bu boş alanlar gelişmiş dünyaya hâkim olan ideolojinin kusursuz bir resmini veriyor: Kişi yaşamının nihai efendisidir, her ayrıntıyı belirlemekte özgürdür. Günümüz tüketim toplumunda sadece ürünler arasında seçim yapmak durumunda kalmıyoruz; tüm yaşamımızı karar ve seçimlerden oluşan koca bir alaşım gibi görmemiz isteniyor.

Mesela trenle yaptığım bir yolculuk esnasında, hayatta istediğimi yapmakta özgür olduğum bana defalarca hatırlatılmıştı. Bir üniversite reklamı, "Ne olmak istiyorsan o ol" diyordu. Bir bira şirketi, "Kendin ol" diye sıkıştırıyordu. Bir seyahat acentesi, "Hayat — yerini şimdi ayırt" diye tembihliyordu. *Cosmopolitan*'ın kapağında, "Kendin ol — ama kendinin daha iyi bir versiyonu" yazıyordu. Chase Manhattan'a ait bir bankamatiği kullanırken ekranda şöyle diyordu: "Seçim senin. Chase [arayış] senin." Post-komünist ülkelerde bile reklamlar ne tür bir hayat yaşayacağımıza karar vermemiz gerektiğini söyleyip duruyor. Slovenya'da bir iç giyim firmasının devasa reklam panolarında, "Bugün hangi kadın olmak istersin?" diye soruluyor. Bulgar bir cep telefonu firması "Bu senin sesin" sloganını kullanırken, Hırvat muadili de aynı nakaratı tekrarlıyor: "Kendin ol!"

Kendin olmak pek kolay değil anlaşılan. Çok satan kitap listelerine şöyle bir bakmak, insanların nasıl kendileri olacaklarını öğren-

mek için epey bir para ve zaman harcadığını düşündürüyor. *Change Your Thought: Change Yourself* (Düşüncenizi Değiştirin: Kendinizi Değiştirin), *Siz: Kullanım Kılavuzunuz*, *Now Discover Your Strengths* (Artık Güçlerinizi Keşfedin) ve *Reposition Yourself* (Kendinizi Yeniden Konumlandırın) — bu kitapların her biri, kişinin tüm yaşamını yeniden tanımlaması için yeni bir strateji öneriyor. İnternetteki astroloji sitelerinde "gerçek siz" hakkında ücretsiz görüşler sunuluyor, televizyon reklamları vücudu baştan aşağı yenilemeye özendiriyor, özel ve kamusal yaşamın her alanında ideal yaşam tarzına ulaşmamıza yardımcı olacak danışmanlar / koçlar bulunabiliyor.

Ancak bunca tavsiye ille de memnuniyet doğurmuyor; aksine, kaygı ve güvensizliği artırabiliyor.

Bir dergide editörlük yapan ve yaşamındaki tüm sorunları, mutluluğa ve doyuma ulaşmasına yardımcı olmayı vadeden muhtelif kişisel gelişim kitaplarında sunulan tavsiyelere uyarak çözmeye karar veren Jennifer Niesslein'ı ele alalım. *Practically Perfect in Every Way* (Her Açıdan Hemen Hemen Kusursuz) adlı kitabında Niesslein, iki yıl boyunca kilo verme, evini düzene sokma, iyi bir ebeveyn ve eş olma ve tüm hayat genelinde daha çok huzur bulma üzerine verilen tavsiyelere uyduktan sonra ciddi panik ataklar yaşamaya başladığını anlatır.[1] Daha mutlu değil, *mutsuz* olduğunu fark etmiştir. Tüm bu kendini geliştirme çabası bütün zamanını aldığı gibi, başardıklarından da —tertemiz bir mutfak, günde üç öğün ev yapımı yemekler ve ustalık kazandığı yeni iletişim becerileri— keyif almaz olmuştur. Ağır egzersizlerle kaybettiği kilolar bile birkaç ay içinde geri dönmüştür. Tüm bunların sonunda Niesslein, insanların kendi yöntemleriyle değişmeyi denemektense bu kitapların peşine takılmasının sebebini şöyle açıklar: "Bence yaşamlarımızda kendimizi çok fazla şeyden sorumlu hissediyoruz. Mesleğimize, çocuklarımıza, evliliğimize karşı sorumluluklarımız var. Ne yapacağını başka birinin söylemesi insanı rahatlatıyor."[2]

1. Jennifer Niesslein, *Practically Perfect in Every Way*, New York: Putnam Adult, 2007.

2. http://women.timesonline.co.uk/tol/life_and_style/women/the_way_we_live/article2467750.ece.

Gelişmiş dünyada yaşamlarımızı kişiselleştirip kusursuzlaştırmamızı sağlaması gereken bu seçenek artışı, nasıl olup da daha çok doyum yerine daha büyük bir kaygı, daha büyük bir yetersizlik ve suçluluk duygusu doğuruyor? Ve insanlar niye bu kaygıyı hafifletmek için pazarlamacılardan ya da yıldız fallarından rasgele tavsiyeler almaya, kozmetik endüstrisinden güzellik tüyoları almaya, mali danışmanların ekonomi tahminleriyle yön bulmaya ve kişisel gelişim yazarlarının ilişki tavsiyelerine uymaya razı oluyor? Her geçen gün daha fazla insanın bu sözde uzmanlara riayet ettiği göz önüne alındığında, aslında bu seçme yükünden kurtulmaya gitgide daha hevesli oluyormuşuz gibi görünüyor.

İnsanlar yaşamlarını uzmanların yardımıyla iyileştirmeye çalıştıklarında çoğunlukla bir kısırdöngüye yakalanıyorlar. Örneğin bazı psikanalistler, okurlarını gündelik işleri için günlük tutmaya ve yaşam alanlarını, vücutlarını, duygularını ve ilişkilerini nasıl düzenleyeceklerine ilişkin ayrıntılı tavsiyelere uymaya teşvik eden kişisel gelişim sitesi "FLYlady.com"un (FLY: *Finally Loving Yourself* – Nihayet Kendini Sevmek) takipçilerinde belli bir takıntılı davranış tarzı bulunduğunu belirtiyor. Bu siteyi kullananlar psikanalistlere, kendilerine verilen görevleri bir türlü yerine getiremediklerinden ya da bitirmek istedikleri görev listesinin gitgide uzadığından yakınıyorlar. Hatta bazıları, sanki tüm hayatları yerine getirilmesi gereken bir dizi görevden ibaretmiş gibi davranıyor: belli bir vazife üstünde çalışmak, şu kadar kilo vermek, şu yaşa kadar evlenmiş olmak, çocuk sahibi olmak, mükemmel bir ev kurmak... Ne var ki kendi kendilerine yaratmış olsalar da bu yetersizliklerinden yakınmanın getirdiği kendine özgü bir haz da söz konusuymuş gibi görünüyor.

Bu kendi kendine işkence etme biçimleri, sürekli yeni hazların peşinden koşma çabalarıyla el ele gidiyor. Sanayi sonrası kapitalist ideoloji bireyi, keyif alma kapasitesi sınırsız biri olarak görüyor. Birey, sürekli artan arzularını devamlı tatmin ederek hazzın sınırlarını sonsuza dek öteleyebilen biri olarak resmediliyor. Gelgelelim, paradoksal bir şekilde, sınırları yokmuş gibi görünen bir toplumda birçok insan tatmin bulamıyor ve çoğu kez kendi kendine zarar verme yoluna sapıyor. Dizginsiz tüketim insanları kendilerini tüketmeye

itme eğiliminde; kendine zarar verme, anoreksi, bulimia ve bağımlılıklar bunun en bariz biçimlerini teşkil ediyor.

2008'de, içinde olduğumuz ekonomik kriz başladığında, ilk başta seçmenin yerini sınırlama, mutluluğun yerini kasavet, bireysel özgürlüğün yerini ise sorumluluk üstlenip işleri yoluna koyacak bir otorite figürü arzusu almış gibi görünüyordu. *Financial Times* gibi bayraktar gazeteler iç karartıcı ekonomik durum hakkında, "Borç Alınmış Bir Yarın", "Ödeme Zamanı" ve "Wall Street Derdine Derman Arıyor" gibi başlıklarla yazılar yayımlıyordu. Gerçek dünyaya geri dönme ve "temiz bir başlangıç" yapma çağrısıyla birlikte toplum çapında bir analiz başlamıştı. Her şeyde bir "irrasyonellik havası" bulunduğu söyleniyordu. Sanat üzerine makalelerde bile yeni bir kaderci söylem ortaya çıkmış gibiydi. "'Uygarlığın' Sonunu Nasıl Atlatırız" sorusu, "Uyum ve Denge Ustası"na, "Geleceğin Sesi"ne ya da "Sadelik Şarkıları"na başvurularak cevaplanıyordu.[3] Fakat krizin topyekûn bir ekonomik çöküş anlamına gelmeyebileceği gibi bir umut ışığı parladığı anda, seçme fikri tüketim toplumunun güçlü bir ideolojik aracı olarak yeniden ortaya çıktı. Bu kez, refahın mutluluğu gerçekten artırıp artırmadığı ve aşırı tüketimin insanların boş zamanlarını geçirmeleri için iyi bir yol olup olmadığı gibi tartışmalarla sarmalanmıştı. Ancak yaşamı sadeleştirmeyle ilgili bu fikirlerin kendileri, seçimin başka bir versiyonuna tutsak olmuştu. Tüketicinin seçmemeyi seçmesi ve çoğu kez bunu nasıl yapacağına ilişkin tavsiyeler için para ödemesi gerekiyordu. Eşyalarını öylece kaldırıp atmak ya da başkalarına hibe etmek gibi bir seçenek yoktu: Nasıl yapılacağı hakkında tavsiye gerekiyordu.

Gelgelelim refah algısındaki bu değişim bir gecede gerçekleşmiş değildi. İnsanlar bir sabah uyanıp birdenbire yaşamlarını farklı bir şekilde görmeye başlamadılar. Eli kulağındaki ekonomik krizin tohumları çok önceden ekilmişti. Keza sanayi sonrası kapitalizmin son on yılında iyice belirginleşen kaygı ve güvensizlikten açıkça görüldüğü gibi, seçim ideolojisine ilişkin bunalım daha bolluk zamanlarında nüfuz etmişti. Kriz ancak kısmen dile getirilen bir arzunun, zenginlik yıllarında mevcut olan seçenek bolluğuna belli bir

3. *Financial Times*, 29 ve 30 Kasım 2008.

sınır getirme arzusunun gerçekleşmesini ve bu bolluğun doğurduğu baskıdan kurtuluşu temsil ediyordu adeta. Hatta kriz, savurganlığa —daha doğrusu refahın mümkün kıldığı olanakların çokluğuna— belli bir sınır getirme arzusunun uzun zamandır hissedildiği ama ancak kısmen gerçekleştirildiği bazı çevrelere tuhaf, teskin edici bir haz vermişti. "1929'daymış Gibi Eğleneceğiz" başlıklı bir haberde *New York Times*, bayramları kutlamak için daha tasarruflu bir yol göstererek bu yeni püriten havayı yakalıyordu. Yazıda, insanların kriz ortasında daha mütevazı bir bütçeyle gayet hoş bir yemek daveti verebileceği öne sürülüyordu. Haberde yer verilen sosyetik bir simanın görüşü şöyleydi: "Ekonomik durgunluğun şöyle bir etkisi var: Baskıyı ortadan kaldırıyor... Önemi olmayan ıvır zıvır şeylerden kurtulup önemli olanlara odaklanmanızı sağlıyor: arkadaşlık, aile, bir arada olmak gibi."[4] Ancak ev sahipleri kriz zamanlarında nasıl eğlenileceğini kendilerine söyleyecek bir danışman tutma ihtiyacı hissediyordu. Tüketimin verdiği heyecanlardan vazgeçme isteklerinde bariz bir ikirciklilik vardı. Seçeneklerini sınırlamak istemiş olabilirlerdi, ama bir yere kadar; üstelik bunu kendilerinin yerine başka birinin yapmasını istiyorlardı.

Burada ele alınması gereken, sadece insanların neden alışveriş yaptığı ya da yaşamları hakkında nasıl düşündüğü sorusu değil, aynı zamanda *niçin* seçme fikrini benimsedikleri ve bu şekilde ne kazanıp kaybettikleri sorusu. İnsanlar terör tehdidinden, yeni virüslerden ya da çevre felaketlerinden de endişe duyabiliyor, fakat en büyük endişeleri genellikle kendi esenlikleriyle ilgili: meslekleri, ilişkileri, mali durumları, cemiyet içindeki yerleri, yaşamlarının anlamı ya da bırakacakları miras vs.[5] Tüm bunlar birtakım seçimler içeriyor. Sadece şimdi ve burada değil, gelecekte de kusursuzluk için çabaladığımızdan, seçmek giderek daha da zorlaşıyor. Seçim yapmak ezici bir sorumluluk duygusu doğuruyor; bu da başarısızlık korkusuyla, suçluluk duygusuyla, yanlış seçim yapıp da pişman olma kaygısıyla bağlantılı. Tüm bunlar seçmenin despotik boyutuna katkıda bulunuyor.

4. *The New York Times*, 28 Kasım 2008.

5. Bkz. Renata Salecl, *On Anxiety*, Londra: Routledge, 2004; Türkçesi: *Kaygı Üzerine*, çev. Barış Engin Aksoy, İstanbul: Metis, 2013.

Sosyolog Richard Sennett şöyle diyor:

"Despotluk" kelimesinin siyasal düşünce tarihindeki en eski kullanımlarından bir tanesi, egemenlikle eşanlamlıdır. Tüm meseleler ortak, egemen bir ilkeye ya da akla havale edildiğinde, bu ilke ya da akıl o toplumun yaşamına zulmeder. Tek bir kurum otoritenin tek kaynağı olarak hükmedebilir; tek bir inanç, gerçekliğin tek ölçüsü olarak iş görebilir.[6]

Son yirmi-otuz yılda rasyonel seçim teorisinde sunulan seçme fikri, gelişmiş dünya için böyle despotik bir fikir haline gelmiş bulunuyor.

Rasyonel seçim teorisi, insanların eylemde bulunmadan önce düşündüğünü ve her zaman her durumda azami kazanç ve asgari maliyet arayışında olduğunu varsayar. Dolayısıyla mevcut koşullara bağlı olarak, yeterli bilgi verildiğinde insanlar her zaman kendi menfaatlerine olan seçeneği seçeceklerdir. Gelgelelim rasyonel seçim teorisini eleştirenler, kendi çıkarlarının ne olduğunu bildiklerinde bile insanların her zaman bu çıkarlar doğrultusunda hareket etmediklerine dikkat çekmiştir. İnsanların kendi çıkarları temelinde değil de hayırsever ve özgeci bir şekilde davrandığı birçok durum bundan kaynaklanır. Psikanaliz de insanların çoğunlukla azami haz ve asgari acı doğrultusunda hareket etmediğini, hatta kimi zaman kendi esenliklerine aykırı eylemlerde bulunmaktan tuhaf bir haz aldığını göstermiştir. İnsanlar mümkün olan en iyi seçimi yapmaları için gereken bilgiye sahip olduklarını düşündüklerinde bile, verdikleri kararlar dış etmenlerin —örneğin diğer insanların— ya da kendi bilinçdışı arzu ve istekleri gibi iç etmenlerin ağır tesiri altında kalır.

Seçmeyi ve seçmenin her zaman insanların çıkarına olduğu fikrini göklere çıkaran günümüz toplumunda, sorun sadece mevcut seçenek yelpazesi değil, aynı zamanda seçmenin nasıl temsil edildiği. Yaşam tercihleriyle tüketici tercihleri aynı terimlerle tarif ediliyor. Doğru duvar kâğıdını ya da saç kremini bulmaya çalışır gibi, "doğru" hayatı bulmaya kalkışıyoruz. Günümüzün tavsiye kültürü, eş arayışını araba arayışından çok da farkı yokmuş gibi sunuyor: Önce

6. Richard Sennett, *The Fall of Public Man*, Londra: Faber and Faber, 1986, s. 337-8; Türkçesi: *Yeni Kapitalizmin Kültürü*, çev. Aylin Onacak, İstanbul: Ayrıntı, 2012.

tüm artıları ve eksileri tartmamız, sonra bir evlilik-öncesi sözleşmesi yapmamız, işler kötüye giderse onarım yapmamız ve nihayetinde eski modeli yenisiyle değiştirmemiz gerekiyor; en sonunda da bağlanmanın tüm bu hırgüründen yorgun düşüp geçici bir kira sözleşmesinde karar kılıyoruz.

Gelişmiş dünyada seçme konusu öncelikle orta sınıflara dert oldu. Fakat yoksul ülkelerde bile birçok kişi seçim ideolojisine içkin olan çelişkilerden büyük rahatsızlık duyuyor. Artık hayatlarını istedikleri gibi şekillendirmekte özgür olmaları gerekirken, aslında sayısız sınırlamadan mustaripler. İnsanlara her unsuru istedikleri gibi şekillendirerek yaşamlarını bir sanat eserine çevirebilecek konumdalarmış gibi muamele ediliyor. İdeal bir dünyada yaşıyormuş gibi, yaptıkları seçimler geri döndürülemez değilmiş gibi davranmaya teşvik ediliyorlar; oysa gerçekte ekonomik koşulları pek bir seçme özgürlüğüne izin vermiyor ve tek bir yanlış kararın feci sonuçları olabiliyor. Varlıklı ülkelerde bile yoksul insanlar kendilerine sunulan seçeneklerden yararlanabilecek durumda değil. Örneğin ABD'de, şayet sağlık sigortanız varsa ve ödemeleri karşılayabiliyorsanız, seçebileceğiniz sayısız tedavi ve teknoloji söz konusu. Ancak genel sağlık sigortası diye bir şey olmadığında, yoksul insanlar en temel tedaviyi bile seçemiyorlar. Üstelik seçme mefhumu para derdi olmayanlara bile yük olup kafaları karıştırabiliyor: Bir yandan son bilimsel araştırmalar insanların hangi hastalıklara yakalanacaklarının ve ne kadar yaşayacaklarının genlerinde halihazırda belirlenmiş olduğunu söylerken, diğer yandan yaşam tarzı tercihleri yoluyla kendi esenliklerinden sorumlu olduklarını hissetmeleri sağlanıyor.

Bu kitabın amacı, kim olmak istediğimizi seçme fikrinin ve "kendin ol" buyruğunun nasıl olup da daha çok özgürlük getirmektense bizi daha kaygılı ve doyumsuz hale getirerek aleyhimize işlemeye başladığını incelemek. Fransız filozof Louis Althusser'e göre, "sanayi sonrası kapitalizmin seçim ideolojisini desteklemesi bir tesadüf değil, tahakkümünü sürdürmesini sağlayan şeydir". Ona göre asıl sorun, yaşamlarımızın hangi biçimler altında inşa edildiğinin farkında olmayışımızdır. Toplum apaçık, verili, neredeyse doğal bir şey gibi işler. Saklı buyrukları, varolma kodlarını, filozofların "ideoloji" dediği gizli gereklilikleri anlamak için bu apaçıklık ve verili-

lik peçesini kaldırmamız gerekir. Gündelik hayatımızda düşünmeden uyduğumuz o garip ama son derece düzenli mantığın farkına ancak o zaman varabiliriz. Topluma ya da statükoya muhalifmişiz gibi hissediyor olabiliriz pekâlâ: Oysa paradoksal bir şekilde, belli bir ideolojinin varlığını sürdürmesi için insanların aktif desteği ya da inancı şart değildir. Hayati nokta, insanların inançsızlıklarını dışa vurmamasıdır. Çoğunluğun görüşüne riayet etmeleri için gereken tek şey, etraflarındaki çoğu insanın inancına inanmalarıdır. Dolayısıyla ideolojiler, "başkalarının inancına inanç" üzerinden serpilir. Bunun belki en bariz görüldüğü yer, halkın çoğunluğunun hâkim ideolojiye tam anlamıyla inanmadığı eski komünist rejimlerdi. Yurttaşlarda şöyle bir akıl yürütme işliyordu: "Partiye inancım yok, ama ben ve benim gibilerden sayıca çok daha fazla ve daha güçlü birçok kişi (sadece Parti bürokratları da değil) inanıyor, bu yüzden çizginin dışına çıkmayacağım." (Bugünden bakınca, aslında Parti bürokratlarının birçoğunun da komünizme sahiden inanan insanlar olmadığı anlaşılıyor. Sosyalizmin kurucuları olan Marx ve Engels' in yapıtlarına geri dönenlere çoğunlukla ciddi bir şüpheyle bakıyordu bu insanlar.) Nihayetinde toplumu bir arada tutan şey, inandığı varsayılan ve böylece inanca zorlayan o kurmaca ötekilere duyulan inançtı.

Bu inanç mantığı, seçme fikri için de geçerlidir. Seçeneklerimizin sınırsız olduğunu, yaşamımızın gidişatını tam anlamıyla belirleyebildiğimizi ve kendimizden ne istersek onu yaratabileceğimizi düşünmüyor olabiliriz, ancak başka birilerinin bu fikirlere inandığına inanıp inançsızlığımızı dışa vurmuyoruz. Seçim ideolojisinin sanayi sonrası toplumda böylesi bir gücü elinde tutması için gereken tek şey, insanların inançsızlıklarını kendilerine saklaması.

Kişiliğimiz konusunda suçluluk duymakla ve sürekli kendimizi "geliştirmeye" çalışmakla meşgulken, herhangi bir toplumsal değişim başlatmak için gereken perspektifi kaybediyoruz. Kendimizi geliştirmek için bu kadar uğraşırken, herhangi bir toplumsal değişime katılacak enerji ve beceriyi kaybediyoruz ve bir şekilde başarısız olduğumuzdan kaygılanıp duruyoruz.

Bu kaygıyı yatıştırmak istiyorsak, ilk başta etkisi altına nasıl girdiğimizi ve nasıl işlediğini anlamalıyız. Ve toplumun işleyiş biçimi-

ni değiştirmeyi umuyorsak, geç kapitalizmin ideolojisinde böyle merkezi bir rol oynayan seçme despotluğuna alternatifler bulunduğunu fark etmeliyiz. Rasyonel seçimi göklere çıkarmaktansa, seçimlerin çoğu zaman nasıl bilinçdışı bir düzeyde yapıldığına ve toplumun geneli tarafından nasıl etkilendiğine bakmamız gerekiyor.

Ekonomik kriz zamanlarında ortaya çıkan başka sorular da var. Sınırsız seçenekten ciddi ölçüde sınırlandırılmış seçeneğe, her şeyin mümkün olduğu inancından artık hiçbir şeyin mümkün olmadığı inancına nasıl geçebiliriz? Vaadi unutup da gerçeklikle nasıl yüzleşebiliriz? Bu sorularla birlikte kaybın zorlu mantığına girmiş oluyoruz. Gelişmiş dünyada son yirmi-otuz yılda ebedi bir şimdi yanılsaması ortaya çıktı: Geçmişin bir önemi yok, geleceği yaratmaksa bizim elimizde. Tüm bunların ortasında, kaybın gerçekliğinin üstü örtülüyor. Kişi kendi kaderinin, kendi esenliğinin ve yakınlarının (mesela çocuklarının) esenliğinin efendisi olarak algılandığında, karar almak gitgide daha da zorlaşıyor. Alınan kararlardan duyulan pişmanlık, bir hata daha yapma korkusu boğucu bir hal alabiliyor. Kayıp ve pişmanlık duygusundan ve her yere sinen kaygıdan kaçınmak için riski asgariye indirmeye ya da en azından öngörülebilir kılmaya çalışıyoruz. Seçme mefhumunu baş tacı eden toplum, riski tamamen önlememiz ya da en azından öngörmemiz gerektiği fikrine yaslanıyor.

Kriz tam da kontrolü kaybettiğimiz an olarak tanımlanabilir — bildiğimiz dünyanın yok olduğu ve bilinmeyenle yüz yüze geldiğimiz an. Toplum için sonuçları ne olursa olsun, birey için böyle bir kriz, neyin gerçekten önemli olduğunu yeniden değerlendirme ânı olabilir. Bir ekonomik kriz insanları tasarrufa zorladığında, aynı zamanda arzularını gözden geçirmeye mecbur bırakır. Tasarruf yapmak arzuyu feda etmektir — ya da en azından ertelemektir. Seçim toplumu yakın zamana kadar, anında tatmini teşvik etmiş, bize hiçbir şeyi ertelememeyi öğretmişti.

Ancak bu sürecin ortasındayken bile insanlar arzularını canlı tutmak için sürekli yeni sınırlar oluşturuyordu: İçinde bulundukları toplumun keyif itkisini frenlemek için kendilerine özgü yeni yasaklar icat ediyorlardı. Sınırları olmayan bir toplumda yaşadığımızı söyleyen teorilere bu yüzden katılmıyorum. Sınırların var olmadığı

bir toplum ile sınırları olmayan bir toplum *resmi çizen* bir ideoloji arasında fark vardır. Medyada temsil edildiği haliyle günümüz ideolojisi keyfin sınırsızlığı fikriyle oynarken, birey hâlâ kendi yasaklarıyla boğuşuyor.

Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'inde İvan Karamazov, "Tanrı yoksa her şey mubahtır" diye düşünür. Fransız psikanalist Jacques Lacan ise bunu tersine çevirmiştir: "Tanrı yoksa hiçbir şey mubah değildir artık"; yani eylemlerimize yasak koyan bir otoriteye inancın kaybolması özgürlüğe değil, yeni sınırlar oluşturulmasına kapı açar. Seçim ideolojisi söz konusu olduğunda da benzer tersine dönmelerle karşılaşıyoruz. Yaşamlarımıza ilişkin sınırsız olması gereken seçeneklerimiz yeni yasaklara dönüşmüş bulunuyor. Gelgelelim şimdilerde bu sınırlar, ebeveynler ya da öğretmenler gibi dışsal bir otoritenin bize dayattığı bir şey değil; daha ziyade kendi yasaklarımızı yaratıyoruz. Ve bu devasa tavsiye/kişisel gelişim endüstrisi de, seçeneklerimizi sınırlama hakkını devredebileceğimiz daha başka otoriteler seçmemizi sağlıyor.

Bu kitap, esenliğinin ve yaşamının gidişatının tek efendisinin kendisi olduğu fikrini bireyin sırtına yükleyen seçim ideolojisinin ne kadar yanıltıcı olabileceğini ve bu ideolojinin, bir bütün olarak toplum örgütlenmesinde olası bir değişime ne kadar az katkısı olduğunu gösterecek. Birey için rasyonel seçimin mümkün olduğu anlar olduğu gibi, yaptığımız seçimlerin irrasyonel ve bazen zararlı olduğu anlar da vardır. Seçme mekanizması insanların elindeki güçlü bir mekanizmadır; her tür politik angajmanın ve bir bütün olarak politik sürecin zeminidir ne de olsa. Ancak seçme mefhumu insanların özel yaşamlarını şekillendirmesini sağlayan nihai araç olarak göklere çıkarıldığında, toplumsal eleştiriye pek yer kalmaz. Bireysel seçimlerimizi takıntı haline getirirken, bu seçimlerin hiç de bireysel olmadığını, aslında içinde yaşadığımız toplumdan fazlasıyla etkilendiğini göremeyebiliriz çoğu zaman.

1

SEÇMEK BİZİ NİYE KAYGILANDIRIR?

BİR SÜRE ÖNCE, vereceğim bir akşam yemeği için peynir almak üzere Manhattan'ın lüks marketlerinden birine girdim. Hepsi oradaydı: raflar dolusu klasik süt ürünleri, kusursuz bir olgunlukta üretilmiş örnekler — yumuşak peynir, rokfor, sert Hollanda peyniri, kolay ufalanan İngiliz peyniri, üst kalite Fransız peynirleri... Hepsi de dikkatim ve cüzdanım üzerinde eşit hak talep ediyordu. Seçeneklerden şımarmıştım.

Sorumluluk sahibi öğrenci mekanizması devreye girdi: Etiketleri okumaya başladım. İlk hatam hangi peyniri istediğime dair belli bir fikrim olmadan dükkâna girmekse, bu da ikincisi oldu, zira seçeneklerin baş döndürücü bolluğuna bir de ambalajların üzerindeki retorik eklendi. Bir peyniri etrafını çeviren diğer yüzlercesinden ayıran şey neydi? Her biri incelik ve hassasiyetle kendi meziyetlerini terennüm ediyordu. Başım dönmeye başlamıştı — üstelik sadece Kamember kokusundan da değil. İşin tuhafı doğru dürüst bir peynir almanın doğurduğu lüzumsuz zahmete içerlemektense (bu noktada, beni ayartan "kaymak gibi" ve "tütsülenmiş" çeşitler yerine sadece "sürülebilir" ya da "kızarmış ekmekle iyi giden" peynirlere şükredecek haldeydim) çok geçmeden kararsızlığım yüzünden kendime kızmaya başlamıştım. Daha önce tattığım o müthiş peynirlerin adları neydi ki? Fransa'da geçirilen onca zaman neye yaramıştı?

O günkü üçüncü hatam, peynir reyonundan sorumlu olan adama danışmak oldu. Ellerini ciddiyetle arkasında tutan, tertemiz üniformamsı önlüğü içinde süzülen bu adam, otorite rolünü memnu-

niyetle üstlenirken gayet bilgili görünüyordu; ama yine de bende bir şüphe uyandırdı, belki de asıl amacı başka türlü satamayacağı bazı pahalı peynirleri elden çıkarmaktan ibaretti. Kafa karışıklığım, işkillenme ve içerlemeye dönüştü. Sonunda adamın tavsiyelerine aldırmadan, Brie ve Çedar korosunun siren düdüklerine de kulaklarımı tıkayıp, güzel görünen ya da isimleri kulağa ilginç gelen rasgele beş çeşit peynir almaya karar verdim.

Gayet burjuva bir hikâye belki, ama bunaltıcı derecede çok seçeneğin kaygımızı ve yetersizlik duygularımızı artırabilmesinin arkasında yatan bazı sebepleri resmediyor. Italo Calvino, benzer bir deneyim —kahramanı Bay Palomar'ın Paris'te bir peynirciye uğraması— hakkında yazarken, kahramanının yüz yüze kaldığı bunaltıcı seçenekleri varoluşsal bir ikilem olarak aktarır:

> Palomar'ın ruhu birbirine karşıt iki dürtü arasında gidip geliyor: İlki, tam, eksiksiz bir bilgi bekliyor ve karar vermeden, her türün tadına bakmak istiyor; öbürü ise kesin bir seçimden yana, yalnızca kendisinin olan bir peynirle, o daha seçmeyi (kendisini onda tanımayı) başaramamış olsa bile hiç kuşkusuz var olan bir peynirle özdeşleşme eğiliminde.

Yaşadığı müzevari deneyimden ve devasa peynir dizisinin arkasında yattığını sezdiği ansiklopedik bilgiden bunalan Bay Palomar, önce bilmediği peynirlerden ilerde hatırlamayı umduklarının adlarını yazmaya çalışır; ama sonunda seçimini yaptığında gayet alelade bir peynir seçer:

> Vermeyi tasarladığı özenli ve zengin sipariş belleğinden uçup gidiyor; kekeliyor, kitle uygarlığının tekdüzeliği kendisini yeniden egemenliği altına almak için bu kararsızlık ânını bekliyormuş gibi, en bilinende, en sıradanda, en çok tanıtılanda karar kılıyor.[1]

Calvino'nun karakteri için her bir peynirin hikâyesini —"her peynirin ardında, değişik bir gök altındaki değişik yeşilli bir otlak" (s. 64)— hayal etmek bunaltıcıdır. Dolayısıyla, en sonunda yaptığı bayağı seçim, sırf çok fazla bilgi içeriyor diye ansiklopedinin kapağını kapatmayı andıran bir harekettir. En çok tanıtımı yapılan peynir

1. Italo Calvino, *Mr. Palomar*, New York: Vintage Books, 1994; Türkçesi: *Palomar*, çev. Rekin Teksoy, İstanbul: YKY, 2013, s. 63; 65.

teselli olur, çünkü yeni bir şey keşfetmenin belirsizliğini ortadan kaldırır.

Peynir reyonunda kendi ufak sınavımla yüzleştiğimde, her bir peynirin ardındaki "değişik gökyüzü" ve "değişik yeşil"e ilişkin bir kaygı yaşamadım ben; daha ziyade, başkalarının arzusuna göre kendi arzumu sorguluyordum. Öncelikle, yaptığım seçimi başkalarının nasıl değerlendireceği sorusu kafama takılmıştı. Arkadaşlarımın ne tür peynirlerden hoşlanabileceklerini ve onları ne tür acayip peynirlerle şaşırtabileceğimi tahmin etmeye çalışıyordum; üstelik tezgâhın arkasından kibirli bir şekilde bana bakan, belli ki kendi uzmanlık alanındaki bilgisizliğimden eğlenen adamdan rahatsız olmuştum. İkincisi, kendime dair algım konusunda kaygılıydım — daha bilgili bir tüketici olmadığım için kızıyordum kendime. Tüm bunlar sona erdiğinde, tanınmış bir hukuk profesörü olan arkadaşımın restoranlarda şarap seçmesi istendiğinde hissettiğini söylediği kaygıyı anlayabilmiştim. Başkalarının, seçimiyle alay edeceğinden korkuyordu. Bu kaygı yüzünden genellikle çok pahalı bir şarap sipariş edip, yemeğin sonunda ödemeyi kendisinin yapması için ısrar ediyordu.

İnsanlara seçim yapmak konusunda sarsıcı olanın ne olduğu sorulduğunda, çoğunlukla şunlar sıralanır:

- İdeal seçimi yapmak istiyorlardır (bu yüzden de mesela telefon servis sağlayıcılarını değiştirip dururlar).
- Seçimleri hakkında başkalarının ne düşüneceğini, başkalarının ne gibi seçimler yapabileceğini merak ediyorlardır.
- Toplum genelinde direksiyonda kimsenin olmadığını hissediyorlardır. (Mesela elektrik şirketlerini kendileri seçmeyi gerçekten *isteyip istemediklerini* merak ederler. Kendi kendilerine şunu sorarlar: Bu bir kişisel tercih meselesi mi olmalı?)
- Aslında özgür bir seçim yapmadıklarından korkuyorlardır (zira diğer insanların, hatta firmaların pazarlama stratejileri yoluyla kendileri yerine çoktan "seçim" yaptığından şüphelenirler).

Birkaç yıldır mutluluk hakkındaki kitap ve yazılarda, gelişmiş kapitalist toplumlardaki seçenek bolluğunun neden memnuniyet getirmediği ve zenginleşmenin insanları neden hâlâ daha mutlu et-

mediği sorusu soruluyor.[2] Bu argümanlar çoğunlukla mevcut sisteme eleştirel bakıyorsa da, yine de toplumun temel itikadını, yani öncelikli hedeflerimizin mutluluk ve kendini gerçekleştirmek olması gerektiğini kabul ediyor.

Oysa kapitalizm bu hedefleri pek de umursamaksızın büyüyüp serpiliyor. Kanadalı yazar Will Ferguson *Mutluluk*™ adlı romanında, Batı'daki insanlar hep birlikte sahiden mutluluğu yakalayacak olsa neler olacağını hayal ederken bu fikirle oynar.[3] İnsanların doyuma giden hakiki ve kolay bir yol sunan bir kişisel gelişim kitabının büyüsüne kapıldığı bir toplum tarif eder. Romanda bu ufak kitap virüs gibi yayılır. Okuyan herkes anında eski hayatını terk eder, daha sade giyinmeye başlar, makyaj malzemesi almayı bırakır, estetik ameliyattan vazgeçer, spor salonu üyeliğini iptal eder, arabasını bir kenara bırakır ve işinden ayrılır. Her yerde, ofis kapılarında aynı not asılıdır: "Balığa çıktı!" Yeni aymış bu insanlar mutlulukla dolup taşıyordur — fiziksel olarak rahatlamışlardır, sürekli gülümseyip zarafetle ve neşeyle hareket ediyorlardır, yüzlerinden huzur akıyordur. Fakat kitleler sahiden mutlu olduğunda, kapitalizm temellerinden sarsılır. Sanayiler domino taşları gibi devrilmeye başlar. Kişisel gelişim kitabının yayıncıları endişeye kapılıp kendi hissedarları ve dünyanın kapitalist liderleri adına bu mutluluk hareketini durdurmaya karar verir. Kitabın yazarını aramaya başlarlar. Çok geçmeden yazarın, kitabın kapağında yazanın aksine, Hintli bir guru değil de karavan parkında yaşayan yaşlı, yalnız bir adam olduğu anlaşılır. Kanser teşhisi konulan adamın bu kitabı torununa biraz para bırakmak için akıl ettiği ortaya çıkar. Bu amaçla, mevcut kişisel gelişim kılavuzlarında bulunan fikirleri bir araya getirmekten başka bir şey yapmamıştır. Hikâye, yayıncının yaşlı adamı yazdıklarının toplumun ilerlemesine yarardan çok zarar verdiğine ikna etmesiyle sona erer. Yayıncı adamı yeni bir kitap, kapitalizm bir kez daha gelişebilsin diye bu defa nasıl sefil olunacağı hakkında bir kitap yazması için cesaretlendirir.

2. Özellikle bkz. Greg Easterbrook, *The Progress Paradox: How Life Gets Better While People Feel Worse*, New York: Random House, 2004.

3. Will Ferguson, *Happiness*™, New York: Harper Perennial, 2003; Türkçesi: *Mutluluk*™, çev. Neşfa Dereli, İstanbul: Agora, 2004.

Kapitalizm yetersizlik hislerimiz kadar, gelecekte hangi yolu izleyeceğimize karar vermekte ve böylece yaşamımızı iyileştirmekte özgür olduğumuz algısından da faydalanmıştır daima. On yedinci yüzyıl sonlarından itibaren Aydınlanma projesi seçim fikrini öne çıkarmış, bunun sonucunda da zihin ile beden, seven ile sevilen, çocuk ile ebeveyn arasındaki ilişkiye ve siyasal özgürlüğe dair modern kavrayışlarımızın doğmasına yol açmıştır. Kapitalizm de elbette, sadece tüketici tercihi fikrini değil, kendi kendini yaratan insan ideolojisini de teşvik etmiş, bu da bireyin kendi yaşamını seçenekler ve muhtemel dönüşümlerden oluşan bir silsile olarak görmeye başlamasını sağlamıştır.

Seçim fikri bu bağlamda ilk önce, bireyin meslek hayatında olabildiğince ilerlemesi fikri ile dini fikirlere bağlılığı ilişkilendirme girişimi olarak ortaya çıkmıştır. Daha on yedinci yüzyıl başı Britanyasında, kişinin hâlâ İsa'ya hizmet etmeyi ve cemiyet içinde faydalı bir rol oynamayı sürdürürken, aynı zamanda yeteneklerinden nasıl en iyi şekilde faydalanıp varlıklı ve başarılı olabileceği üzerine tavsiyelerde bulunan kitaplar vardı.[4] Fakat "kendi kendini yaratan insan" (*self-made man*) terimi çoğunlukla bizatihi kendi kendini yaratmış bir insan ve Amerika'nın önde gelen ilk sanayicilerinden olan Henry Clay'e atfedilir. (Tuhaftır, Clay aynı zamanda "Amerikan Sistemi"nin, yani eleştirmenlerine göre her işçinin eğitimli maymunlar düzeyine indirgendiği bir planlı ekonomi modelinin destekçilerinden olmuştur.) Kendi kendini yaratan insan fikrine gönülden bağlı olan Benjamin Franklin de, tarihte en başarılı insanların mütevazı köklerden geldiğinin ve çoğunlukla kendi kendini yetiştirmiş olduğunun altını çizmiştir. Bu adamları diğerlerinden ayıran şey, yaşamdaki güçlüklerin üstesinden gelme, dürüst ve kıymetli bir amaç uğruna her fırsatı değerlendirme becerileridir. Kendi kendini yaratan

4. On yedinci yüzyıl Cambridge teoloğu William Perkins, *A Treatise of the Vocation, or, Callings of Men, with the sorts and kindness of them, and the right use thereof* (1603) adlı eserinde kişisel gelişim akımına benzer bir düşünce geliştirmiştir. Aynı tema üzerine aynı döneme ait eserler arasında Abraham Jackson'ın *The Pious Prentice*'i ve Immanuel Bourne'un *The Godly Man's Guide*'ı da vardır. Bu eserlere dair bir analiz için bkz. Louis B. Wright, *Middle-Class Culture in Elizabethan England*, Chapel Hill, NC: University of North Carolina, 1935.

insan idealinin altında, zengin olmanın, insanın kendisine özgü meziyetlerini gerçekleştirmesinin doğal bir sonucu olduğu inancı yatar. "Hayatta geçinip gitmekten başka bir şey istemeyen biri, içindeki dehanın hakkını veremez," diye yazar Emerson.[5]

On sekizinci yüzyılın kendi kendini yaratan insana dayalı Amerikan rüyası, Horatio Alger'ın on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yazdığı hikâyelerin temelini oluşturur. Bunlar ayakkabı boyacılarının, işportacıların, sokak çalgıcılarının ve yoksul tabakalardan gelen diğer karakterlerin orta sınıf saygınlığına yükseldiği o meşhur sıfırdan zengin olma hikâyeleridir. Burada "kendi kendini yaratmış" olmak, başarı merdivenini tırmanmış olmak demektir. Kendi kendini yaratan insan her şeyden önce toplumsal kısıtlamalardan azadedir. Sırf azim ve çalışkanlıkla, içine doğduğu toplumsal ve ekonomik koşulların üzerine çıkabilmiştir. Fetihçi bir iradeyle dünyanın karşısına çıkar ve önündeki engeller olsa olsa onun şekillenmesine yardımcı olur. Zorluklarla kahramanca yüzleşip başa çıkan bir insan gerçek bir fatih, kendisinin ve dünyanın fatihi olabilir.

Devletin yurttaşına ve yurttaşın yurttaşa ne borçlu olduğuna ilişkin uzun soluklu ve hâlâ bir sonuca bağlanamamış olan tartışma on dokuzuncu yüzyılda doruğa çıkmıştır. Bu tartışmada soru şuydu: Her bir birey herkesin refahını göz önüne almalı mı, yoksa kendi ihtiraslarını sonuna kadar takip mi etmeli? "Bırakınız yapsınlar" yaklaşımını eleştirenler, ekonomik olaylarda düzenleyici mevzuat ve devletin etkin müdahalesi konusunda ısrar ederken, serbest ticareti savunanlar, iyi niyet, kişisel dürüstlük ve evrensel ahlaki ceza yasalarının yeterli koruma sağladığı inancına tutunmuştur. Kişisel gelişim üzerine on dokuzuncu yüzyıl sonlarından —hâlâ fazlasıyla dini bir tonu olan— bazı kitaplarda, kendi kendini yaratan bir adamın fazladan ahlaki rezerve ihtiyaç duyduğuna ve başarısının da bu rezervi bulup kullandığının kanıtı olduğuna işaret edilmiştir. Bu kitaplarda işadamlarının birbirlerinin refahından sorumlu olduğu da vurgulanır ve tek bir işadamının olağanüstü başarısının birçoklarının muhtemel başarısızlığı anlamına geldiği görüşü reddedilir. Do-

5. Ralph Waldo Emerson, "Wealth", *The Conduct of Life* içinde, Boston, MA: Houghton, Mifflin & Co., 1904.

layısıyla iyimserler, işlerde dürüst olunduğu sürece, kazanılan her zaferi başka zaferlere giden bir yol olarak görmüşlerdir.

Gelgelelim Kalvinist bir çizgi tutturan Hıristiyan kişisel gelişim kitapları, okurlarını hayatta paylarına düşenle uzlaştırmaya çalışmıştır: Nasıl ki cennette sınırlı yer varsa, herkesin dünyevi başarıya ulaşması da imkânsızdır. Kazananlar ve kaybedenler olacaktır, ama aslında insanlar birbirleriyle savaşıyor değildir; kendi aşağı benlikleriyle mücadele halindedirler.

Fakat yirminci yüzyıl dönemecinde, ticarete ilişkin kişisel gelişim rehberlerinin birçoğunda yavaş yavaş bir ton değişimi baş göstermiştir. Rakipleri teker teker devirip kelle isteme anlayışı adım adım kabul görmeye başlamıştır. Bu yaklaşıma göre, hayatta başarılı olmaya çalışan bir adam sadece kendi iç benliğiyle ya da içine doğduğu koşullarla mücadeleye girişiyor değildi; kendi başarısının peşinde olan diğerlerini alt etmeye de odaklanması gerekiyordu. Böylece, yaşamının doğrultusunu seçmek, post-Darwinci "güçlü olan hayatta kalır" fikriyle bağlantılandırılıyor ve hayat, ancak en güçlü ya da en kurnaz olanın başarıya ulaşacağı bir tür savaş alanı olarak algılanmaya başlıyordu. Yüzyılın devamında kadınların işgücüne dahil olması, kendi kendini yaratan insan fikrini biraz daha değiştirdi: "Kendi kendini yaratan" kadınlar da olabilir miydi? Eğer öyleyse, kendi kendini yaratmanın hâlâ nesi o kadar erkeksiydi?

"Kendi kendini yaratmak" günümüzde o kadar basit değil. Gelişmiş dünyada genç bir adam ya da kadın, toplumsal ya da ekonomik merdivende sabit bir yoldan gitmiyor: Hayatta kalmak, hatta göreli bir refah elde var bir sayılabilir. Dolayısıyla vazife "kendini icat etmek" haline geliyor. Postmodern profesyoneller yaşamın kendisini işlenecek, gözden geçirilecek, geliştirilecek bir tür sanat eseri veya proje olarak görüyor ve başarı, bu eserin olabildiğince eksiksiz bir ifadesinden oluşuyor. Dolayısıyla seçme fikri radikalleşmiş durumda; artık yaşamdaki her şey, toplumun öne çıkardığı mutluluk ve kendini gerçekleştirme idealine yaklaşmak amacıyla dikkatle verilmesi gereken kararlardan ibaret gibi görülüyor.

HAYATIM, ŞİRKETİM

Tezcanlı sermayenin hâkim olduğu zamanlarda yaşıyoruz. Çabuk kazanç yönünde daimi bir arzu var. Ama risk yönetimi ve kazancın azamiye çıkarılması baskısına maruz kalanlar sadece şirketler ve finans hizmetleri değil. Hepimiz şirket gibi davranmaya, hedeflerden oluşan bir hayat planı oluşturmaya, uzun vadeli yatırımlarda bulunmaya, esnek olmaya, hayat girişimimizi yeniden yapılandırmaya ve kârları artırmak için gereken riskleri almaya teşvik ediliyoruz.

Dot.com balonu esnasında devasa bir firma kuran bir internet girişimcisinden, balon patladıktan sonra hevesli genç çalışanlarını işten çıkarmanın kendisine ne kadar zor geldiğine dair bir hikâye dinlemiştim. Hatırladığı görüşmelerden bir tanesi bilhassa ıstırap vericiydi. Kötü haberi verdiği genç adam bir an gözyaşlarına boğulacak gibi olmuştu. Ama sonra hemen kendini toplamış, bir not defteri çıkarmış ve tam olarak neyi yanlış yaptığını, hangi alanlarda yeterince sıkı çalışmamış olabileceğini ve bilhassa bir sonraki işinde daha iyi olmak için neler yapabileceğini sormuştu. Genç adamın azminden etkilenen patronu, performansında hiçbir sorun olmadığında ısrar etmişti; piyasa şirketi küçülmeye zorluyordu, o kadar. Ama genç adam diretiyordu: Daha çok geri bildirime ihtiyacı vardı. "Kendi üzerinde çalışıp" bir dahaki sefere daha da iyi bir çalışan olmak istiyordu.

Yakın geçmişte, kovulan bir kişi daha ziyade dış koşulları suçlardı, oysa şimdi kendimizi değerlendirip işimizi elimizde tutamayışımızın nedenini çözme mecburiyetini hissediyoruz. Değerlendirme, günümüz çalışma kültürünün anahtar sözcüğü haline geldi. İngiltere'deki üniversitelerde öğretmenler zamanlarının yarısını öğrenciler, programlar veya meslektaşları üzerine raporlar yazmakla geçiriyor. Dünyanın dört bir yanındaki uluslararası şirketlerde, patronları tarafından değerlendirilen çalışanlardan kendi kendilerini değerlendirmeleri de isteniyor. Sanayi üretimi için hayati bir unsur olan daimi değerlendirme ve izleme süreci içselleştirildi ve davranışlarımızı kontrol altına almanın bir yolu haline geldi. Kişinin kendisine dair değerlendirmesinin ne ölçüde "isabetli" olduğu bir yö-

neticinin veya üstünün yaptığı değerlendirmeye göre ölçüldüğü için de başlı başlına epey kaygı doğuran bir durum bu.

Toplumsal ve siyasal alanla gerçek bir münasabetten yalıtılmışlığımız arttığı ölçüde, kendimiz üstünde hâkimiyet kurmaya itiliyoruz. Hayatımızın gidişatının öngörülebilirliği ve kontrol edilebilirliği azaldığı ölçüde, kendi rotamızı çizmeye, kaderimizin "efendisi" olmaya ve kendimize yeni bir biçim vermeye teşvik ediliyoruz. İşyerinde geçirdiğimiz ve çarpıcı bir artış gösteren saatlere ek olarak, yeni tip işler için yeni eğitimler almamız, genç ve sağlıklı görünmeye devam etmemiz ve bize en çok uyan işi aramayı sürdürmemiz gerekiyor.

Bugün başarılı bir hayat sürmek, başarılı bir yatırımcı olmakla eşanlamlı. Borsanın mantığını öğrenip kendi finans danışmanımız haline gelmemiz gerektiği gibi, kendi hayatlarımızı da bir yatırım olarak görmeye itiliyoruz. Dahası çocuklarımıza ayırdığımız zaman ve sevginin düpedüz bir yatırım olduğu söyleniyor. Ebeveynliğe ayrılan nitelikli zamanın meyvesinin tatmin edici bir çocuk olacağı varsayılıyor: iyi bir izlenim yaratmamızı sağlayacak, gerçekleşmemiş düşlerimizi ve özlemlerimizi gerçekleştirecek ve yaşlılığımızda bize maddi destek verecek bir çocuk. Çalışma süresinden çalınan böyle bir zaman ve ilgi, ancak bu bakış açısından yararlı bir harcama olarak görünüyor. Eşler ve arkadaşlar söz konusu olduğunda da enerji yatırımında bulunuyoruz, ki ileride bir gün bu tür ilişkilerin yarattığı duygu rezervlerinden yararlanabilelim. Nitekim Amerikalı meşhur bir evlilik danışmanı olan Willard F. Barley, bu duygu rezervlerinin en uygun birlikteliği getirmesi için tam olarak nasıl işlemesi gerektiğini ayrıntılandırmış bulunuyor.

Öyle bir çift düşünün ki koca futboldan, karısı ise kocasıyla uzun yürüyüşlere çıkmaktan hoşlanıyor olsun. Akıllı bir çift, ilişkinin sağlam olduğu zamanlarda söz konusu duygu mevduatına tasarruflarını yatıracaktır. Mesela kadın, hiç istemese de kocasıyla futbol maçına gidecek; adam da televizyon karşısında olmayı yeğlese bile karısıyla yürüyüşlere çıkacaktır. Kriz zamanlarında eşlerden birisi muhabbetini geri çekmeye başlayabilir; sinirlenip birlikte yaptıkları faaliyetlere katılmayı bırakabilir. Bu durumda sevgi bankasındaki rezervler yavaş yavaş suyunu çekmeye başlayabilir — sı-

fıra inebilir veya eksiye bile düşebilir. Evlilik danışmanı böyle bir kriz ortaya çıktığında, çiftin duygu yatırım bankasını yeniden yapılandırmasına ve fonlarını yeniden oluşturmasına yardımcı olacak kendisi gibi bir danışmanın yardımına başvurmayı öneriyor.

Eşlerin birlikte zaman geçirdiği evliliklerin daha iyi yürüdüğünü ve bunun bazen ortak faaliyetlerde uzlaşmayı gerektirdiğini yadsımak mümkün değil. Ama günümüz tavsiye kültürü aşkı ve hisleri —burası bilinçdışı itki ve duyguların en güçlü olduğu bölge olmasına rağmen— hayatın rasyonel bir şekilde hâkim olunabilir unsurları olarak resmetmeye çalışıyor. Yani bugün bu bilinçdışı itkilere hâkim olma, rahatsız edici duyguları değiştirmenin bir yolunu bulma ve cazibenin doğasını kontrol altına alma yönünde bir arzu var. Hayatta ortaya çıkan sonuçların salt bir seçim meselesi olduğu ve nasıl yaşamak istediğimize karar vermenin bize düştüğü fikrinin giderek hâkimiyet kazanmasıyla birlikte, aşk ve cinsellik de, sözgelimi bir kariyer kadar veya bir tatil seçimi yapmak kadar kolaylıkla idare edilebilecek bir şey gibi görünmeye başladı. Popüler gazete ve dergilerde, olabildiğince ilginç ve yaratıcı bir şekilde sevişmemiz gerektiği ve cinsel tatminimizi artırmanın yepyeni yolları olduğu gibi bir izlenim yaratılıyor. Sevişmenin nasıl olması, nasıl hissettirmesi gerektiği üzerine medyada yer alan hâkim fikirlerle kıyaslanınca kendi cinsel hayatımız düpedüz sıradan görünüyor. Viktorya döneminde tabu olan sevişmek idiyse, şimdilerde *sevişmemek* tabu haline geldi neredeyse; kendi cinsel hayatları konusunda sessiz kalan insanlar, diğer herkesin gazete ve televizyonlarda resmedilenler gibi bir cinsel hayat yaşadığını hayal ediyor. Bu inanç yetersizlik duygumuzu artırırken, aynı anda koca bir endüstrinin serpilmesini sağlayan arzuyu da besliyor.

Seçim ideolojisi artık cinsel tatminin doğasına ilişkin fikirlerimize öyle derinlemesine nüfuz etmiş durumda ki, aşk hayatımız ebedi erotik mutluluk ve durmaksızın yeni tekniklerle oynama gibi kültürel ideallere erişemediğinde, bu konuda bir şeyler yapmamız —para ve zaman harcamamız— gerekiyor. "Mokümanter" ya da sahte belgesel tarzında çekilmiş olan *Unscrewed* cinselliğe dönük böyle tüketimci bir yaklaşımın bir örneğini sunuyor.[6] Filmde cinsel sorunlar yaşayan bir çifti takip ediyoruz. Diğer yönlerden sevgi dolu

ilişkilerinin cinsel yönden tatmin edici olmamasına üzülen çift, o eksik kıvılcımı bulmak için ne gerekiyorsa yapmaya karar veriyor. Önce bir üroloğa danışıyorlar; cinsellik için fiziksel yetilerini kontrol eden ürolog, bir dizi tatsız testin ardından çiftimize soruna deva olacak çeşitli hap ve kremler veriyor. Ardından başvurdukları bir Tantra hocası çiftimize gevşeme teknikleri gösteriyor ve cinsel iç benlikleriyle nasıl temasa geçecekleri konusunda akıl veriyor. Üçüncü olarak bir seks terapistini denemeye karar veriyorlar; terapist, çiftin sevişme hakkında neler düşündüğünü konuşmak dışında, sevişmeye fiziken nasıl yaklaştıklarını da görmek istiyor. Çiftin oracıkta hazırlanan bir yatak üstünde, sevişmeye başlarken genelde nasıl bir konum aldıklarını göstermeleri bekleniyor. Terapist hemen, adamın kadının üstünde olduğu başlangıç pozisyonunun kadın açısından fazla hükmedici olduğu sonucuna varıyor. Sonrasında yatak odasındaki davranışlarını değiştirmeleri tavsiye ediliyor ve bir de farklı ortamlarda sevişmeyi denemek için bir haftasonu kaçamağı yapmaya teşvik ediliyorlar. İlginçtir, bu fikir işe yarıyor ve seyahat sırasında çiftimiz nihayet sevişiyor. Fakat eve döndüklerinde ayrılmaya karar veriyorlar. Film belli bir hedefe ulaşmak için rasyonel bir karar alan bireyin, farkında olmaksızın aynı anda bu hedeften kaçınmak için her şeyi yapabileceğini gösteriyor. Belki de bu çifti bir arada tutan şey cinsel tatminsizliğin ta kendisi veya ortak bir çözüm arayışıydı; bu arayışın sonuç vermesiyse hiç de tatmin edici olmamıştı.

Göreli cinsel tatmin eksikliğimiz olarak gördüğümüz şeyden suçluluk duyarak, cinsel hayatımızı geliştirmek için kendi arzumuzu ve eşimizin arzusunu manipüle etmenin yollarını arıyoruz. Aynı zamanda duygularımız hakkında "bir şeyler yapmanın" da yollarını arıyoruz. Seçme fikri hisler konusundaki algımıza derinlemesine nüfuz etmiş durumda; bir şeyler hissedip hissetmemeyi "seçebilirmişiz" gibi geliyor. Bilhassa üzücü duygulardan kurtulmaya çalışıyoruz. Amazon.com'da "öfke" konusunu aratınca bu meseleyle ilgili binlerce kitap çıkıyor. En çok satan kitapların adlarına şöyle bir bakınca, öfkenin günümüz toplumunda devasa bir sorun olduğu izlenimine kapılıyor insan; öfkeden nasıl kurtulacağınızı öğretmeyi

6. Yazan ve yöneten Leslie Shearing (2003).

öneren sayısız kitap var. Bu hain duyguyla baş etmede bize yardım edeceği söylenen kitap başlıklarından birkaçı şöyle: *Anger Management* (Öfke Yönetimi), *Overcoming Anger* (Öfkenin Üstesinden Gelmek), *Beyond Anger* (Öfkenin Ötesinde), *Conquering Anger* (Öfkeyi Fethetmek), *Letting Go of Anger* (Öfkeden Kurtulmak), *Anger Control* (Öfke Denetimi), *Healing Anger* (Öfkenin Şifası), *Working with Anger* (Öfkeyle Başa Çıkmak) ve *Taking Charge of Anger* (Öfkeyi Kontrol Altına Almak). Bir sonraki adımdaysa öfkenize saygı gösterip (*Honour your Anger*) öfkeden bağışlamaya geçiş yapmamız (*From Anger to Forgiveness*) ve bilhassa şunun farkına varmanız gerekiyor: Öfke bir seçimdir (*Anger is a Choice*). Ne var ki duygular alanına seçme fikrini sokmak, kaygı ve suçluluk duygularını artırmaktan başka bir işe yaramıyor. Bu kitapların önerdiği teknikler yoluyla öfke duygumuzu ne kadar manipüle etmeye çalışırsak çalışalım, en sonunda bu üzücü duygunun üstesinden gelemediğimiz için kendimize kızmaya başlıyoruz muhtemelen. Ama kontrol altına almamız veya kurtulmamız gereken bir duygu gibi görünüyor olsa da, öfkenin gerekli bir duygu olduğunu, toplumsal değişimi hızlandırdığını unutmamalıyız. Dolayısıyla insanları öfkeden kurtarma çabaları, onları yatıştırmanın ve dikkatlerini toplumsal sorunlardan uzaklaştırıp bireysel sorunlara yöneltmenin başka bir yolu olarak görülebilir.

KİŞİSEL GELİŞİM

Hayatımızın doğrultusu kadar duygularımızı da seçebileceğimiz algısı, devasa bir kişisel gelişim endüstrisine katkıda bulundu. 1972 ile 2000 yılları arasında ABD'de yayımlanan kişisel gelişim kitaplarında muazzam bir artış oldu. Bu dönemde Amerikalıların yaklaşık yüzde 33 ila 50'sinin en az bir kişisel gelişim kitabı satın aldığı biliniyor. Endüstri bilhassa yirminci yüzyıl sonuna doğru hız kazandı ve Amerika'daki kitap satış rakamlarına göre, 1991 ile 1996 arasındaki beş yıllık dönemde kişisel gelişim yayınlarında neredeyse yüzde 100'lük bir artış görüldü.[7] Nitekim etrafındaki insanların başka

7. Micki McGee, *Self-Help, Inc.: Makeover Culture in American Life*, Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 11.

birinin yazdığı bir kitabı okuyarak hayatlarını değiştirmeye çalıştığını fark eden George Carlin şöyle diyordu: "Bu gelişim hiç de kişisel değil."

Kişisel gelişim kitaplarının genel amacı kendi esenliğimize, toplum genelindeki konumumuza dair kaygılarımızı hafifletmek ve hayatımızı iyileştirme yolları önermektir. Ne var ki insanların dertleri için önerilen açıklama ve çözümler son derece değişkendir. Bu kitaplardan bazıları derin bir dini inancı yansıtıp, insanlara sıkıntılar karşısında daha üstün bir güce boyun eğmeyi ve her şeyi olduğu haliyle kabullenmeyi salık verirken, diğerleri dünyanın biz nasıl algılıyorsak o şekilde var olduğunu ve dolayısıyla doğru düşünmeyle her şeyin değiştirilebileceğini öne sürüyor. İnsan zihnini bir bilgisayar olarak, sadece doğru duygular ve davranış kalıplarıyla programlanması gereken bir mekanizma olarak tarif eden kitaplar var. Bazılarındaysa, başarının tümüyle evrenin yaratıcı güçleriyle bağlantılı olduğu inancı baskın. Mesela Shakti Gawain'e göre maddi başarı "evreni nasıl dinleyeceğinizi öğrenip buna göre davrandığınızda" gelecektir; "sonrasında para kendiliğinden hayatınıza girer ve giderek artar. Rahatça ve zahmetsizce akarak sizi sevince gark eder, çünkü ortada herhangi bir feragat yoktur".[8]

Dünyanın bir dizi petrol kriziyle yüz yüze geldiği 1970'lerde kişisel gelişim ilginç bir yöne saptı. Pek çok kitap hayatta kalma fikrini, kişisel güce yönelmeyi ve kendi çıkarına bakma gereğini savunmaya başladı. Hayat bir savaş alanı, "sert" oynanması gereken bir oyun, balta girmemiş ormanlarda geçen bir yolculuk olarak tarif edilmeye başladı.[9] Bu kitaplarda okura (çoğunlukla ancak başkalarını bertaraf ederek kazanılan) büyük ödülün peşindeki bir savaşçı, yarışmacı, kâşif veya seyyah olarak hitap ediliyordu. Ödül ise maddi ya da manevi başarıydı. Hayatın bir engelli koşu, acımasız bir yarış veya bir poker oyunu olduğu ve ancak güçlü olanın hayatta kaldığı fikri, kendimizi mağdur olarak görmememiz gerektiği şeklindeki güç veren mesajla bağlantılandırılıyordu.

8. Shakti Gawain, *Living in the Light: A Guide to Personal and Planetary Transformation*, New York: New World Library, 1998, s. 145; Türkçesi: *Işıkla Yaşamak*, çev. Serpil Demirci, İstanbul: Kuraldışı, 2008.

9. Bkz. McGee, *Self-Help Inc.*

Mağduriyetin doğası hakkındaki tartışmalarda seçme fikri, insanın mağdur mu yoksa hayatta kalan mı olacağını seçebileceği ve bireylerin çektikleri acıyı görme biçimlerini seçip bu konuda ne yapacaklarına karar verebilecekleri fikrini doğurdu. Bir sürü kişisel gelişim kitabında tekrarlanan, sadece kendi kontrolümüz altında olduğumuz ve olumsuz olay ve koşulları görme biçimimizi seçebileceğimiz düsturu, çoğunlukla hayatımızdaki aksiliklerin üstesinden nasıl geleceğimiz konusunda adım adım talimatlar veren olumlu düşünme ideolojisiyle bağlantılı hale geldi. Kişisel gelişim kitaplarının bazıları olumlu eylem ve davranışı, diğerleriyse olumlu düşünmeyi öne çıkarıyor. Birinci türdekiler çoğu zaman insanların fiilen neler yapabileceği konusunda gerçekdışı beklentiler oluştururken, ikinci türdekiler düşünmenin gücü konusunda yanıltıcı umutlar doğuruyor. Bu teoriler bireyin kadiri mutlak olduğu fikriyle oynuyor. Bir yanda salt azimle etrafındaki dünyayı değiştirip kendi esenliğini artırabilen, gücü her şeye yeten birey fikri var; diğer yandaysa, gerçekliğin reddi ve bireylerin etraflarındaki gerçekliği nasıl gördüklerini belirleme gücü olduğu, farklı bir görüşle gerçekliği değiştirmenin bile mümkün olduğu algısı.

İçinde olduğumuz kriz ve belirsizlik zamanlarında olumlu düşünme ideolojisi, toplumsal eşitsizliklerin doğasını yeniden düşünme ve kapitalizmin gelişim çizgisine alternatifler bulma ihtiyacını maskelemede esaslı bir rol oynuyor. Bireylere kendi kaderlerinin efendisi oldukları hissettirildiğinde ve toplumsal adaletsizlik yüzünden çektikleri dertlere derman olarak olumlu düşünme önerildiğinde, toplumsal eleştirinin yerini gittikçe daha fazla özeleştiri almaya başlıyor.

Kişisel gelişim rehberleriyle ilgili hayati nokta şu ki, işe yaramadıkları apaçık ortada. Devasa ve iştahlı bir okur kitlesine rağmen, daha mutlu ve zihnen daha sağlıklı bir toplum yaratmayı başaramadılar. İşte asıl başarıları da burada yatıyor: Bu kitaplar mutsuzluğa deva olmaktansa, perişanlığın her yerde olduğu fikrini güçlendirdi. Ortalama bir insandaki sayısız kusur ve yetersizliğe dikkat çektiler ve bizi kendi zaaflarımızla meşgul ettiler. Böylece daha da fazla kişisel gelişim arar olduk. Daha önemlisi, kişisel gelişim türü, kolektif ve bireysel psişedeki bamtellerine dokunan sayısız bilin-

çaltı mekanizmadan birini teşkil ediyor. Nasıl daha iyi olabileceğimize yönelik hatırlatmalar, kendimizi yetersiz hissetmeye devam etmemizi, daha iyi olma ve daha sıkı çalışma çabalarımızı sürdürmemizi sağlıyor. "Kişisel gelişim" insanların kendi yarattıkları beklentileri karşılayamayıp, daha fazla yardıma, daha fazla kitaba, daha fazla koçluğa ihtiyaç duymasına bel bağlıyor.

Başka bir deyişle, "kişisel gelişim" sözümona hafifletmeye çalıştığı yetersizlik ve paranoya hissini artırıyor. Kendi kendini ayakta tutan bir pazar bu. Daha kapsamlı toplumsal hedefler konusunda ise, Jennifer Niesslein'ın Giriş kısmında bahsettiğimiz hikâyesinde gördüğümüz gibi, suçluluk ve kaygıyı dağıtmaktan ziyade bizatihi doğuruyor. Hayat bir savaş alanıysa, daima savaş halinde olmamız gerekir; olumlu düşünceler hayatı iyi yönde değiştiriyorsa, olumsuz düşüncelere karşı tetikte olmamız gerekir; ve her şey bireye bağlıysa, tedavi süreci başarısız olduğunda suçlayacak başka hiç kimse yoktur.

KOÇLUK

Seçme mefhumunun sanayi sonrası kapitalizminde nihai fikir olarak öne çıkmasındaki paradoks, şu an karşı karşıya olduğumuz bunaltıcı seçeneklerle başa çıkmak ve giderek artan arzularımızı sınırlandırmak için yollar sunmayı amaçlayan binbir çeşit yeni hizmete kapı açmış olmasında yatıyor. Seçim yapmak, bireyin hayatının doğrultusunu belirleme özgürlüğünü içeriyor, ama paradoksal bir şekilde, birey çoğu zaman bu özgürlükten vazgeçmeye ve tüm seçeneklerle başa çıkmaya yardımcı olacak bir otorite aramaya dünden razı — yeter ki hangi otoriteye başvuracağını seçme gücü kendisinde olsun. Yetkiyi geçici olarak devredebildiğimiz çeşit çeşit koçların serpilmesi, bu talebe verilen bir yanıt. Gelgelelim hangi yolu seçeceğimizi sorduğumuz birisi olan koçun, itaat isteyen bir otorite gibi görünmekten veya davranmaktan ziyade, bireyin sözünü dinlemeyi seçtiği müşfik bir yardımcı gibi olması önemli bir nokta.

"Koç" terimi eskiden sadece bir spor kulübünün başında olan kişi anlamına gelirken, son yıllarda bir kişinin hayatını, tıpkı takımının savunmasını organize eden bir teknik direktör gibi yönetebi-

len birisi anlamına da gelmeye başladı. Sporda koç ("antrenör"den farklı olarak) kişinin atletik performansının her düzeyini gözetmekle yükümlüdür. Ebeveyn, arkadaş, terapist ve amigo karışımı birisidir. Koçla sporcu arasındaki ilişkinin yürümesi, sporcu ancak koçun onun becerilerini hangi bağlamda olursa olsun değerlendirme yetisine tam bir güven duyarsa mümkündür. Dolayısıyla koç, sporcunun özgürce uymayı seçtiği bir efendidir. Modern hayatta koça, başarı gücümüzü artıracak veya kendimizden şüphe ettiğimiz ya da bocaladığımızı hissettiğimiz zamanlarda güvenimizi tazeleyecek birisi olarak bakıyoruz.[10]

Koçun perspektifinden bakıldığında temel hedef motivasyondur. Koç çağdaş hayatın bir parçası olan yaygın kaygıya yanıt verir. Ama yaşam koçluğu ideolojisi, varoluşsal kriz ve kaygının sadece irade eksikliği ve güven krizi anlamına geldiği konusunda ısrarcıdır. Koç, mesela öğrencisinin meslek ortamında kaygı doğuran şeyin ne olduğunu sormayıp, öğrencisinin kendi davranışını nasıl değiştirebileceğine odaklanır.[11] Koçluğun nihai hedefi öğrenciyi geleneksel üretim ve tüketim rollerine yeniden oturtmaktır. Yeni bir toplumsal denetim biçimi olarak koçluk, bireyleri kendi kendilerini ayarlamaya, etraflarındaki toplumda meydana gelen değişimlere durmaksızın uyum sağlamaya teşvik eder. Tam bir özdenetimi becerebilen, arzusunu tam olarak belirlemeyi başarabilen kişi potansiyelini gerçekleştirip hedeflerine ulaşacaktır. Koçun talimatlarına uyan öğrenci, hayatın hâkim olunabilen bir şey olduğunu öğrenir. Ama ironik bir şekilde, bu efendilik ancak koça boyun eğip çevresine nasıl uyum sağlayacağını ondan öğrendiğinde gelir.

10. Aile içinde bile, görüşme zamanlarının konuşulup bir takvime bağlanması gerekiyor. İdeal bir ebeveyn diğer fertleri cesaretlendirebilen, olumlu düşünme konusunda onlara destek olabilen ve hedeflerine odaklanmalarına yardımcı olacak araçlar sağlayan bir aile koçu olarak algılanıyor.

11. *New York Times*'da yer alan bir habere göre, kadınlara yönelik manevi koçluk giderek popülerleşiyor. Böylece meşgul kadınlar beslenme düzenleri, duyguları ve ilişkileri hakkında bir rehber; kanser, bunalım, bağımlılık ve stresli hayatlarıyla ilişkili diğer rahatsızlıklar için de tedavi teknikleri bulabiliyor. Bkz. Alen Salkin, "Seeing Yourself in Their Life", *The New York Times*, 18 Eylül 2009. http://www.nytimes.com/2009/09/20/fashion/20Guru.html?hpw.

EVİM – KENDİM

Kendimizi ve hayatımızı iyileştirmeye çabalarken, etrafımızda ideal varoluşumuz için en uygun ortamı da oluşturmamız gerekiyor. İçinde yaşadığımız toplumu değiştirme kabiliyeti bakımından giderek güçsüzleştiğimiz için, en yakın çevremizi —evimizi— değiştirmeye çalışıyoruz. Ev epeydir benliğin bir uzantısı olarak görülüyor belki, ama artık kişisel gelişimin esaslı bir parçası haline de geldi. Ev neredeyse canlı, insan üzerinde belli bir güç kazanan bir şey. Evimiz, yaratıcı benliğimizi etkilemek gibi gizli bir potansiyel taşıyan bir protezimiz olarak algılanıyor. Ev aynı anda benliğin hem aynası hem de kuvözü. "Eviniz sizsiniz" sözü, bugün rahatlıkla kulak misafiri olabileceğimiz laflardan bir tanesi. İnsanların evleriyle ilişkileri üzerine bir başka yaygın bakış açısı da şu: "Uygun ortamı yarattığınız sürece iç benliğiniz doyuma ulaşacaktır." Aslında birbiriyle çelişen bu görüşlerin ikisi de günümüzün özel alan ideolojisi bağlamına oturuyor.

Ne var ki, "Eviniz — kendiniz" düsturu üzerimize, bugün mevcut olan bir dizi mobilya, tarz ve aksesuar arasında seçim yapmak gibi feci bir yük bindiriyor. Feng Şui uygulaması ise, tıpkı diğer koçluk biçimleri gibi, ev işlerindeki "seçim zulmü"nü hafifletmek ve başkalarına devretmek için bir yol sunuyor.

Düz anlamı "rüzgâr ve su" olan Feng Şui, bireyi yaşadığı ortamla uyumlu hale getirmeyi amaçlayan, iç tasarıma ilişkin kadim bir Çin sanatıdır. Doğru yerleştirme, dekorasyon ve döşeme, insanın kişisel "çi"sini artırıp sağlığı iyileştirir, ilişkilerde gelişme sağlar, refah, sağlık ve başarı fırsatlarını artırır. Feng Şui üzerine internet sitelerinden bir tanesinin önerisine göre: "Evinizde bazı Feng Şui kavramlarını uygulamak, hayatınızdaki bir boşluğu doldurmak için tam ihtiyacınız olan şey olabilir. Feng Şui sanatını öğrenirken evinize bakışınız değişecek ve evinizin kalitesini artırırken aynı anda hayat kalitenizi de artıracaksınız."[12] Yani kadim zamanların bu "yumuşak bilimi", mobilyalarımızı düzenleme yoluyla kaderlerimize ince ayar yapmamızı sağlar. Feng Şui'nin hikmetine göre, zengin

12. http://fengshui.happyhomezone.com/fengshui/.

olmak istiyorsam, odama sahte para veya bir kâse yabancı bozukluk koymalıyım. Ama evin refaha katkıda bulunan bölgesinde tuvalet olmamasına dikkat etmeliyim, zira aksi halde para kolaylıkla çarçur olabilir. Bir çözüm önerisi: klozet kapağını kapalı tutmak. Duvarlara ne tür imgeler koyduğuma bile dikkat etmem gerekir. Başka bir Feng Şui sitesine göre: "'züğürt bir döneminize' (mesela üniversite öğrenciliği dönemine veya yeni boşandığınız döneme) ait fotoğraflarınızı buraya koymamaya çalışın. Aynı durum tekrar edebilir!"[13]

Düzenleme ve çekidüzen vermenin doğruca refaha giden bir yol sunduğu fikri son zamanlarda gelişmiş dünyada başka biçimler altında moda olmaya başladı. ABD'de, önemli bir ücret karşılığında hayatınızın bir envanterini çıkarıp "sadeleştirecek" bir danışman tutmanız mümkün. Tadımlık olarak şu tavsiyeyle karşılaşıyoruz:

> Evinizdeki her bir nesne için —ister şöminenin üstünde duran (1974'ten beri bozuk olan) antika saat, isterse annenizin Noel'de verdiği gıcır gıcır yeni ekmek makinesi olsun— kendinize şunu SORMALISINIZ:
>
> - Bu nesne beni mutlu ediyor mu?
> - Bu nesne sayesinde evimi daha mı *fazla* seviyorum?
> - Rüyalarımdaki hayatta bu nesneye yer var mı?
>
> Eğer öyleyse, Yeşil Işık – bırakın kalsın. Değilse – ATIN! Atın gitsin, hibe edin veya eski usul bir bahçe satışı düzenleyin.

Çekidüzen vermek niye bu kadar önemli? Yazar burada ücretsiz bir açıklama sunuyor (ve tabii ücret karşılığında daha ayrıntılı bir tane):

> Bir defasında, evinde ne zaman uzun vakit geçirse feci bunalıma giren bir kadına danışmanlık yapmıştım. Birlikte oturma odasında otururken kadından mobilyalarının her birine, sahip olduğu zımbırtıların her birine bakıp kendisine ne hissettiğini sormasını istedim. Kendisini perişan hissetti-

13. http://fengshui-rockies.com. Hayatta nasıl başarılı oluruz? Tavsiye şöyle: "İlk iş olarak kendinize iyi bir pusula alın ve evinizin güneydoğu köşesinde ne olduğunu belirleyin. Evinizin güneydoğu bölümü hem nakit akışınızı hem de daima para kazanabileceğiniz fikrine olan inancınızı yönetir. Klasik ve geleneksel Feng Şui (hayatınızdaki iyi enerjiyi artırmak için nesne yerleştirme sanatı) kurallarına göre, evinizin bu kısmına koyduğunuz eşyalar, kişisel bereket enerjileriyle uygun hizada olmalıdır."

ren şeyin, köşede duran çok pahalı ve güzel bir vazo olduğu ortaya çıktı. Bu vazoyu kötü bir boşanma neticesinde elde etmişti, maddi değeri yüzünden de saklaması gerektiğini hissediyordu. Ama vazoyla ilişkili hatıralar o nesneyi bir kara deliğe çevirmişti, vazoyla aynı odada bulunduğu her an enerjisi emiliyordu. Bu akşam siz de evinizde şöyle bir yürüyüşe çıkın ve enerji düzeylerinize dikkat edin – eşyalarınızda düğüm olmuş bazı duygulara şaşırıp kalacağınızı garanti ediyorum.

Demek ki üzgün veya bunalımda olduğumuzda çözümü mobilyalarda aramamız gerekiyor. Ekonomik durgunluk esnasında evlerimizi güzelleştirme saplantımızın kabarmasına şaşmamak lazım. Ekonomik kriz zamanlarında insanlar, daha ucuza yeniden dekorasyon yapma, evlerini olası talipler için daha çekici hale getirme ve dairelerinde değişiklikler yaparak —bu değişiklik taze bir kat boya çekmekten ibaret bile olsa— hayatlarına lezzet katma konusunda televizyon tavsiyelerine daha da çok kulak veriyorlar.

SEÇİM VE İNKÂR

Paradoksal bir şekilde, seçmeyi böyle kuvvetle öne çıkaran ideoloji belli bir inkâr biçimi gerektirir. Psikanalize göre inkâr, bireyin iç çatışmalarıyla baş etmesinde temel bir mekanizmadır. Tüketicilerde inkârın birinci düzeyi, tüketimin sınırı olmadığı ve herkese açık olduğu görüşüyle bağlantılıdır; ama inkârın ikinci düzeyi fiili tüketim miktarının inkâr edilmesini, tüketimi aslında gerçekleşmemiş bir şey olarak algılamayı içerir. Dolayısıyla dizginsiz tüketicide, tüketimin can yakıcı sonuçlar içermediği —yani borcun ödenmesi gerekmediği— gibi bir yanılsama doğar.

Tüketim ve çekidüzen verme çemberlerinden geçen ve seçim ideolojisinin öne çıkardığı kendine hâkim olma idealine bir türlü ulaşamıyormuş gibi görünen tüketici çoğu zaman kuşkunun pençesinde kıvranır ve seçeneklerin bolluğu da kolaylıkla pişmanlığa yol açar; dolayısıyla inkâr, bu duygulardan uzak durmasına yardımcı olabilir. Bu bağlamda, tüketicilerin kasiyerlere kredi kartlarını verme biçimindeki farklara dikkat çekmek ilginç olabilir. Varlıklı müşteriler kartlarını kayıtsızlıkla tezgâhın üstüne fırlatıp, söz konusu harcamanın onlar için ne kadar cüzi, tereddüt etmeye değmeyen bir

şey olduğunu gösterir. Daha dikkatli bir müşteri ise aynı durumda duraksayacaktır. Kartını uzatırken bir anlığına geri alacakmış gibi görünür — sanki kartını aynı anda hem veriyor hem vermiyor gibidir. Belirgin bir şekilde değilse de, bir gün o borcu ödemesi gerekeceği bilgisiyle cebelleşiyordur. Ama yine de çoğu zaman kartını teslim edecek ve endişelerini bir kenara bırakacaktır.

Finans krizine doğru gidilen yıllardaki tüketimin zeminini, borçla yüzleşmedeki bu gönülsüzlük oluşturuyordu. Şimdi alın, sonra ödeyin. Tüketiciler kredi kartlarını karıp son hesaplaşmayı ertelemeyi öğrenirken, büyük finans kurumları da geri ödeme zamanının geniş ölçekte hiç gelmeyeceği fantazisine önayak oldular. Tüketicilerin sadece borçları üzerine binen faizleri ödemeye teşvik edildiği o yıllarda, Fransız psikanalist Octave Mannoni'nin "gayet iyi biliyorum, ama..." adını verdiği bir düşünme şekli gelişti. Çocukların Noel Baba'nın var olmadığını anladıktan sonra bile onunla ilgili fantaziler kurmaya devam etmesini sağlayan kandırmacaya benzer bir kendini kandırmadır bu. Tüketiciler borçları olduğunu biliyordur, ama bilinçsizce her şeyin yolunda gideceği, borçların bir şekilde ödeneceği yanılsamasını koruyacak şekilde davranırlar.

Para konusundaki bu gönüllü unutkanlık, birçok insanın ölüm fikriyle başa çıkma şekline benziyor. Ekonomik çöküşün etkileri üzerine bir haber yapan *New York Times*, emeklilik fonlarında devasa kayıplarla karşı karşıya kalan insanların oturduğu emekli konutlarındaki yüksek bunalım oranlarını incelemişti. Bu konut bölgelerinde bir matem havası vardı. İnsanlar birisi ölmüş gibi davranıyordu. Bu tür yaslı kişilere yardımcı olan psikoterapist Barbara Goldsmith'e göre bu insanlar sahiden bir ölümle başa çıkmaya çalışıyordu: Paraları ölmüştü.

Ölüm ile ekonomik kayıp arasındaki bu örtüşmeyi nasıl açıklayabiliriz? Para biriktirmenin nedeni çoğu zaman kefeni yırtmak veya çocuklarımıza bıraktığımız miras aracılığıyla yaşamaya devam etmektir. (Para muhabbeti devam etsin diye çocuklarımızın bizden kopmasını önleyen vasiyetnameler hazırlarız.) Para, çürümeye karşı bir güvenlik önlemi —hastalık, maluliyet ve yalnızlığa karşı korunma— olarak algılanır. Ama serbestçe para harcamaktan, ölüme meydan okumaktan da özel bir keyif alırız. Psikanalitik ifadesiyle

paranın çoğu zaman anal bir şekilde —bizi hem büyüleyen hem de dehşete düşüren yüce bok olarak— algılanmasının nedeni budur. Har vurup harman savurmanın, kumar oynamanın ve ihtiyacımız olmayan şeyler satın almanın getirdiği o büyük hazzı başka nasıl açıklayabiliriz ki?

Las Vegas'taki kumarhanelerin müdavimi olan orta sınıftan insanların davranışını gözlemleyen Amerikalı psikologlar, yüksek bunalım oranlarına rastlamıştır. Kumar oynayanların çoğu, rasyonel olarak, eninde sonunda kumarhanelerin kazandığını biliyordu ve kendi deneyimlerine dönüp baktıklarında çoğu zaman kaybettiklerini fark etmişlerdi. Birçoğu uzun çalışma saatlerine tabiydi ve ailelerine veya hobilerine ayıracakları zaman pahasına geçimlerini sağlıyordu. Konu harcamalar olduğunda tutumluydular ve birkaç dolar tasarruf etmek için uzaklardaki indirim mağazalarına direksiyon sallamaya razıydılar. Gelgelelim Las Vegas'taki makinelere para atarken gözlerini bile kırpmıyorlardı. Ama sonrasında tutumluluk huyları devam ediyor, tasarruf amacıyla yiyebildiğin-kadar-ye büfelerinde uzun kuyruklar oluşturuyorlardı. Parayla oynadığımız bu oyunlar (bir tarafta tasarruf, diğer tarafta çılgınca harcama) paraya atfettiğimiz tekinsiz karakteri gösteriyor: Para canlı bir şey değil tabii, ama onu tekrar tekrar öldürmemiz, gücünden bir türlü emin olamadığımızı gösteriyor. Savurganlık, paranın doğurduğu kaygıyı yatıştırıyor adeta. Fakat suçluluk duygusu hemen devreye giriyor ve yeniden takıntılı bir tasarrufa başlıyoruz.

Firmalar da bu esrarlı ihtiyat ve risk oyununun bir parçası. Bir defasında büyük bir şirketin CEO'ları için düzenlenen bir toplantıda konuşma yapmaya çağrılmıştım. Toplantının düzenleyicilerinden konuşmamın iyimser olması yönünde tavsiyeler aldım, zira katılımcılar olumsuz bir şey duymak istemiyordu. Toplantıdaki diğer konuşmacıları dinlerken kendimi bir tarikat üyesi gibi hissettim. CEO'lara gelecekteki kazançlarıyla ilgili, tüm göstergelerin yukarıyı işaret ettiği bir çizelge gösterildi: *Gelecek şahane olacak!*. Psikologlar büyük liderlerin kişilik özellikleri hakkında konuşmalar yaptılar ve burada da her bir özellik, kâr artışına açılan bir kapıydı. Trans halinde oturan dinleyiciler her konuşmanın ardından, futbol statlarındaki taraftarlar gibi alkışlamaya başlıyordu. İnkâr her köşe-

yi tutmuştu. Şirketin başları, yaygın iyimserlik havasını bozacak her şeyden kaçınıyordu. Katılımcılar kendi kendilerini pohpohlayan başarı duygusunun tadını çıkarıyordu; geleceğin kâr artışı getireceğinden ve rakiplerin başarıyla sollanacağından hiç şüpheleri yok gibi görünüyordu.

Belli ki ilerleme yanılsaması bizim kuşağa çok iyi geliyor, ama sürekli artan olasılıklar içten içe bizi daha da kaygılandırıyor. Kendimizi seçeneklerin daha fazla tatmin getirdiğine ikna etmeye çalıştıkça, aslında bunca seçeneğe sahip olmaktan giderek daha az keyif alıyormuşuz gibi görünüyor.

KAYGI VE SEÇİM

Filozoflar uzun zamandır kaygı ile seçim arasında bir bağlantı olduğunu ifade ediyor. Kierkegaard'a göre kaygı doğruca özgürlükten —olasılığın olasılığıyla yüzleşme gereğinden— doğar. Sartre da bu fikre biraz cila atarak, uçurumun dibinde duran bir kişinin düşebileceğinden değil, kendisini uçurumdan aşağı bırakma özgürlüğünden dolayı kaygılandığını söyler.

Tüketicilere sunulan seçeneklerden ve hayatımızı bir sanat projesi veya iyi çalışan bir işletmeye dönüştürme baskısından yorgun düşebiliriz; ama günümüzde problemin, gelişmiş dünyada seçeneklere sahip olmamız olmadığını hatırlamalıyız. Asıl problem, iktisat alanından aktarılan rasyonel seçim fikrinin elimizdeki tek seçim türü olarak göklere çıkarılıyor olmasıdır.

Günümüz tüketim toplumuna nüfuz eden seçim fikrinin birçok eleştirmeni olmuştur. Mesela Barry Schwartz, *Bolluk Paradoksu: Çok Seçenek Özgürlük mü, Mutsuzluk mu?* adlı kitabında, daha az seçime maruz kalan insanların daha memnun olduğunu gösteren psikolojik araştırmalardan örnekler verir.[14] Schwartz, göz korkutucu tüketim tercihlerinin beraberinde getirdiği doyumsuzluğu azaltmak için okurlarına kendilerini sınırlama biçimleri önerir. "Ne za-

14. Barry Schwartz, *The Paradox of Choice: Why More is Less*, New York: Harper Perennial, 2005; Türkçesi: *Bolluk Paradoksu: Çok Seçenek Özgürlük mü, Mutsuzluk mu?*, çev. Şeyda Odabaş, İstanbul: MediaCat, 2008. Seçme kavramı üzerine güncel bir diğer kitap: Edward C. Rosenthal, *The Era of Choice: The Abi-*

man seçeceğimizi seçmemiz", toplayıcı değil seçici olmamız, "yeterince iyi" ile yetinmemiz, geri dönüşü olmayan kararlar vermemiz, şükretmeyi bilmemiz, daha az pişmanlık duymamız, uyum sağlamayı öngörmemiz, beklentilerimizi kontrol altında tutmamız, toplumsal kıyaslamalar yapmaktan kaçınmamız ve bilhassa "sınırları sevmeyi öğrenmemiz" gerektiğini savunur.

Paradoksal bir şekilde, seçim fikri bu kendini sınırlama nasihatlerine zaten göbekten bağlıdır aslında. Hayatlarımıza ve vücutlarımıza nasıl "çekidüzen" vereceğimiz üzerine tüm o tavsiyelerin altında, daha organize, daha verimli, daha kontrollü olmamız gerektiği fikri yatar. Kendini sınırlama fikri, nasıl sağlıklı bir hayat yaşanacağı üzerine tavsiyeler sunan kitaplarda ve bilhassa gitgide büyüyen perhiz endüstrisi içinde de anahtar bir fikirdir. *How the Rich Get Thin* (Zenginler Nasıl Zayıflar) gibi adları olan popüler kitaplarda, New York'un sosyetik muhitlerindeki kadınların (ortalama bir Amerikalı kızın özdeşleşmesi beklenen tip) nasıl hayatlarındaki her şeyi kusursuzca planlandığı ve hayatlarının her boyutunun kontrolleri altında olduğu tarif edilir. Sorun şu ki, ideal bir vücut ve ideal bir hayat oluşturmaya çalışan kadınlara sürekli daha da iyisini yapabilecekleri hissettirilmekte ve onlar da kendilerine yeni yasaklar icat edip durmaktadır.

Seçim ideolojisi, olasılıkların çokluğu fikrine bel bağladığı için özgürleştirici görünür. Seçeneklerin çoğalmasıyla eski sınırlamalar ortadan kalkmışsa da, onların yerini hemen kendi kendine koyulan yeni yasaklar almıştır. Yasağın doğasındaki bu tür değişimler geçmişte de meydana gelmiştir. Mesela cinsellik devriminin ardından, yeni iffetlilik hareketleri ve beraberinde kadınlara cinsellik konusunda kendilerini daha ulaşılamaz kılıp erkeklerin arzularını artırmalarını salık veren flört kuralları ortaya çıkmaya başlamıştı.

Fakat burada şöyle bir paradoks vardır: İnsanlar çoğu zaman kendi kendilerine yasaklar uyduruyor olsa da, bu yasakları —Sch-

---

lity to Choose and Its Transformation of Contemporary Life, Cambridge, MA: MIT Press, 2005. Bu kitap seçmenin siyasal ve ekonomik boyutuna daha fazla odaklanıyor. Bense bireyin özel hayatındaki seçme mücadelesinin altını çiziyorum.

wartz'ın söylediği gibi— yeni kendini tutma biçimlerine yönelik *rasyonel* bir öneri olarak uydurmak mümkün değildir. Psikanaliz bize insanların çoğu zaman doğrudan ve bile bile maksimum haz/minimum acı doğrultusunda hareket etmediğini göstermiştir. Çoğu zaman bir şeyin zararlı olduğunu bilseler de ondan bir türlü vazgeçemezler veya verdiği acıda bir çeşit tatmin bulurlar. Bazı insanlar rasyonel olarak hayatlarında daha fazla mutluluk istediklerini iddia edebilirler, ama bilinçdışı bir düzeyde bunun tam aksinin onlar için çok daha çekici olduğu görülebilir.

Seçim gayet bireysel bir mesele gibi görünüyor olsa da, insanların seçim yapma şekli başkalarıyla kurdukları ilişkilerle ve başkalarının onları nasıl gördüğüne dair düşünceleriyle esastan bağlantılıdır. Dolayısıyla insanlar kendi kendilerini sınırlama biçimlerini durup dururken uyduruyor değildir; yaptıkları seçimler toplumun neye doğru seçim olarak değer verdiği konusundaki algılarına fazlasıyla bağlıdır. Bu da, kendi kendini yaratan yeni bireyin paradoksal bir şekilde neden şöhret kültürünü örnek aldığını açıklar: Bu kişi bir yandan kendisine sıfırdan bir kimlik yaratacak kadar özgür bir birey olarak görülürken, diğer yandan kimliğini —çoğunlukla bir ünlünün hayatından doğan— rasgele bir popüler modele uydurmaya çalışır. Geç kapitalizmde bireyin toplumsal ideallerle nasıl özdeşleştiği konusunda esaslı bir değişim olduğunu gösterir bu; benzer bir değişim insanların seçilmiş ve kendi kendilerine dayattıkları otoritelerle bugün nasıl özdeşleştikleri ve toplum genelinde kendilerini nasıl algıladıkları konusunda da görülebilir.

2

BAŞKALARININ GÖZÜYLE SEÇMEK

BATILI TOPLUMLARDA kimliğimizi, cinsel yönelimimizi ve dinimizi seçebiliyoruz. Çocuk sahibi olup olmayacağımızı seçebiliyoruz. Vücutlarımızı biçimlendirebiliyor, hatta cinsiyet değiştirebiliyoruz. Ama kendimizi tüm bu olumsallıklara teslim ettiğimiz anda, geriye seçimlerimizi belirleyecek bir şey kalıyor mu? Kendimizle ilgili her şey seçmeli olduğunda biz kim oluyoruz?

Lisansüstü hukuk öğrencileriyle yaptığım bir tartışmada öğrencilerden bir tanesi, postmodern çağda birçok kimlikle gönlünce oynayabildiğini hissettiğini ısrarla belirtmiş, kurallara uyuşunu bile her gün kimliği konusunda yaptığı farklı seçimlerle ilişkilendirmişti. Mesela toplumsal yasaklara uyma tarzı, geçici bir süreliğine hangi kimliği üstlendiğine bağlıydı. Sabahları, çalıştığı hukuk bürosuna giderken bir parkın yanında duran "İzinsiz girmek yasaktır" tabelasına riayet ediyordu. Üstüne kotunu giydiği ve işinin getirdiği yükümlülüklerden azade olduğu öğleden sonraları ise riayet etmeye o kadar da yatkın olmuyordu. Akşamları, boş vakitlerinde, internette birçok farklı kimlik üstlenebiliyordu: Müslümanmış gibi yapıp bir Müslüman forumuna katılıyor, eşcinselmiş gibi yapıp internetteki eşcinsel sitelerini geziyor, ara sıra da kendisini kadınmış veya yabancıymış gibi tanıtıyordu.

Aynı akışkanlık ulusal kimlikler konusunda da mevcut. İngiltere'de eğitim görmüş genç bir antropolog olan Annu ile ilk tanıştığımda Hindistan doğumlu olduğunu biliyordum, ama ailesinin Fran-

sız kökeni olduğunu da duymuştum. Sonra anne babasıyla tanıştım. Her ikisi de bariz Hintli gibi görünüyordu. Annesi uzun boylu ve esmer tenliydi, uzun siyah saçları vardı ve sari giyiyordu. Alnında tilaka —yani evli bir Hint kadını olduğunu gösteren kırmızı nokta— vardı. Babası koyu renk saçlıydı ve o da rahatlıkla Hintli sanılabilirdi. Anne de baba da İngilizceyi Hint aksanıyla konuşuyordu. Yaşadıkları şehir olan Kalküta'dan yeni geldikleri için ikisinin de Hintli olduğunu düşünmüştüm; belki hayatlarının daha önceki bir döneminde bir süre Fransa'da yaşamışlardı. Annu'dan, kendi tercihleriyle Hintli olduklarını öğrendiğimde çok şaşırdım. Fransa'da doğup büyüdükten sonra 1970'lerde, Batılı hayatın canlarına tak ettiğine karar verip Hindistan'a yerleşmişlerdi. Orada Hint kıyafetleri giyip Hintçe konuşmaktan, çocuklarını Hint aileleri gibi yetiştirmeye varıncaya dek Hint kültürü ve yaşam tarzını benimsemişlerdi. Seçme fikrini öne çıkaran Batı kapitalizminden kaçmış, ama onu da yanlarında götürmüşlerdi. Hint toplumuna asimile olmaları, göçmenler için olduğu gibi ekonomik bir zorunluluk meselesi değildi; hoşlarına giden bir hayat tarzını seçmekten ibaretti.

Kişinin kimlik seçimi ilk bakışta tümüyle özerk bir kendi kendini yaratma edimi gibi görünüyor olabilir, ama çoğunlukla başka birçok etmene bağlıdır. Birkaç yıl önce, 2004'te, İngiltere'deki *Big Brother* programının galiplerinden biri olan Nadia Almada transeksüel bir kadın olduğunu açıklamıştı. Kazandığını öğrenince yanıtı şu olmuştu: "İşte şimdi kadın olarak tanınmış oldum." İngiltere'deki TV izleyicisi, Almada'nın kendisinden bambaşka bir şey yaratma rüyasını gerçekleştirmiş olmasını çok çekici bulmuştu. Kendini bu şekilde dönüştürmesi, kendi kendini yaratma fikrinin tam bir cisimleşmesiydi. Ne var ki bir televizyon yarışmasına katılmış olmasıyla ve kadın olarak tanınmaktan duyduğu sevinçle, özgürce yaptığımız seçimlerin diğer insanlar tarafından desteklenmesine, kim olduğumuzun başkaları tarafından tanımlanmasına ne ölçüde ihtiyaç duyduğumuzu da göstermişti.

SEÇİM VE DİĞER İNSANLAR

Kadınlar Neden Yazdıkları Her Mektubu Göndermezler? adlı kitabında İngiliz psikanalist Darian Leader, alışverişe çıkan kadınların genellikle başka hiçbir kadında olmayan bir elbise istediği, erkeklerinse genellikle bunun tam tersini yapıp herkesle aynı kıyafetleri almaya çalıştığı gözleminde bulunuyor.[1] Günümüzde gelişmiş dünyada her iki cinsiyet de aynı çifte-açmazdan mustarip. Erkeklere ve kadınlara kendilerinden eşsiz bir şey yaratmaları söylenirken, aynı anda bu eşsiz bireyin nasıl görünmesi, ne tür bir kariyeri olması ve bilhassa hangi ünlüye benzemesi gerektiğine dair ayrıntılı reçeteler veriliyor.

I Want a Famous Face (Ünlü Bir Surat İstiyorum) adlı bir televizyon programında, en sevdikleri ünlüye daha çok benzemek için suratlarına estetik ameliyat yaptırmaya karar veren insanları seyrediyoruz.[2] Nispeten daha az dramatik olan *Extreme Makeover*'da (Sil Baştan) ise, estetik ameliyat daha iyi bir hayata giden nihai yol olarak sunuluyor, katılanlar görkemli dönüşümleri boyunca aşama aşama takip ediliyor. Görünüşleri yenilenen bu insanlar sonrasında çoğunlukla başka birine benziyorlar. Farklı görünmek istedikleri gibi, başkalarının da onları farklı görmesini istiyorlar. Mesela bir bölümde Melissa adlı bir kadın, okuduğu lisede düzenlenecek onuncu mezunlar günü toplantısı için farklı görünmek istediğine karar veriyordu. Okuldayken görünüşü yüzünden alay konusu olmuştu, şimdiyse intikamını almak istiyordu.[3] Dolayısıyla yeni bir beden Melissa için, dışlanmış bir ergen olmanın getirdiği travma ve içerlemenin çözümü haline gelmişti. Şimdilerde psikanalistler her gün bu tür çabuk, çarpıcı değişim talepleriyle, "Kendimi baştan yaratmak istiyorum" diyen insanlarla karşılaşıyor. Psikanalizde amaç elbette hastanın değişim taleplerine yanıt vermek değil, bu arzunun arkasında ne

1. Darian Leader, *Why Do Women Write More Letters Than They Post?*, Londra: Faber and Faber, 1997; Türkçesi: *Kadınlar Neden Yazdıkları Her Mektubu Göndermezler?* çev. Nedim Çatlı, İstanbul: Ayrıntı, 1998.

2. MTV'de yayınlanmıştı.

3. Bu program iEnhance.com'dan izlenebiliyordu.

yattığını anlamasını sağlamak. Ama plastik cerrahi hastanın bu çağrısına yanıt vermeye başladı; anında ve kapsamlı değişim vaadiyle kadiri mutlak bir bilim haline geldi.

Kimliğini ifade etmesine uygun bir bedende yaşamadığını hisseden bir insan sürekli bedenini dönüştürme peşinde olabileceği gibi, hayatta üstlendiği diğer kimliklerden de yetersizlik duyabilir. Kimlik oluşturmada temel sorun şudur: Bir kişi mesela öğretmen, baba, koca veya müzisyen olduğunu söylemekte geçici bir teselli bulabilir. Ama bu kimliklerin hiçbiri o kişinin aslında kim olduğu konusunda her şeyi söylemez. Birey "kendisi olmak" için ne kadar uğraşırsa uğraşsın illaki başarısızlığa uğrayacaktır, çünkü içinde öyle kolayca dışsal bir kimlikle tanımlanamayan bir şey olacaktır daima. "Ben" (kişinin kendine dair algısı) son derece kırılgan bir yapıdır, bilinçdışı dürtü ve arzular tarafından kolayca sarsılır. Bu dürtüleri bir süreliğine bastırıp rasyonel, muktedir bir özne gibi hissetmek mümkündür, ama bu dürtüler eninde sonunda acayip davranışlar, dil sürçmeleri, hatta hastalıklar şeklinde kendilerini gösterir. Başka birinin kimliğini kopyalarak kendimize bir kimlik oluşturabileceğimiz algısı günümüz toplumunda özel sorunlar doğurmuştur.

ÜNLÜ KÜLTÜ

Seçimini yapıp kendini adadığı takdirde herkesin cazibe ve şöhret dolu bir hayata ulaşabileceği mesajı, sayısız insanın erişilmez bir fantazinin peşinde hayatlarının temel unsurlarını bir kenara bırakmasına yol açmıştır. Mesela Rus tenisçiler Anna Kurnikova ve Maria Şarapova'nın kazandığı olağanüstü başarının ardından, Rusya'nın dört bir yanındaki ücra köylerde tenis kortları peyda olmaya başlamıştı. Yoksul Rus anne babalar küçük kızlarının birer şampiyon, yıldız ve rol modeli olabileceği rüyasına tutulmuştu. Birçoğu çocuklarının yoğun idmanlarını karşılamak için zaman ve para bakımından muazzam fedakârlıklarda bulunuyordu — kimi zaman varını yoğunu elden çıkaracak kadar.[4] Oysaki ne kadar sıkı çalışırsa

4. Anne babaların çocuklarının erkenden bir şeylerle uğraşmaları yönündeki takıntısı bugünlerde ABD'de "Tiger Woods sendromu" diye anılıyor. Erken eği-

çalışsın herhangi birinin tenis yıldız olma şansı çok çok azdır. Amerika'da yapılan araştırmalardaki tahminlere göre, ABD'de 10.000 çocuktan sadece bir tanesi üniversitede spor bursu alırken,[5] 10.000 çocuktan sadece 6'sı profesyonel sporcu olma şansı yakalıyor.[6] Biri çıkıp da söz konusu Rus anne babalara kızlarının yeni Şarapova olma ihtimalinin çok düşük olduğunu söyleyecek olsa bile, çoğu vazgeçmeye razı olmayacaktır. 1999'da Amerika Açık Tenis Turnuvası'nı ilk kez kazandığında Serena Williams şöyle demişti: "Bu babamın rüyasıydı, şimdi benim rüyam oldu." Genç bir tenisçinin zirveye ulaşmasıyla birlikte çoğu zaman, yıldız olma rüyasının aslen kendilerinin değil anne babalarının rüyası olduğu ortaya çıkıyor. Spor ve eğlence pazarlamacılığı herkesin yıldız olmaya çalışması, toplumsal sınırlarının üstüne çıkması gerektiği fikrini pompalayıp duruyor. Ama birçok durumda söz konusu rüya, bireysel seçimden iki kat uzak: Birincisi, sporcuyla değil anne babasıyla başlıyor; ikincisiyse, bu heves önceden oluşturulmuş bir kariyeri model alıyor — mesela genç Rus kadın tenisçiler örneğinde, Maria Şarapova'nın kariyerini.

Salt bireysel seçim olarak düşündüğümüz bir şeyin çoğu zaman başkalarının algı ve etkilerine bağlı olduğunu kabul etmekte zorlanıyor olabiliriz. Kontrolün tamamen bizde olduğuna ve tümüyle özerk olduğumuza inanmak istiyoruz. Ama yetkin bir seçim yapmak için yeterli bilgimiz veya uygun donanımımız olmadığı hissinden de kurtulamıyoruz. Bir otoriteden bir şey duyduğumuz zaman da o bilginin değerini sorguluyoruz.

Fame Junkies: The Hidden Truths behind America's Favorite Addiction (Şöhret Müptelaları: Amerika'nın Favori Bağımlılığının Ardındaki Gizli Gerçekler) adlı kitabında Jake Halpern, ünlülerin

---

timle çocuklarını geleceğin spor yıldızına dönüştürebileceklerini umut eden zorba anne babalar, çocuklarına ağır idman programları dayattıkları gibi, çocukları müsabakalarda beklentilerini karşılayamadığında birbirlerine karşı da saldırganlık gösteriyorlar. Bkz. http://www.msnbc.msn.com/id/4556244.

5. Bill Pennington, "Expectations Lose to Reality of Sports Scholarships", *The New York Times*, 10 Mart 2008.

6. http://www.drjimtaylor.com/blog/2008/08/the-dark-sideof-youth-sports-superstardom/

özel asistanlarının kimliklerinin, işverenlerinin kuvvetli, çoğu zaman rahatsız edici tesiri altında gelişmesini inceliyor.[7] Mesleğin ilk dönemlerinde asistanlar tüm hayatlarını meşhur işverenleri üzerinden yaşıyor ve yavaş yavaş ayrı bir insan olarak kimliklerini kaybetmeye başlıyorlar. İlk kriz, asistanın bir süre patrondan ayrı kalması gerektiğinde ortaya çıkıyor. Bir kayıp duygusu ve önemsiz biri olmaktan duyulan dehşet baş gösteriyor. Asistan er geç, adını hiç kimsenin bilmediğinin farkına varıyor. İşten ayrıldığında da patronunun varlığının gücünden vazgeçmesi gerekiyor. Bir yandan bir ünlünün uzantısı olarak statüsünü kaybetmiş gibi hissederken, diğer yandan ilk kez, çalışırken normal hayatının ne kadarını feda ettiğini görüyor: Eski dostlar geride bırakılmış, aile üyeleri yabancılaştırılmış ve gelecek için diğer olasılıklar gözden kaybolmuş...

Bir ünlünün asistanlığını yapan kişiden beklenenler, bir tarikat üyesinden beklenenlere benziyor. Halpern'ın işaret ettiği gibi, "Gerek ünlüler gerekse tarikatlar söz konusu olduğunda, asistanlar/katılımcılar kendilerini önemli hissediyor: İleri gelenlerin iş görmesine yardımcı olurken gücün o kadar yakınındalar ki ellerini uzatsalar dokunabilecekmiş gibi hissediyorlar — insanı büyüleyen bir şey bu."[8] Ama bedeli yüksek: Tarikat liderleri ve ünlüler açgözlü kurumlar. Halpern şöyle devam ediyor: "Adlarının yazılı olduğu kıyafetlerden giyiyoruz, ürünlerini satın alıyoruz, nereye giderlerse oraya seyahat ediyoruz, bıkıp usanmadan onlar hakkında konuşuyoruz ve elimize, olsa olsa en dış yörüngelerinde olmanın doğurduğu hafif bir heyecan geçiyor."[9]

Gelgelelim model haline getirdiğimiz insanlarla özdeşleşmek hiç de basit bir mesele değil ve anne baba gibi daha geleneksel otorite figürlerine yaklaşımımızı yansıtıyor olabilir. Bir düzeyde sevip saydığımız bu insanlarda, bilhassa yaşlanmalarıyla birlikte, kusurlar bulmaya başlayabiliyoruz. Ünlüler konusunda da aynı durum söz konusu: Göklere çıkardıktan sonra onlara hadlerini bildirip sıradan — tıpkı bizim gibi— insanlar olduklarını teşhir etmenin keyfini çıkarı-

7. Jake Halpern, *Fame Junkies: The Hidden Truths behind America's Favorite Addiction*, New York: Houghton Mifflin, 2007.
8. *A.g.y.*, s. 98. 9. *A.g.y.*, s. 99.

yoruz. Popüler dergi *US Weekly* ünlüleri cana yakın, gösterişsiz, arkadaş canlısı kimseler olarak sunmak için elinden geleni yapıyor. Derginin bölümlerinden birinin başlığı şöyle: "Yıldızlar — Tıpkı Bizim Gibiler!" Derginin editörü şöyle diyor: "Okurlarımız Jennifer Aniston'ı en yakın arkadaşları gibi görüyor. Jen *Friends* dizisiyle herkesin en iyi arkadaşı oldu, sonra Brad'den ayrıldı ve büyük bir sarsıntı yaşadı." Bu satışları artırmış mı peki? "Kesinlikle!"[10] Yıldızın ilk adını kısaltılmış haliyle (Jen) kullanan dergi, onunla aramızda hiçbir fark olmadığı, ünlülerin de herkes gibi sorunları olan normal insanlar olduğu izlenimini yaratıyor. Bu tür bir (sahte) yakınlık, gereken medya ilgisi olduktan sonra herkesin ünlü olabileceği gibi bir sonuç çıkmasını kolaylaştırıyor. Ünlü olmak hepimize açık bir seçenek demek ki.

Avusturyalı felsefeci Robert Pfaller'in türettiği "interpasiflik" kavramını işin içine sokup, ünlülerle özdeşleşme arzusunu biraz daha karmaşık bir şekilde anlamak da mümkün.[11] İnterpasiflik, birey ile bazı şeyleri onun adına deneyimlemekle yükümlü vekili arasında meydana gelen bir şeydir. Mesela Sırbistan'da, insanların cenazelerde ağlamaları, kendileri adına yas tutmaları için tuttukları kadınlar vardır; Budistlerin kendileri adına dua eden dua çarkları vardır; keza insanlar hiç izlemeyecekleri filmleri kaydederler, çünkü kayıt cihazı bir bakıma onların yerine film izlemektedir.

Konu ünlüler olduğunda bazı insanlar, özdeşleştikleri kişileri taklit ederek ölçüsüzce davranabilirken, bazıları için o ünlü bir vekil rolü üstlenir, onun ölçüsüz davranışları sayesinde hayranı böyle davranmak zorunda kalmaz ve hiç riske girmeden o ünlünün aşırılıklarından dolaylı bir keyif alabilir. O halde bir ünlüyle özdeşleşmek, çoğu zaman onu taklit etmekten ziyade bir tür mesafe almaktır. Paris Hilton'ın giyimini taklit eden bir genç kız Hilton'ın yaşam tarzından pekâlâ uzak durabilir: Paris Hilton çılgın, göz alıcı ve zararlı bir hayat yaşayan ve bu sayede genç kızın böyle yaşamasına gerek bırakmayan bir vekildir.

10. *A.g.y.*, s. 152.

11. Robert Pfaller (haz.), *Interpassivität*. Studien über delegiertes Genießen, New York ve Viyana: Springer, 2000.

Ne var ki özdeşleşme sadece başka biri gibi görünmek demek değildir: İdeal bir benlik oluşturmakla da ilgilidir. Kendimizi bir ideale bağlarız ve sonrasında bu ideale erişememenin sarsıntısına maruz kalırız. Lori Neighbors ve Jeffrey Sob adında iki araştırmacının, düğün günlerine ortalama altı ay kalmış olan 272 nişanlı kadının perhiz düzenini takip ettikleri araştırmalarını ele alalım. Bu kadınların yüzde yetmişi 10 kilodan fazlasını vermeye çalışıyor, yüzde yirmisiyse kilo almadıklarından emin olmak için kilolarını yakından takip ediyordu. Araştırmacılara göre, "insanlar vücutlarını bir proje gibi görüyor. Ve bu projenin başarıya ulaşmasını istediğiniz zamanlardan biri de düğün gününüz."[12] Müstakbel gelinler öğün atlıyor, sıvı diyetleri uyguluyor, aç kalıyor, müshil veya reçetesiz diyet hapları ve takviyelerden kullanıyordu. Aynı sıkıntılara tekrar katlanmak zorunda kalacak veya büyük günün ardından tüm o kiloları geri alacak olsalar bile, düğün günlerini saf bir kusursuzluk ânı haline getirmeye kararlıydılar. Düğün fotoğrafındaki kusursuz beden imgesi gelin için ideal benliğiyle nihai özdeşleşme noktası olarak kalacaktı.

BENİM BEDENİM, BENİM MESULİYETİM

Bireyin içinde nihayet "kendisi" olabileceği bir ideal beden arayışı, beraberinde görünmez tuzaklar ve tekrarlayan bir başarısızlık riskini getiriyor, bunlar da suçluluk duygusunu artırıyor. Kendini geliştirmenin daimi döngüsü, alıp başını giden bir kaygı oluşturuyor. *Önemli İşlere Öncelik* ve *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı* adlı popüler kişisel gelişim kitaplarının yazarı Stephen Covey'nin işaret ettiği gibi, günümüzde evli veya iş sahibi olmak yeterli değil: Evlenilebilir ve işe alınabilir olmamız gerekiyor. Kendisi üzerinde (bedeni, kariyeri veya kimliği üzerinde) çalışmak, toplumsal ağlardan dışlanmamayı, iş ve evlilik piyasasında başarılı olmayı umut eden herkes için nihai bir buyruk. Bu yeni piyasa buyrukları bağlamında

12. Bkz. Pat Wingert ve Sarah Elkins, "The Incredible Shrinking Bride: How the Pressure to Look Perfect on the Big Day is Leading Some Women to Extremes", *Newsweek*, 26 Şubat 2008.

kendi sağlığımızı bile pazarlanabilir bir meta olarak algılıyoruz; bu da gelişmiş dünyadaki tıbbi uygulamaları etkiliyor. Tıpta artık seçim ve kendine hâkimiyet fikri yüceltiliyor. Doktorlar artık hastası için en iyi yolu öneren bir otorite rolüne soyunmuyor; seçeneklerinin neler olduğunu söyleyip kararı —bilgilendirilmiş rızasını verme (veya vermeme) kararını— hastaya bırakıyorlar.[13] Bu durumda çoğu zaman kapsamlı sonuçları olan güç ve karmaşık bir karar söz konusu oluyor ve bir doktorun tasarrufunda olan uzman bilgisi ve eğitimi olmadığında, bilgilendirilmiş rıza anlayışı bir tür maskaralık, işler kötüye gidecek olursa yükümlülükten ve olası davalardan paçayı kurtarmanın bir yolu haline gelebiliyor. Hem insanların çoğu, ciddi bir hastalığa yakalandıklarında hangi tedaviyi göreceklerini seçmek istiyor mu gerçekten? Seçme özgürlüğü soyut haliyle çekici görünebilir, ama işler zora bindiğinde insanlar başka birinin —gerekli bilgiye sahip bir otoritenin— kendileri yerine seçim yapacağını umuyor. Nitekim Barry Schwartz, bir grup sağlıklı insana kendilerine kanser teşhisi konulacak olsa uygulanacak tedaviyi seçmek isteyip istemedikleri sorulduğunda yüzde 65'inin evet dediğini, oysa kanserli insanların sadece yüzde 12'sinin bu seçimi yapmak istediğini belirtiyor.[14]

"Kendin yap" etiği artık bedenlerimize kadar uzanıyor. Ama bedenlerimizin kontrolünü ne kadar üstlenirsek, herhangi bir sorun da —hastalık, halsizlik, hastane tedavisi— bir o kadar ürkütücü hale geliyor. Sağlık sorunları bireyin en büyük günahı halini alıyor. İşinden olduğunda, işini kaybetmeden önce yeni bir iş aramadı diye suç-

13. Bilgilendirilmiş rızanın arkasında, kişinin sağlığı konusunda rasyonel kararlar vermek istediği fikri yatıyor. Ne var ki birçok araştırma, inkârın hastanın iyileşmesinde çoğu zaman çok kuvvetli bir araç olduğunu gösteriyor. Mesela İsrailli kardiyologların araştırmalarına göre, kalp krizi geçiren hastalarda, durumlarını yadsıma eğiliminde olan hastalar ile durumlarının son derece farkında olanların hayatta kalma oranları arasında bir fark söz konusu. İkinci grup krizden sonra önlemlerle dolu bir hayat yaşarken, yadsıma eğiliminde olanlar hayatlarını çoğunlukla hiçbir şey olmamış gibi yaşıyor. Şaşırtıcı bir şekilde, kalp krizinden sonra sağlığıyla daha az ilgilenenler, sürekli durumlarını gözetenlere göre daha uzun yaşıyor. Bilgilendirilmiş rıza konusunda bir analiz için bkz. Atul Gawande, *Complications: A Surgeon's Notes on an Imperfect Science*, Londra: Profile Books, 2003.

14. Bkz. Schwartz, *The Paradox of Choice: Why More is Less*.

lu hissettirilen çalışanlar gibi, hasta insanlar da hastalıklarının önüne geçmedikleri için suçlu hissediyor. Hatta bazı insanların "stres düzeylerini iyi yönettiğinden" bahsediyoruz! Bir hastalığı atlatamadığımızda da, bir alanda daha —kendi kendini iyileştirme— başarısız olmaktan suçluluk duyuyoruz.[15]

Kendi kendini iyileştirme ideolojisinin tam da siyasetçilerin birçok ülkede kamusal sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesine giderek daha fazla kapı açmaya başladığı bir dönemde patlamış olması şaşırtıcı değil. Sağlık kurumlarında gördükleri tedavi birçok insanı gitgide daha az tatmin ediyordu; üstelik gelecekte bu insanların çoğunun yeterli (ve giderek pahalılaşan) bir özel sağlık sigortasını karşılayamayacağı da belirginleşiyordu. Kendi kendini iyileştirme ideolojisi, kişinin sağlığına dair mesuliyetin ve hatta hastalıklarına çözüm bulma gücünün yine kendisinde olduğu görüşünü öne çıkarırken, bir yandan da muhtelif yeni tip girişimleri besliyor. Kişinin içinde yatan iyileştirici güçlerle temasa geçmesi için yepyeni yollar öneren New Age sağlık gurularının bolluğunun sebebi bu.

Hastalık söz konusu olduğunda kendi kendini iyileştirme ideolojisi çoğu zaman vücutta hangi doğaüstü —veya sadece bilimdışı— kuvvetlerin işbaşında olduğuna ve iyileşmek için hangi kuvvetlere başvurulabileceğine dair fantazilere yol açıyor. En zayıf olduğumuz anlarda, bulabildiğimiz her tür açıklama ve yardımdan medet umuyoruz. Örneğin birkaç yıl önce kanser korkusuyla boğuşan İngiliz bir antropolog, hastanede yatanlara hastalıklarını nasıl algıladıklarını soran ufak bir anket düzenlemeye karar vermişti. İn-

15. Kanser tarihinde, kanseri topluca iyileştirme hedefinden bireysel hedeflere doğru bir değişim olmuştur. Mesela 1970'lerde, ABD'nin aya insan göndermesinin ardından toplumda bilimsel ilerleme ve bilhassa kansere deva bulma ihtimali konusunda özel bir iyimserlik doğmuştur. "Kansere karşı savaşı" başlatan isim Richard Nixon olmuştu. Bu "savaş"ın altında, bilimin çok geçmeden kanser için bir şifa sunabileceği fikri yatıyordu. O zamanlar kanserin kökünü kazıma hedefi bir devlet girişimiyle bağlantılıyken, sonraları —bireyciliğin artması ve kansere karşı savaştaki başarısızlıkla birlikte— bu hastalık gitgide daha bireysel bir mesele halini aldı. Kendi kendini iyileştirme fikrinin gücüyle birlikte birey, kanseri önlemek ve hatta teşhis konulduğunda da yenmek konusunda tümüyle sorumlu hale geldi. Bkz. Siddhartha Mukherjee, *The Emperor of All Maladies: A Biography of Cancer*, New York: Scribner, 2010; Türkçesi: *Tüm Hastalıkların Şahı: Kanserin Biyografisi*, çev. Zeynep Arık Tozar, İstanbul: Domingo, 2012.

sanların hastalandıklarında muhtelif batıl inançları ne kadar çabuk benimsediğini görünce şaşkına dönmüştü. Sözgelimi gayet iyi eğitim görmüş bir hasta, dışkısını yapabilse bağırsak kanserinden kurtulacağına inanıyordu; bir diğeri kendi idrarını içerek kanserli hücreleri öldürmeyi denemişti; bir diğeriyse gözünde var olmadığını canlandırarak vücudunu tümörden temizlemeyi umuyordu.

İnsanların hastalığa verdiği yanıtlar çoğu zaman muhtelif sihirli yollar tutar. Veba ve hatta AIDS gibi hastalıklar ilahi bir ceza olarak algılanmış, tedavileri çoğunlukla arınma ayinlerinden oluşmuştur. Mesela Afrika'nın bazı bölgelerinde, bir bakireyle cinsel ilişkiye girmenin AIDS'e deva olduğu düşünülür.

Bir yandan seçme özgürlüğünde ısrar ederken aynı zamanda kontrolü ele alacak daha üstün bir güç aramak aslında hepten şaşırtıcı değil. Kaygılı olduğumuzda etrafımızda sorumluluk alacak birini ya da bir şeyi ararız. Seçim yapmak ise daima bir parça kaygı içerir (ilginçtir, sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi, bir inanç sıçramasıyla ne kazanacağımıza değil ne kaybedeceğimize dair bir kaygıdır bu). Kaygımızı yatıştırma umuduyla bir din büyüğüne, sağlık gurusuna veya astroloğa bile başvurmaya karar verebiliriz.[16]

Belirsizlikten kaynaklanan stresin başlı başına bir tehlike olduğunu kabul eden Kanada Sağlık Bakanlığı, sağlık sisteminde bir dizi köklü değişikliğe gitmiştir. İlk olarak, ameliyat bekleme listelerinin doktorların eline bırakılmaması gerektiğini gösteren bir çalışmanın ardından, hastanelerdeki bekleme listelerinin yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir. Doktorların bu listeleri kendi çıkarlarına kullanma eğiliminde olduğu, çoğu zaman programlarının ile-

16. Tıp hastalıklarla boğuşan insanların din ve maneviyatta teselli bulma ihtiyacını kimi zaman göz önüne alabiliyor. Örneğin Güneydoğu Asya kökenli birçok insana tedavi sunan bazı Kaliforniya hastanelerinde artık belli iyileştirme merasimleri düzenleyen şamanların ziyaretine izin veriliyor. Bu uygulamaya destek veren doktorlar, inancın insanların hastalıktan kurtulma kabiliyetini farklı yollardan etkilediğine işaret ediyor. Bazı insanlar için bir şamanın gücüne duyulan inanç, başkaları için bir ilacın gücüne duyulan inançla aynı etkiyi taşır. Mesela antidepresanlara yanıt verenlerin yarıdan fazlasında plasebo etkisi işbaşındadır. Bkz. Patricia Leigh Brown, "A Doctor for Disease, a Shaman for the Soul", *The New York Times*, 20 Eylül 2009; http://www.nytimes.com/2009/09/20/us/20shaman.html?pagewanted=print.

risi için de dolu kalmasını sağlamak amacıyla listeleri uzun tuttukları ortaya çıkmıştır. Uzun bir bekleme listesi, arzu edilirliğin işaretidir ne de olsa — oysa hastanın bakış açısından paniğe yol açabilir. Araştırmalarda, sıra atlamadığı takdirde vaktinde tedavi göreceğine inanmayan hastaların belirtilerinde kötüleşme görülmüştür. Hastalar sistemin adil işlediğini, bekleme listelerinin (çok acil durumlar hariç) dürüstçe ve titizlikle yönetildiğini bildiği takdirde, belirtileri kötüleşmeden bekleyebilmektedir. Ayrıca hastalar düzenli kontrollerden, ameliyat öncesi muayenelerden geçeceklerine ve durumları kötüleşecek olursa gecikmeden yanıt alacaklarına emin olduklarında, kaygının verdiği hasar asgariye inmektedir. Kanada hükümeti bu bulgular ışığında, bekleme listelerinin yönetimi için yetkili yerel özerk kurumlar oluşturmuş ve listeleri internette incelemeye açık hale getirmiştir. Bunun sonucunda da hastaların esenliğinde önemli bir iyileşme olmuştur. Kanadalılar etkili bir kamusal sağlık sisteminin ulusal bir gurur kaynağı olabildiğini de fark etmiştir. Son olarak, Kanadalı siyasetçiler işyerlerini, kamusal sağlık sisteminin kârlarını artırdığına ikna etmeyi başarmıştır. Oysa ABD'de, şirketler işçilerin sağlık sigortası için muazzam paralar harcamakta ve insanlar sunulan sağlık sigortası ayrıcalıkları zemininde sık sık iş değiştirmektedir. Genel sağlık sigortası muhaliflerinin özelleştirmeyi desteklemeye devam ettiği ABD'de, mevcut sağlık sigortası seçenekleri birçok insanın hayatında çoktan önemli bir kaygı doğurmaya başlamıştır.

BÜYÜK ÖTEKİ VE SEÇİM

Bekleme listelerinin hükümet tarafından belirlenmesi gibi basit bir olgu nasıl olur da kaygıyı azaltır? Ve niye işin başında birisi varmış gibi göründüğünde veya bir otorite bize neyi seçeceğimizi söylediğinde birdenbire rahatlarız?

Seçimin ne olduğu algısı toplumsal ortama göre değişir. Bireylerin seçim yapma tarzı, başkalarının yaptığı seçimlerden etkilendiği gibi, seçimin toplum genelinde taşıdığı anlamdan da etkilenir. Lacancı psikanaliz dil, kurumlar ve kültüre —topluca içinde yaşadığımız toplumsal uzamı oluşturan her şeye— işaret etmek için

"büyük Öteki" terimini ortaya atmıştır. Bu uzam hayatımız boyunca bizi tanımlar ve biz de sık sık bu uzama dair kendi algımızı oluşturur, onu gayet tutarlı ve aynı toplumsal muhitte yaşayanlarla paylaştığımız simgelerle dolu bir şey olarak resmederiz.

Ne var ki büyük Öteki'nin ne olduğuna ve nasıl işlediğine dair algımız zamanla değişir. Tutarsızlıklarından yakınıp, ters gidenin ne olduğuna dair binbir fantazi uydururuz. İnsanlar çağdaş toplum tarafından, başka birinin kendi adlarına seçim yapmasını yeğledikleri şeyler (mesela elektrik dağıtımcıları) arasında seçim yapmaya zorlandıklarından yakınırken, çoğu zaman ya direksiyonda kimsenin bulunmadığı kaygısıyla ya da kararların daha büyük bir varlık, mesela bir şirket tarafından çoktan verilmiş olduğu kaygısıyla yüz yüze geliyor. Başka bir deyişle, insanlar büyük Öteki konusunda endişeleniyor. Lacancılar büyük Öteki'nin aslında var olmadığına inanır: İçinde yaşadığımız simgesel düzen tutarlı değildir, dikkat çekici gedikleri vardır. Aslında temelsizdir. Ama Lacan'ın en önemli gözlemi, büyük Öteki'nin var olmasa bile varmış gibi işliyor olmasıdır; zira insanların büyük Öteki'ne inancı, hayatlarını anlama tarzları için elzemdir. Kimliğimiz konusunda en azından geçici bir istikrar yakalamak için, içinde yaşadığımız toplumsal sahanın tutarlılığı konusunda bir fantazi senaryosu yaratırız.

Seçme edimi, tam da bizi gözeten bir büyük Öteki olmadığı için sarsıcıdır. Seçim yapmak daima bir inanç sıçramasıdır. Kısıtlayıcı mekanizmalar yoluyla kendimizi rahatlatmaya çalışırken, aslında bir büyük Öteki seçmekten başka bir şey yapmayız; bizi seçme kaygısından kurtaran bir simgesel yapı icat ederiz. Fallara veya karizmatik bir siyasetçiye ya da tüm eylemlerimizi izleyen bir tanrıya inanırken yaptığımız şey de budur. Ama büyük Öteki'nin varlığının kendisi daima bizim "seçimimiz", bizim fantazimizdir. Ve ona hayat vererek, seçim yapmama seçeneğini —seçimlerimizin bizim adımıza yapılması seçeneğini— seçmiş oluruz.

İnsanların büyük Öteki'ne dair deneyimleri farklı biçimler alabilir. Nevrotiklerin büyük Öteki hakkında birçok şüphesi, tereddüdü ve şikâyeti olabilirken, psikotikler büyük Öteki'ni bir tehdit olarak görür ve seslerin tacizine maruz kaldıklarına veya görünmez bir varlık tarafından izlendiklerine inanırlar. Nevrotik bir kadın, kon-

trolü elinde tutan kimsenin olmadığından, patronunun üçkâğıtçı, kocasının iktidarsız, siyasetçilerin yozlaşmış olduğundan, toplumu bir arada tutan bir otorite olmadığından yakınıp durabilir. Nevrotik, kontrolü elinde tutan kimsenin olmadığından veya otoritelerin iktidarsız olduğundan endişelenirken, psikotik özne otoritenin tehditkâr gücünden yakınabilir. Patronunun onu takip ettiğini ve fikirlerini çaldığını, Tanrı'nın onunla iletişim kurduğunu ve ona gizli mesajlar gönderdiğini veya siyasetçilerin ona komplo kurduğunu ve bizatihi varlığı için tehdit oluşturduklarını iddia edebilir. Nevrotikler büyük Öteki'nin tutarlı ve yeterince güçlü bir bütün olarak var olmayışından rahatsızlık duyar. Çoğu zaman da bu tutarsızlığa çözüm bulmak için, bir yandan kontrolü elinde tutuyormuş gibi görünen (ve dolayısıyla tutarlı bir Öteki izlenimi veren) bir efendi arama oyununa kalkışırken, bir yandan da bu efendinin otoritesini sarsmaya çalışırlar. Oysa psikotiklerin böyle dertleri yoktur. Onların genelde şüphesi yoktur ve büyük Öteki'nin ne olduğuna dair sabit bir algıları vardır: tehditkâr bir bakış veya tacizkâr bir ses. Bu tür bir yansıtmaya mahkûm olan psikotik özne, toplumsal uzamın dışında duruyor gibi görünür; büyük Öteki sadece onun üzerinde özel bir güç uygulayan maddi bir kendilik halindedir.

Son zamanlarda büyük Öteki'ne dair algımızın nasıl değiştiği konusunda bir tartışma dönüyor. Kapitalizmin mekaniğindeki bir değişimin sonucu mu bu? Yoksa son yirmi-otuz yılın ana anlatılarındaki çöküşün, devlet, kilise ve ulus otoritesindeki zayıflamanın bir sonucu mu? Bu değişimler yüzünden mi seçim yapmakta bu kadar zorlanıyoruz? Ve hâkim seçim ideolojisi büyük Öteki'ndeki daha büyük bir değişimin parçasıysa şayet, bu değişim bireyi nasıl etkiliyor?

Fransız hukuk kuramcısı Pierre Legendre on yıl kadar önce bir felaket öngörüsünde bulunmuştu: "Ultramodern kültürün kalbinde yatanın daima sadece yasa olduğunun, özü itibariyle Avrupalı olan bu nosyonun beraberinde bir tür atomik bağ getirdiğinin, bu bağın çözülmesinin gelecek kuşaklar için simgeselin çökmesi gibi bir risk doğurduğunun farkında değiliz."[17] Psikanalize atıfta bulunan Le-

17. Pierre Legendre, "The Other Dimension of Law", *Cardozo Law Review*, c. 16, no. 3-4 (1995), s. 943.

gendre, öznenin dile girişinin bir ayrılma edimi içerdiğine dikkat çeker. Bu ayrılma öncelikle bebeğin ilk bakıcısından (genellikle anneden) ayrılması olarak anlaşılabilir; ama konuşma yoluyla yasağın içselleştirilmesini, başka bir deyişle yasanın kültürel aktarımını da içerir. Bunun yanı sıra her ayrılma bir "kenar" (*écart*), bir boşluk temsili içerir. Bu ayrılma edimleri yüzünden, toplum ve özne olumsuzluk kategorisiyle baş etme yolları bulmak zorundadır.[18]

Bu bağlamda şöyle bir soru doğmuştur: Batı kültürü bireyi — hayatında eksik bir şey olabileceği hissini yatıştırmak için— sürekli keyif alma baskısına maruz bırakan bir ideoloji yaratmakla meşgulken, "özneyi sınır tesisiyle tanıştırma" ve olumsuzluk kategorisi konusunda havlu mu attı?

Legendre gibi felsefeciler sınırları olmayan bir dünyada yaşadığımızı söylediğinde, psikanalistler gittikçe daha fazla insanın toplumsal yasakları içselleştirmeden yaşadığını öne sürdüğünde[19] veya toplumbilimciler tam da hayatımızda çok fazla seçeneğimiz olduğu için güvensiz ve mutsuz hissetiğimizi iddia ettiğinde, ne demektir bu? Gerçekten de sınırları olmayan bir dünyada mı yaşıyoruz? Bu soruya yanıt vermeye kalkışmadan önce sınır derken ne demek istediğimizi açıklamamız gerekiyor.

Lacancı teorinin köşe taşlarından birisi, konuşmayı öğrenmekle simgesel bir hadım olma sürecinden geçtiğimiz ve sonrasında hep bir eksikliğin damgasını taşıdığımız fikridir. Hadım etme eyleminin faili dilin kendisidir. Konuşan varlıklar haline geldiğimizde köklü bir değişim yaşarız: "Doğal" edimler çok daha çetrefil hale gelir ve varoluşumuz, başlangıçta varolan bir tür *jouissance*'tan veya huzur dolu dil-öncesi bir keyiften mahrum kalmış gibi görünür.[20] İstekle-

18. *A.g.y.*, s. 950.

19. Bilhassa bkz. Charles Melman, *L'homme sans gravité: jouir à tout prix*, Paris: Gallimard, 2002; ve Jean-Pierre Lebrun, *Un monde sans limite: essai pour une clinique psychanalytique du social*, Paris: Erès, 2001.

20. *Jouissance* sözcüğü İngilizcede *enjoyment* ile karşılanıyor. Ne var ki bu sözcükle terimin Fransızcadaki asıl anlamı kayboluyor, zira *jouissance* sadece keyif ya da hazzı değil, aynı zamanda hoşnutsuzluktan —yani kişi için illaki keyifli olmayan ama yine de vazgeçemediği bir sancıdan— alınan hazzı da belirtir. Bu karmaşık anlamı yüzünden, Lacancı psikanalize değinen İngilizce metinlerde *jouissance* sözcüğü çoğunlukla Fransızca bırakılır.

rimizi ifade etmek için aniden dili kullanmak durumunda kalırız ve çok geçmeden, biyolojiyle temel bir bağı bulunmayan ama yine de esenliğimizi kökünden etkileyen arzu ve dürtülerle de ilgilenmemiz gerekir. Dünyaya geldiğimizde karşılaştığımız dil ve kültür, çok geçmeden ufkumuzu genişletme yolları haline geldiği gibi, başlangıçtaki doğal itkiler için yasak ve sınırlardan oluşan bir uzam haline de gelir. Karşılaştığımız yasaklardan bir tanesi, ilk bakıcımızla yakın (enseste giren) bağlar kurma üzerindeki yasaktır. Ataerkil bir düzende bu yasak genellikle baba yoluyla aktarılır. Ama bu yasak, anne ile çocuk arasındaki yakın ilişkiyi sınırlandıran basit bir "Hayır!" ile gelmez. Yasağın çocuğa aşılanması için babanın şahsen mevcut olması bile gerekli değildir, zira önemli olan yasağın, annenin (veya başka bir ilk bakıcının) çocuğuna yönelttiği söylemin nasıl bir parçası olduğudur. İşte bundan dolayı Lacan simgesel yasadan bahsederken "Babanın Adı" terimini kullanır.

Bireye damgasını vuran eksiklik, asli bir *jouissance*'ın kaybı olarak algılansa da aslında öznelliğin köşe taşlarından biridir. Bir eksiğin damgasını vurduğu birey, o eksiği giderecek kayıp keyfi cisimleştirdiğini düşündüğü nesneyi yeniden kazanmak için uğraşıp duracaktır. Dolayısıyla insanlara bir eksiğin damgasını vurmuş olduğu gerçeği, arzularını hayatta tutan motordur. Böylece, tatmin getireceğini umduğumuz şeyi —bir eş, çocuk veya basit bir tüketim maddesi— aramaya devam edip dururuz ve seçimlerimizden çoğu zaman tatmin olmayız. Ama bir yandan da sık sık aradığımız *jouissance*'ı başka insanların yaşadığı hissine kapılırız ve bu da haset veya kıskançlık doğurur.

Birey bu eksiklikle uğraşırken bir dizi başka sorunla da karşılaşır: Nihayetinde büyük Öteki'nin kendisi eksiktir. Toplumsal simgesel düzen de tutarsızdır. Eksiklik diğer insanlara da damgasını vurmuştur. Dolayısıyla bireyi sakinleştirip onun için ne tür bir nesne olduğu sorusuna yanıt verebilecek tutarlı bir Öteki yoktur. Böylece birey kendisini sürekli yorum yapar halde, başkalarının söylediklerinin satır aralarını okuyup hareketlerinin anlamına dair tahmin yürütür halde bulur. Öteki'nin arzusunda nasıl göründüğü, birey için en kaygı uyandırıcı ikilem haline gelir.

Bütün bunlar insanların, hem kendilerine hem de toplumsal simgesel düzene damgasını vuran eksikliğe dair olağan dertleridir. Günümüz kapitalizminde değişen bir şey var mı peki?

1970'lerin başında Lacan gelişmiş kapitalist bir toplumda insanların toplumsal dünyayı farklı bir şekilde düşündüğünü iddia etmişti. Bu "Kapitalizm Söylemi"nde, kendimizi efendi olarak düşünmeye başladık; kendimizden sorumlu olduğumuza inandığımız gibi, kaybettiğimiz *jouissance*'ı bir şekilde yeniden kazanabileceğimize de inanıyoruz.[21]

Bütün bu gücün önemi nedir? Öncelikle artık tarihimize veya şeceremize tabi değilmiş ve dolayısıyla tüm tanıdık damgalardan azadeymiş gibi görünüyoruz. Bize doyum verecek nesneleri seçebileceğimizi düşündüğümüz gibi, hayatımızın tüm doğrultusunu da seçebileceğimizi düşünüyoruz. Başka bir deyişle, bize özgü benliğimizi seçiyoruz. İkincisi, o daima uçucu ve kayıp olan *jouissance*'a, doğru seçimler yaparak yaklaşabilecekmiş gibi davranıyoruz. Dolayısıyla öznenin, hayatına istediği gibi yön verebilen ve nihayet doyum getirecek arzu nesnelerinin ve bunlarla ilişkili *jouissance*'ın yerini saptayabilen kadiri mutlak bir varlık olduğu yolunda bir algı doğuyor. Mutluluk avcumuzun içindeymiş ve onu yakalamak için elimizden geleni yapmak bize düşüyormuş gibi görünüyor.

Lacan bu "Kapitalizm Söylemi"nin hadım edilmenin reddini ya da daha iyisi, engellenmesini temsil edip etmediği sorusunu sorar. Bu engelleme, toplum tüm sınırları bir kenara bırakıp sınırsız *jouissance*'a doğru bir hamle yaptığında gerçekleşir. Yasanın hâkimiyetini tesis eden simgesel bir baba yoktur artık. Ne pahasına olursa olsun *jouissance*'a ulaşma itkisi, her tür zararlı düşkünlük ve aşırılığa yol açar — alkol, uyuşturucu, alışveriş, işkoliklik.[22] Kapitalizm köleyi özgürlüğüne kavuşturur ve tüketici haline getirir, ama sınırsız tüketimin ucunda tüketicinin kendi kendini tüketmesi vardır.

21. Jacques Lacan bu teoriyi 12 Mayıs 1972'de Milan Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada geliştirmiştir. Metnin aslı yayımlanmamıştır.

22. Bazı geç kapitalizm eleştirilerinde, tüketicinin sadece görünüşte fail olduğuna, sadece görünüşte özgür olduğuna işaret edilir. Birey aslında talebin baskısı altındadır. Bu talep Ana Gösteren'den değil, *jouissance*'ın yerinden —"nesne küçük a"dan— gelir.

Bu kötümser düşünce çizgisi, kapitalizmin öznelliğin doğasını etkileyip etkilemediği konusunda bir tartışma doğurmuştur. Kapitalist toplumlarda yaşayan insanlarda yeni psikolojik semptomlar mı ortaya çıkmaktadır? Toplumsal yasağın doğasında ve simgesel düzene dair algımızda meydana gelen köklü değişim, gelişmiş kapitalist toplumlardaki psikoz düzeylerinin artmasına katkıda mı bulunmuştur?

BÜYÜK ÖTEKİ'NDE DEĞİŞEN NE?

Fransız psikanalist Charles Melman günümüzde büyük Öteki algısındaki değişimin, dünyanın *rasyonel* bir düzeni olduğu varsayımıyla bağlantılı olduğunu düşünür.[23] Melman'a göre, rasyonel bir dünya inancı kimi zaman hem Öteki hakkında düşünme hem de dünyanın öngörülebilir olmadığını ve dünyayı bir arada tutan bir büyük tasarı olmadığını tasavvur etme olanağını ortadan kaldırır.

Yaklaşık on yıl önce iki Fransız psikanalist, Jacques-Alain Miller ve Eric Laurent, artık bir büyük Öteki olmadığı şeklinde bir teori ortaya attı ve kanıt olarak da etik komisyonlarına olan saplantımıza işaret etti.[24] Buna göre, bilimsel ilerleme yanıtladığı kadar soru da doğurmuş ve bizim de artık bu yanıtlar için herhangi bir otoriteye güvenimiz kalmamış durumda. Bu yüzden de büyük Öteki'nin tutarsızlığıyla baş etmek için geçici, parça başı yapılar —mesela etik komisyonları— oluşturuyoruz. Bunlar da elbette beraberinde kendi tutarsızlıklarını getiriyor.

Peki ama, içinde yaşadığımız toplumsal düzenin değişen yapısını dert etmemiz gerekli mi sahiden? Bunun gerekli olduğunu düşünen Fransız filozof Dany-Robert Dufour, büyük Öteki algımızın tarihini çıkarmıştır. Freud'a göre her kültür, kendi kökenlerine uzanan ve daima özgül olan ayak izlerini ayırt etmeye çalışan özneler oluşturur; Dufour da bu varsayımdan yola çıkarak şu sonuca varır: "İşte bu yüzden Öteki'ni resmediyoruz, şarkısını söylüyoruz, ona

23. Melman, *L'homme sans gravité: jouir à tout prix*.

24. Jacques-Alain Miller ve Eric Laurent, "The Other Who Does Not Exist and His Ethical Committees", *Almanac of Psychoanalysis*, 1 (1998), s. 15-35.

bir biçim, bir ses veriyoruz, onu sahneliyoruz, ona temsiller ve hatta —temsil edilemezlik biçimi dahil— bir üst-temsil veriyoruz."[25] Öteki, kendi başımıza taşıyamayacağımız bir şeyi bizim için ayakta tutar ve böylece oluşmamızı sağlayan zemini sunar. Tarihimiz bu yüzden daima Öteki'nin tarihidir, ya da daha doğrusu, Öteki imgelerinin tarihidir. Dahası Dufour öznenin daima Öteki'ne tabi olduğuna işaret eder, ki bu Öteki geçmişte, Tanrı veya Kral'dan fizik ve "halk"a kadar birçok büyük Özne biçimi almıştır. Batı'nın tarihinde bireysel özne ile bu büyük Özne arasındaki mesafe gitgide azalmıştır. Dufour, bireyin özgönderimsel hale geldiği uğrağı Aydınlanma başlangıcına yerleştirir. Öznenin kendi varoluşunu tasdiklemek için dışsal bir Varlığa —Tanrı, toprak veya kan— atıfta bulunmayı bıraktığı ve bir bakıma kendi kendisinin kökeni haline geldiği uğraktır bu. Modernlikle birlikte büyük Özne'lerde bir çoğalma olmuştur. Kilise'nin gücünün azalması ve bilimsel ilerlemenin kapsamının olağanüstü genişlemesiyle bağlantılıdır bu. Bununla birlikte, insan-özne kendisine ilişkin olarak gitgide daha da merkezsizleşmiştir.

Dufour postmodernlikte simgesel bir büyük Öteki'nin —öznenin talep, soru veya itiraz yöneltebileceği bir "otorite" oluşturan o noksan kendiliğin— artık var olmadığı sonucuna varır. Böyle bir toplumda piyasa büyük Öteki haline gelir. Walter Benjamin'in kapitalizmin yeni bir din biçimi olarak işleyeceği tahminine katılan bazı insanlar günümüzde piyasanın Tanrı haline geldiğini öne sürüyor: Son finans krizine değin, serbest piyasa ekonomisi dogmasına karşı olan herkes sapkın damgası yiyordu.

İnsan-özne artık ilelebet merkezsiz; etrafındaki simgesel uzam gitgide daha yasasız ve dağınık. Postmodernlik tartışmalarının odağında da büyük anlatıların ve güvenilir otoritelerin kaybolması bulunuyor. Bireycilik, öznenin kendini gitgide daha fazla kendi kendisinin yaratıcısı olarak algıladığı yeni bir aşamaya ulaştı.

25. Dany-Robert Dufour, *The Art of Shrinking Heads*, Cambridge: Polity Press, 2007, s. 44.

GEÇ KAPİTALİZMİN SORUNLARI

Büyük Öteki'ne dair algımız kadar kendimize dair algımızın da değiştiği açık. Ama bazı psikanalistlerin iddia ettiği gibi, insanları kendi kendilerini yaratmaya teşvik etme eğiliminin psikolojik sorunların ve bilhassa psikozun artmasına katkıda bulunduğunu söyleyebilir miyiz?

Lacancı psikanalizde psikotikler çoğu insanla aynı toplumsal yasakları gözetmeyenlerdir. "Babanın Adı" denilen toplumsal simgesel yasa dışarıda bırakılmış ve psikotiğin yetişmesinde "hadım edilme" işlerlik kazanmamıştır. Psikotiklerin kendilerine özgü bir gerçeklik görüşü vardır; Freud'un meşhur formülasyonuna göre, toplumun parçası olmak için vazgeçilmesi gereken bir şeyden vazgeçmeyi kabul etmemişlerdir.

Fransız psikanalistler "tetiklenmemiş psikoz" vakalarıyla günümüzde gittikçe daha sık karşılaştıklarını iddia etmektedir. Bu vakalarda, normal psikoza işaret eden hezeyanların hiçbiri yoktur. "Sınır kişilik bozukluğu" diye de anılan bu tür vakaları tarif etmek için, Polonya doğumlu psikanalist Helene Deutsch'un "mış gibi" kişilikler fikrine başvurulur. "Mış gibi" kişilik, Freud'un inceleme konusu olan (bir kadına dönüştürülmekte olduğuna inanan) Daniel Paul Schreber'in aksine, tam bir psikoz geliştirmeyen ama yine de altta yatan psikotik ruhsal yapının emarelerini gösteren bir kişidir. Bazı analistler bu tür vakaları "olağan psikoz" veya "beyaz psikoz" olarak adlandırır. Bu bireylerin nevrotiklerden farkı, şüphelere yer olmadan yaşamalarıdır.

Hayatında bir dizi başarılı kariyer yapmış erkek bir hastanın vakası çarpıcı bir örnek olabilir. Bu adam gençliğinde, önde gelen bir firmada çalışan bir avukatla arkadaş olduktan sonra kendisi de başarılı bir avukat olur. Daha sonra sokakta bir denizciyle tanışır ve peşinden ticaret filosuna katılır. Bir işadamıyla karşılaşır ve çok geçmeden kendisi de çok başarılı bir işadamı olur. Schreber'in aksine bu adam belli bir olayın tetiklediği sanrılı bir psikoz biçimine maruz kalmamıştır. Onun psikozu bir dizi başarılı özdeşleşmeden oluşur; diğer insanları taklit etmekle kalmayıp, bu kuvvetli özdeş-

leşmeleri tüm hayatını değiştirmek için de kullanmış ve bu dönüşümler hakkında görünüşte herhangi bir kaygı veya şüphe duymamıştır. Psikanalisti hastaya, bunca başarıya rağmen neden analize girmeye gerek duyduğunu sorduğunda yanıtı çok basittir: "Karım istedi." Adam analizde son derece sorumluluk sahibi bir hasta rolünü oynar, zira bir kez daha en yakınındaki insanla özdeşleşmeye çalışıyordur.

Lacan 1956'da "mış gibi"yi, bir imgesel telafi mekanizması olarak tanımlamıştır. "Mış gibi" kişiliği olan insanlar taklide yatkındır. İç içe giren kimlikler veya ikiz yanılsamaları gibi kimlik sorunları olabilir. Taklit saplantısı psikotiklerin özellikleri arasındadır; kendilerini bir dizi fikre göre şekillendirdikten sonra, bu fikirleri aynı hızla terk edip başka insanlarla güçlü özdeşleşmeler kurarlar. Güçlü bir özdeşleşme kurulan kişiyle ilişkide bir terslik olmadığı sürece psikoz çoğu zaman tetiklenmeden kalır. Mesela bir oğlan çocuğu, davranışını taklit ettiği yakın bir arkadaşına kuvvetle bağlı olduğu için okul yılları boyunca hiçbir bariz psikoz emaresi göstermeyebilir. Sonradan arkadaşı taşındığında, mesela üniversite için başka bir şehre gittiğinde bir kriz baş gösterebilir. Bu durum özdeşleşmenin sona ermesine yol açıp psikotik bir çöküntüyü tetikleyebilir. Çocuğun halihazırdaki psikotik yapısı, travmatik tetikleyici olayın sonucunda sanrı emareleri veya davranış bozuklukları göstermeye başlayana kadar görünür olmayabilir.

Belli bir ilişkinin simgesel doğasındaki değişim de psikotik çöküntü doğurabilir. Örneğin aralarında güçlü bir bağ olan biri erkek diğeri kız iki kardeşin vakasında bu, kız kardeşin evlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Kız kardeşin yeni bir simgesel rol üstlenmiş olması, kardeşler arasındaki ilişkinin değişmesi anlamına gelmiştir. Bu da erkek kardeş için bir buhran doğurmuş, geçirdiği sinir krizinin ardından hastaneye yatırılmıştır. Benzer bir vaka, büyük bir uluslararası yarışmanın finallerine kalan genç bir spor yıldızıyla ilgilidir. Dünya şampiyonu olmak, kuvvetle özdeşleştiği sporcu grubu içindeki konumunda büyük bir değişim anlamına gelecektir. Şampiyon olarak grup içinde ve dışında yeni bir simgesel statü kazanacaktır. Kız bu ihtimali kaldıramayıp ciddi sanrılar geliştirmiş ve turnuvanın hemen öncesinde çekilmiştir. Sonunda da hastaneye yatırılmıştır.

O halde modern benliğin gerçeklikten kopuk olduğunu, bir bakıma sanrılı olduğunu söyleyebilir miyiz? Geç kapitalizmin daha çok psikoz ürettiğini savunabilir miyiz? Kendimizle özdeşleşmemizin gittikçe daha esnek bir hal aldığına dair bazı kanıtlar var muhakkak. İnternette "rol yapma oyunları"na katılanlar nadiren kendileri gibi görünüyor, çoğu zaman sadece cinsiyetlerini ve cinsel eğilimlerini değil, ırklarını, dinlerini ve yaşlarını da değiştirmeyi yeğliyor. Başka biri olma fantazileri kurmakta bir yenilik yok, ama modern eğilimler daha derin bir şeyin söz konusu olduğunu düşündürüyor. Mesela İngiltere'de bugün 18-25 yaş grubundaki gençler arasında, hem aynı cinsten hem de karşı cinsten biriyle cinsel ilişki yaşadığını bildirenlerin sayısında artış olduğu gibi, bu gençler cinselliklerini cinsel tecrübeler temelinde sınıflandırmaya da razı değiller. Kendilerini ve başkalarını sınıflandırmak söz konusu olduğunda, bu gençler için homoseksüel/heteroseksüel ayrımının pek önemi yokmuş gibi görünüyor. Bir yorumcunun belirttiği gibi, "Homoseksüellik geçti artık!"[26]

Gelgelelim, bir kategoriye koyulmayı reddedip cinsel kimlikle oynamanın, Schreber'in kadına dönüştürülüyor olduğu sanrısıyla hiçbir ortak yanı yok. Schreber'in vücudunun dönüşümü konusunda hiç şüphesi yoktu. Daha önce tarif ettiğimiz, geçirdiği dönüşümlerden hiçbir kaygı veya şüphe duymayan "başarılı hasta" vakasındaki taklitçilikten de farklı bir şey bu. Şu an kendimizi yeniden oluşturup dururken birçok şüpheye düşüyoruz ve sık sık başarısızlık korkusuyla bunalıyoruz. Özdeşleşmelerle oynayan bir özneyle, kendisi olmayan birinin içinde yaşadığına kanaat getirip başka hayatları taklit eden psikotik özne arasında kategorik bir fark var. Çağdaş insanların çoğunda, psikotik öznede görülen kesinliğin aksine, kararsızlığın nevrotik bir tutumla kutlanması gibi bir durum söz konusu.

Yani çağdaş toplumun gittikçe psikotikleştiğine dair pek bir kanıt yok. Psikotiklerin aksine, insanların çoğunluğu hâlâ başkalarının onları nasıl gördüğü ve başkalarıyla nasıl etkileşim kurmaları gerektiği konusunda endişeli. Nitekim insanlara başkalarıyla tat-

26. İngiliz kültürüne dair bu değerlendirmeyi Henrietta Moore'a borçluyum.

minkâr etkileşimler kurmaları için önce kendilerini sevmeyi öğrenmeleri gerektiğini öğreten kişisel gelişim kitaplarına dönük gittikçe artan saplantının bir nedeni bu olabilir. Ne var ki kendimizi sevmek hiç de kolay bir iş değil. Amazon.com'da yapılan bir arama, kendinizi sevmenize yardımcı olacak 138.987 kitap bulunduğunu gösteriyor; bunlardan bir tanesinin başlığı da *The Learning to Love Yourself Workbook* (Kendinizi Sevmeyi Öğrenmeniz İçin Alıştırma/Çalışma Kitabı). Dolayısıyla öyle anlaşılıyor ki, çalışmanın her türü kapitalizmin hâlâ çok önemli bir parçası.

Asıl sorun, hâlâ başkaları tarafından sevilmeyi umuyor olsak da, kendini sevmeyi bu kadar öne çıkaran bir kültür içinde başka birini sevmenin gittikçe güçleşmesidir belki de.

3

AŞK SEÇİMLERİ

"TAKILMAK" (*hooking up*), Amerika'daki üniversite kampüslerinde yaygın bir romantik ritüel haline gelmiş durumda. Bu terimi "fahişe" (*hooker*) sözcüğüyle veya tehlike içeren diğer birçok yan anlamıyla ilişkilendiren anne babalara fazla da yüklenmemeli. Kanca (*hook*) atanlar olsa olsa düzenbazlardır. Sözlüğe şöyle bir baktığımızda, bir şeye veya birine kanca atmanın (*hooking onto*) istenmeyen bir alaka, ayartma veya kandırmacayı da akla getirdiğini görüyoruz. Kanca ister balıkçının isterse satış temsilcisinin olsun, etrafı genelde yemle, bir dümenle kaplıdır. Çoğu zaman bir avcı bir de kurban vardır — bir kancacı (*hooker*) bir de kancayı yiyen (*hookee*). İster futbolda olsun isterse boksta, kroşeye/hook'a maruz kalmak pek de keyifli bir durum değildir. Bir şeyin kancasında olmak —söz konusu bağımlılık sağlık egzersizleri veya hayır işi bile olsa— bir tür tabiyeti, özgür iradenin kaybolmasını beraberinde getirir. Esaret ve bağımlılığı çağrıştırır. Bir kere kancaya takılırsanız, kıyıya atılmayı ve ölümü beklersiniz.

Bu yorumlar "takılma" teriminde, zaman zaman günümüz öğrencileri arasındaki kullanımından daha meşum bir şeyler olabildiğini düşündürüyor. Onlar için takılmak hafif bir bağlılıktan ibarettir. "Arada takılalım!" demek "görüşürüz" veya "şimdi belirlemeyeceğimiz bir zamanda tekrar görüşelim" demektir. Öteki kişiye dönük olumlu bir his ifade edilir, ama herhangi bir taahhüt yoktur. "Takılma"nın karanlık yüzünü harekete geçiren de, bağlanma konusundaki bu gönülsüzlük veya beceriksizlik olabilir. "Takılma"nın

üstünkörü bir havası vardır, ama yine de daha derin bir dolaşıklık doğurabilir. Fakat duygusal olarak başta umduğundan daha fazla bağlanan kişi bunu kendisine veya "öylesine çıktığı" kişiye kolay kolay itiraf edemez. İtiraf edecek olsa, gelişigüzel görüşmelerin "kuralları"na uymayan biri olarak algılanabilir.

Gelişigüzel görüşmeler Amerikalıların ve İngilizlerin hayatında önemli bir rol oynamaya başladı. ABD'yi ilk ziyaretimde üniversitedeki meslektaşlarım "Bir öğlen yemek yiyelim" dediklerinde, çantamdan ajandamı çıkarıp olası tarihlere bakmaya başlıyordum. Ama sonra yanımdakilerin yüzlerindeki ifadeden davranışımın yanlış olduğunu fark ettim. Doğru protokolü anlamam için bu kadarı yeterli oldu. Gelecek için yemek planları yapılıyor değildi aslında. Birisi "Bir öğlen yemek yiyelim" dediğinde, uygun yanıt şuydu: "Çok iyi olur. Tamam, yiyelim. Boş olduğunda ara beni." Yani, "Bir öğlen yemek yiyelim" demek, "Nasılsın?" demenin başka bir yoluydu. Muhatabın ayrıntılı bir şekilde değil, sadece iyimser bir "Çok iyi olur" veya muhtemelen "Sen nasılsın?" ile yanıt vermesi gerekiyordu. Bunlar yüzeysel sınırlar oluşturma amaçlı nezaket biçimleridir. Gerçek planlar, sahiden buluşulan veya yemek yenilen insanlara tahsis edilir: Bunlarda belli bir zaman belirten "(öğlen yemeği/kahve/akşam yemeği/sinema için) boş musun?" formülü kullanılır.

Günümüzün flört ritüellerinde, mahremiyetten kaçınmak gibi bir ilke gözetiliyor ve irtibatın mekaniğine odaklanılıyor. "Takılmak" bunun en iyi örneği. Bu ifadenin seçilmiş olması bile, seçim zorbalığı çağında cinsellik ve aşk algısına dair çok şey söylüyor. Keyif artık bir eş veya dost aramakla, seçilen nesneyle yakınlaşmak veya onu anlamaya çalışmakla ya da onun çoğu zaman sarsıcı ötekiliğine nüfuz etmekle ilgili değil. Takılma (ayartma, baştan çıkarma, tuzağa düşürme), sonra bir köşeye atma (sıyrılma) ve yeni bir nesne arama sürecinden alınan tatminle ilgili. Bu bağlantısızlık ilişkilerde yeni moda.

SEÇİM OLARAK FLÖRT

Eş/partner arayışı daima belli toplumsal normlara tabi olmuştur. Kur yapmak yüz yıl önce, genç bir erkeğin ilgilendiği kızı evinde ziyaret etme hakkı kazanmaya çalışmasıyla başlayabiliyordu. Ziyaret ettiğinde de, kızın annesi veya aile üyeleri hemen her zaman ortalıkta oluyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında "ziyaret"in yerini "ciddileşmek" aldı. Erkeğin her an askere çağrılma olasılığı, biraz daha fazla taahhüt içeren bir ritüel gerektiriyordu; "ciddileşmek" savaşın olası bir kayba dair uyandırdığı kaygıyı yatıştırabilecekti sanki. Savaştan sonra çok sayıda insan üniversiteye gitti ve çıkmak (*dating*) bu noktada bir kur yapma biçimi olarak ön plana yerleşti. Anne baba etkisinin yerini akran baskısının farklı türleri aldı. Öğrencilerin kendi uydurdukları hiyerarşilere dayanan yeni kur yapma ritüelleri gelişti. Mesela genç erkekler arasında, herkesin "A sınıfı" olarak gördüğü kadınlarla çıkıp alfa erkekler olduklarını gösterme amaçlı çetin bir rekabet mevcuttu.[1] 1960'lardaki cinsellik devrimi ve kadınların işgücüne dahil olmaya başlamasıyla birlikte, feminist hareketin kapsamı genişledi ve eski kur yapma âdetleri gevşemeye başladı. Cinsel özgürleşme fikri, cinsel ilişkilerin değişmesinde önemli bir rol oynadı. Eşcinsellik toplumsal kabul görmeye başladıkça, diğer cinsel normlar da daha esnek ve kapsayıcı hale geldi.

"Takılma" kültürü tümüyle seçimle ilgili bir şeydir. Hayatın her alanında o kadar çok seçeneğimiz var ki, duygusal olarak bağlanma seçimi ek bir yük olduğu gibi, kıymet vermemiz gereken tam özgürlük önünde engel de oluşturuyor. Çok çabuk bağlanan birisi o özgürlükten tam olarak faydalanmamış sayılıyor.

Takılmayı savunanlar, bu ritüelin insanların çok erken bağlanmasını önlediğini ve gelecekteki eşleri konusunda olası en iyi seçimi yapmasını sağladığını iddia edecektir.[2] Buna göre, bilhassa genç kadınlar kendilerini gelişigüzel görüşmelere çok fazla yatırım yap-

1. Bkz. Kathleen A. Bogle, *Hooking Up: Sex, Dating, and Relationships on Campus*, New York: New York University Press, 2008.
2. A.g.y., s. 184.

maktan veya partnerlerine çok hızlı bağlanmaktan korumalıdır.[3] Seçeneklerini açık tutmak suretiyle tümüyle kariyerlerine odaklanabilecek ve gelecekteki kararlarında daha esnek olacaklardır. Dolayısıyla takılma kültürünün kadınların yeni kurallar koymasıyla ilgili olduğu farz edilir. Kadınlar nihayet erkeklerin geçmişte sık sık yaptığı gibi davranabiliyordur. Bir geceliğine rasgele birisini tavlayıp, sonrasında hiçbir şey olmamış gibi hareket edebiliyorlardır. Herhangi bir söz vermeyip herhangi bir talepte bulunmuyorlardır. Tekrar tekrar incinmek istemedikleri için de, söz konusu görüşmelere fazla bir duygusal yatırım yapmamaya çalışıyorlardır.[4]

Ama şöyle bir paradoks var ki, seçim ve kontrol üzerindeki bu ısrara rağmen takılma kültürü belirsizlikten besleniyor. Gençleri bağlılıktan kurtarmak için "icat edilmiş" olabilir, ama güvensizlik, kaygı ve suçluluğu artırıyor. Bu hisleri yatıştırmak için söz konusu ritüele çoğu kez alkol eşlik ediyor. Alkol yan etkilerle baş etmeyi kolaylaştırır. İşler umduğunuz gibi gitmeyecek olursa, arkadaşlarınıza şöyle diyebilirsiniz: "Sarhoştum, ne yaptığımın farkında değildim." Takılma, anonimliğe, taahhütsüzlüğe ve sorumluluktan muaf olmaya izin veriyor. İnternette "arkadaşlarımız"la keyifli muhabbetler yapıp onlarla gerçekten buluşmak gibi bir arzumuzun olmaması gibi, insanlarla onları gerçekten tanıma ihtiyacı duymaksızın

3. Laura Sessions Stepp, *Unhooked: How Young Women Pursue Sex, Delay Love and Lose at Both*, New York: Riverhead Books, 2007. İlişki netameli, vakit alıcı ve çoğu zaman hayal kırıklıklarıyla dolu olduğu için, birçok genç kadın bağlılık içermeyen bir "takılma"yı tercih ediyor. Ama Stepp'in gösterdiği gibi, bunun karşılığında çoğu zaman epey yüksek bir duygusal bedel ödüyorlar, zira niyet edilen "bağlantısızlık" yerine, çoğu zaman girdikleri ilişkilere derinden bağlanıyorlar.

4. Duygusal bağlanma konusunda kadınların da erkekler gibi davranması ve aşk ile cinselliği birbirinden ayırabilmesi gerektiği fikri, 1980'ler ve sonrasında ortaya çıkan (kadınlara yönelik) tavsiye kitaplarında öne çıkartılmaya başlamıştı. Yeni üniseks davranış kodlarının ortaya çıkmasıyla birlikte, kadınların diğer kadınlara duygular üzerine tavsiye olarak yazdığı metinlerin tonunda belirgin bir soğukluk hissedilir oldu. Bu metinlerde duygusal bağlara, iş öncelikleri merceğinden bakış gittikçe artıyor. Duygular bir yatırım meselesi ve kontrol altında tutulması gereken bir şey olarak görülüyor. Bu kaymaya dair bir analiz için bkz. Arlie Russell Hochschild, *The Commercialization of Intimate Life: Notes from Home and Work*, Berkeley, CA: University of California Press, 2003.

yarı-anonim cinsel ilişkiler yaşayabiliyoruz. Genç bir üniversite öğrencisinin deyişiyle: "Hiç olmamış gibi davranabiliyorsunuz."[5]

Benzer inkâr biçimleri, insanların sınırlardan tamamen azade olduğu internet iletişiminde de mevcut: Güvenli yatak odalarından, gerçek dünyada asla tahammül edilmeyecek hırçın saldırılara kalkışılabiliyor. "Gönder" sekmesine basıldığı anda, saldırgan bir metin, gönderenin görüş alanından ve dolayısıyla sorumluluk alanından uzaklaşıveriyor. Burada da kişi söz konusu iletişim hiç gerçekleşmemiş gibi davranabiliyor.

Takılmaların ve internet karşılaşmalarının tanımlayıcı özelliğini, başkalarına veya doğabilecek sonuçlara dair bir düşüncesizlik oluşturuyor ve bununla —daha önce gördüğümüz gibi— insanların parasal borçlarıyla ilgilenme şekli arasında epey bir ortak nokta bulunuyor. Kredi kartı borcu şişmiş bir insanın bir alım yaparken sonuçlarını gözardı edebilmesi gibi, bir takılma veya internet kabadayılığının ardından hiçbir şey olmamış gibi davranılabiliyor.

KENDİNİ KORUMA YÖNTEMİ OLARAK SEÇİM

Seçim ideolojisi bize duygularımızı kontrol edebileceğimizi ve daima rasyonel seçimler yapabileceğimizi öğrettiği için, gönül ilişkilerimizi de olası en fazla mutluluğu doğuracak şekilde yönlendirebilmemiz gerekiyor.[6] Oysa ki kültürümüz, romantik aşk fikrine tam

5. Bogle, *Hooking Up*, s. 169.

6. Bazı insanların erotik hayatlarının önemli bir parçası, fahişelerle ücret karşılığı buluşmalardan oluşuyor. Sanayi sonrası kapitalizmde seks işçileri üzerine çalışmasında Elizabeth Bernstein, "kız arkadaş deneyimi" (KAD) türünde cinsellik ticaretinin ortaya çıkmasıyla birlikte günümüz toplumunda önemli bir kayma olduğuna işaret eder. Geleneksel fahişelerle hızlı cinsel buluşmaların aksine KAD buluşmaları daha uzun bir önsevişme, epey bir sohbet ve müşteride fahişeye cinsel haz verme arzusu içerir. Bu erkekler için satın aldıkları şey (en azından ideal olarak) sınırlı samimiyete bağlı bir cinsel bağlantıdır: Elizabeth Bernstein, *Temporarily Yours: Intimacy, Authenticity, and the Commerce of Sex*, Chicago: University of Chicago Press, 2007, s. 127. Arlie Russell Hochschild ücret karşılığı ilişkinin zıt bir örneğini sunar: Verdiği bir ilanda varlıklı bir adam, önemli bir ücret karşılığında, cinselliğe hiç yer olmadan, konsomatrislik, seyahat ahbaplığı ve ara sıra da masözlük yapacak çekici bir kadın aradığını yazmıştır. Hochschild günümüzde duygular konusunda belli bir tür "dış kaynak kullanımı" yaşadığımıza işa-

da rasyonel bir mesele olmadığı için değer veriyor. Trajik aşk hikâyelerinde birbirlerini sevmeden edemeyen, tutkularını denetleyemeyen iki insanın çektiği acılardan bahsedilir hep. Rasyonel seçimin ötesindeki aşktır bu. Başka bir insanın en büyük cazibe nesnesi haline gelmesi için önkoşul olan arzu, dürtü ve fantazilerle ilgilidir. Çoğu zaman içimizde farkında olmadığımız bir şeye hitap eden davranışlara, görünüşlere ve acayipliklere âşık oluruz. Aşk, rasyonel niyetlerimizi altüst edebilen bilinçdışı seçimlerimize fazlasıyla bağlıdır.

Bir Hollywood filmi olan *Cazibe Kanunları* (*Laws of Attraction*) rasyonel seçim ile irrasyonel çekim arasındaki bu çatışmayı örneklendirir. Film, "insanlar kendileri için neyin iyi olduğunu bilmez" şeklindeki kadim klişeye tutunur. Birinci sınıf bir boşanma avukatı olan Audrey (Julianne Moore) gönül işlerinden el etek çekmeye karar verir. Bir gün mahkemede, boşanma davasında karşı tarafı temsil eden, çekici bulduğu bir avukat —Daniel (Pierce Brosnan)— ilgisini çeker. Audrey adamın hamlelerine kayıtsız görünmek için elinden geleni yapar. Kendilerini yatakta bulmuş olmaları bile, ilişkiye girmeme yönündeki kararlılığını etkilememiş gibi görünür. Fakat bir İrlanda gezisindelerken, Audrey'nin duyguları nihayet değişir: Çok içtikleri bir gecenin ardından uyandıklarında kazara evlenmiş olduklarını fark ederler. Sonradan bu evliliğin düzmece ol-

---

ret eder: "Elli yıl önce varlıklı bir adamın kendisi ve ailesi için fiyakalı bir ev, araba ve hoş bir tatil satın aldığını hayal ederdik. Bugünse aynı adamın hoş bir aile veya en azından aile hayatı deneyimine ilişkin fantaziyle ilişkilendirilen birtakım hizmetler satın aldığını hayal etmemiz isteniyor." Bkz. Arlie Russell Hochschild, *The Commercialization of Intimate Life*, s. 31. Gerek KAD gerekse cinsellikten muaf refakatçilik ilanı, ödeme yapan erkeğin tarafında belli bir fantazi içerir. KAD alan adam, keyif alan ötekine (fahişe) dair bir fantazi oluştururken, cinsel olmayan bir ahbaplık alan adam, duyguların —ne kendi duygularının ne de kadının duygularının— işleri karıştırmayacağı kusursuz bir uyumlu ilişki fantazisi yaratır. İki adam da benzer bir şekilde, para yardımıyla belli bir mesafede tutulan kusursuz bir partner fantazisi yaratır. Bu kadınlardan tam da ücret karşılığı belli bir rolü yerine getirmeleri istendiği için, adam ötekiyle karşılaşmanın çoğu zaman içerdiği sorunlardan korunabilmektedir. Bu adamlar için, fantazilerinde ötekinin arzusunun nasıl görünmesi gerektiğine dair kendi fikirlerini oluşturmaları yeterlidir. Bu şekilde kendilerini arzulayan ötekiyle, ekseriya şaşırtıcı ve rahatsız edici gerçek bir karşılaşmadan korunmaya çalışırlar.

duğu ortaya çıksa da, bu olay Audrey'nin bakış açısında bir şeyleri değiştirir. Sanki Daniel'a bağlılığını ancak yasanın müdahalesinden sonra —yani kamusal evlilik ilanından sonra— kabul edebilmiştir. İlk başta kendisini herhangi bir seçeneğinin olmadığı bir durumda bulmuş olmasına itiraz etse de, "evliliğin" onu mutlu ettiği açıktır; nikâh merasiminin aslında düzmece olduğunu öğrenince üzgün görünmesi bundandır. Rızası olmadan evlenmiş olduğunu düşünürken —yani seçme şansı elinden alınmışken— arzusunu kabul edebilmiştir. Sonunda Daniel'la yeniden, bu sefer ayık ve resmi olarak evlenmeye karar verir. Ama bu evliliği mümkün kılan, özgürce seçme şansını yitirmesi sonucu aldığı derstir. Bu film, aşk mevzularında seçimin aslında ancak sonradan gelebileceğini söyler bize.

Aşk hakkında kafamız karışık olduğunda çoğunlukla tavsiye ararız. *Cazibe Kanunları*'nda Audrey'nin annesi kendisinden istenmeden bir sürü tavsiyede bulunur, kızını Daniel'ı ayartmaya teşvik eder. Anne, 1960'ların aşk ve cinsellik konusundaki serbest tutumlarını benimsemiş bir kuşaktandır, kızıysa cinselliğe hemen hiç yer olmayan kariyer odaklı bir hayatı seçmiştir. Anne baba otoritesinin ahlaki sınırlarını sınamaktansa, annesinin müsamahakârlığına, kendi kendine koyduğu yasaklarla karşılık vermiştir.

İnsanlar aşk konusunda iyi bir tavsiye verebilecek birilerini bulmak için uğraşıp durur. Psikanalizin emekleme döneminde, bir arkadaşı Freud'a belli bir kadınla evlenip evlenmemesi gerektiğini sormuştur. Freud'un cevabı şöyledir: Hayattaki küçük meseleler söz konusu olduğunda uzun uzun düşünmek gerekir, ama büyük meseleler —evlenip evlenmemek, çocuk yapıp yapmamak— söz konusu olduğunda hiç beklemeden yapmak lazımdır. Bu yanıt kulağa son derece paradoksal geliyor; üstelik Freud'un içinde yaşadığı çok daha muhafazakâr olan toplum bağlamında okunması gerek. Yine de aşk ve aile konusundaki seçimlerimizin nadiren rasyonel olduğunu kabul etmek rahatlatıcı olabilir. Her ne kadar yönümüzü kendimiz seçtiğimizi düşünsek de, büyük ölçüde bilinçdışı arzularımız işbaşındadır.

Aşk ve çıkma üzerine günümüzün çok satan kitaplarından anlaşıldığı kadarıyla, aşkla bağlantılı bilinçdışı arzu ve fantazilerle uğraşmak istemiyoruz. Bu kitapların çok büyük bir kısmı bize aşk ko-

nusunda nasıl seçim yapmak gerektiğini öğretmeye çalışıyor. *How to Choose and Keep Your Partner* (Partner Seçme ve Koruma Yolları) veya *Love is a Choice* (Aşk bir Seçimdir) gibi başlıkları olan kitaplarda, baştan çıkarma gibi karmaşık bir konu için çabuk ve rasyonel çözümler sunuluyor ve arzunun bile isteye nasıl uyandırılabileceği ve dikkatle kontrol edilebileceği gösteriliyor. Kişisel gelişim piyasası, birini kendinize nasıl âşık edeceğinize, birinin sizi terk etmesini nasıl önleyeceğinize ve birini size istediğini vermesi için nasıl manipüle edeceğinize dair kitaplarla dolup taşıyor. Seçim yapmak sadece tavsiye arayan kişi için geçerliymiş ve asıl hedef müstakbel partnerin seçim şansını ortadan kaldırmakmış gibi görünüyor bazen.[7]

İDEAL OLARAK SEÇİM VE İDEAL SEÇİM

Aşk konusunda seçim yapmak günümüzde bilhassa sorunlu, zira ideal eşin peşinden koşup duruyoruz. Aşk arayışı telefon servis sağlayıcısı arayışıyla aynı yolu izliyor bazen: sürekli değişiklik ve peşi sıra, seçiminizi yaptığınızda daha iyi bir anlaşmayı kaçırmış olabileceğiniz hissi.

İdeal seçimin nasıl yapılacağı kaygısı eski komünist ülkelerde özgül bir şekilde kendini gösteriyor. Burada insanın hayatının her alanında seçim yapabilmesi gerektiği fikri ancak kapitalizmin gelmesinden sonra yayıldı. Birkaç yıl önce, bir konuşma yapmak için Litvanya'ya davet edildiğimde bu kaygıyı fark etmiştim. Ev sahiplerimle birkaç gün geçirdikten sonra hepsinin kadın olduğunu fark ettim. Ziyaretimi düzenlemekle meşgul olan iyi eğitimli, ilginç bir sürü kadın vardı. Bu kadınlarla konuştuğumda, aynı anda ne çok iş, çocuk ve entelektüel uğraşı bir arada götürdüklerinden etkilenmiştim. Ama merak ediyordum: Litvanyalı erkekler neredeydi? Kadınların açıklamasına göre, erkekler seçme fikrinin kurbanı olmuştu. Onlara göre, kapitalizm ülkelerine geldiğinde insanlar seçme fikrinin hücumuna uğramıştı. İstedikleri her şey bir anda mümkün gö-

7. Günümüzde aşkın temelinde kendini sevmenin bulunduğu fikri de bu ideolojiyle el ele gidiyor.

rünmeye başlamıştı. Dolayısıyla birçok erkek akademiden daha kazançlı kariyerleri tercih etmiş, önemli bir kısmı da eski eşlerini yenileriyle değiştirmişti; sosyalizmin çöküşünden sonra ülkedeki boşanma oranlarının sıçramasına katkıda bulunan bir eğilimdi bu. Çoğu boşanmış olan bu kadınlar, entelektüel faaliyetleri düzenleyen gruplar arasında hiç erkek olmamasından seçme fikrini sorumlu tutarken, Litvanyalıların nasıl seçim yapılacağını bilmediği sonucuna varıyorlardı; bilhassa da, Litvanyalıların kıymetli olanla olmayan arasında seçim yapmayı bilmediğini düşünüyorlardı. Beni, Litvanyalıların seçme fikriyle daha yeni tanışıp, bir anda önlerine serilen olasılıklardan sersemlediğine, oysa Amerikalıların insanlara erken yaştan itibaren seçme fikrini öğreten bir toplum içinde doğduğuna ikna etmeye çalışıyorlardı. Öte yandan, Amerikalı kadınlara seçme fikri hakkında ne düşündükleri sorulsa, Litvanyalılarınkine çok benzer kaygılardan bahsedebilirler elbette.

İdeal seçim kavramı bilhassa internet flörtünde çok kuvvetli. Burada piyasada işbaşında olan mantığın aynısını görebiliyoruz. İnsanlar bir partnerde istedikleri özelliklerin listesini oluşturmakla kalmıyor: Kendilerini belli bir piyasa değeri taşıyan bir şekilde sunmak da istiyorlar. İnternet flörtüne dair analizinde Eva Illouz, flört oyununun her zaman örtük bir parçası olan piyasa fikrinin bu bağlamda aniden gözler önüne serildiğine işaret eder. İnsanlar olası en iyi anlaşmayı yapmak istiyor: Kendilerinden yüksek bir "etiketi" olduğunu hayal ettikleri birini arıyorlar.[8] Dolayısıyla internet, kişinin siberuzaydaki bu aşk pazarında sahip olunduğu hayal edilen "değer" yoluyla, mahrem ilişkileri farklı bir şekilde araçsallaştırıyor.[9]

İnternet karşılaşmalarında çoğu zaman belli bir arzu mantığının işbaşında olduğunu görüyoruz. İnsanlar bir süre gezinip ortalıkta ne

8. Eva Illouz, *Cold Intimacies: The Making of Emotional Capitalism*, Cambridge: Polity Press, 2007, s. 88; Türkçesi: *Soğuk Yakınlıklar: Duygusal Kapitalizmin Şekillenmesi*, çev. Özge Çağlar Aksoy, İstanbul: İletişim, 2011.

9. Randevu siteleri olası adaylar arasında tekrar tekrar seçim yapabileceğimiz kocaman alışveriş merkezlerine benziyorsa da, insanlar seçeneklerini sınırlandırmanın yepyeni yollarını buluyor. Bazı Hint randevu sitelerinde insanlar bunun için olası tüm sınıf ve kast gereklerine ve diğer şartlara bakıyor. Bu örnekte insanlar —çoğu zaman olası partnerlerin ebeveynleri— sunulan kişiler arasında belli bir özellik ararken, eski ideallere bel bağlıyor.

harika partner adayları bulunduğunu görüyor ve ölçütleri tavana vuruyor. Bazılarının "kendi dengi olmayabileceğini" düşünmeksizin, görebildikleri herkesin erişilebilir olduğunu hayal ediyorlar. Ama aşk arayan kişi bir mesaj gönderip de olumlu bir yanıt aldığında ilgisi kayboluyor. O anda kendinden şüphe etme yeniden devreye giriyor ve şöyle bir soru doğuyor: "Bu kadar çekici biri niye benimle ilgilensin ki? Bir terslik olmalı." Bunun arkasında, diğer insanların da daima sahip olduklarından daha iyi bir şey arayışında olduğuna ve dolayısıyla durmaksızın bir ilişkiden diğerine geçtiklerine dair içgüdüsel bir his bulunuyor.

İnternet flörtünün tanımlayıcı özelliği olan seçenek bolluğu ve değiştokuş edilebilirlik, sanayi sonrası kapitalizm içindeki tüm pazarlara hâkim olan ilkeyi yansıtıyor. İnsanların iş hayatlarını düzenleyen verimlilik, seçim, rasyonalizasyon ve standartlaştırma ideolojisi son derece ısmarlama olan flört hayatlarına yansıyor. Illouz internetin insanların beklentileriyle deneyimleri arasında ilginç bir uyuşmazlık da doğurduğunu belirtir: "İnternet sosyalleşmenin esas bileşenlerinden birini, yani başkalarıyla ilişkiye girme şartlarını *kendi kendimizle* müzakere etme yetimizi çok daha zora sokuyor."[10] Randevulaşmaya/çıkmaya bir istek listesiyle yaklaşıp potansiyel bir eşin uyumunu çabucak ölçtüğümüz zaman, kendimize rasyonel zihnimizi pas geçebilecek bir bağlantı geliştirme izni vermiyoruz.

Günümüzde hâkim olan değerlendirme ve rasyonel seçim takıntısına rağmen, internet flörtü aslında gayet geleneksel bir aşk görüşünü diriltiyor.[11] Dışarıda, birbirimiz hakkında hiçbir şey bilmeksizin kendiliğinden tanışmaktansa, geçmişte çöpçatanların ve aile bağlantılarının gördüğü işlevi yerine getiren eleme mekanizmaları

10. Illouz, *Cold Intimacies*, s. 98.

11. İletişimin artmasıyla birlikte, diğer insanları değerlendirme biçimimizde bir değişim meydana geldi. Mesela Arlie Hochschild, çağdaş toplumda yeni duygusal emek türlerinden bahseder. Hochschild'a göre, "Modern hayatın önemli bir kısmı birbirine tamamen yabancı insanların arasında geçen etkileşimler içerir ve bu insanlar —aksi yönde önlem alınmadığından ve kısa vadeli şahsi çıkar arayışı baskın olduğundan— çoğunlukla güven ve iyi niyetten ziyade şüphe ve öfkeyle hareket eder". Duygusal emekteki değişim de işte bu gerçekle bağlantılıdır. Bkz. Arlie Russell Hochschild, *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, Berkeley, CA: University of California Press, 2003.

dayatıyoruz.[12] Ama gerçeklikte karşılaşmak başka bir şeydir. O noktada rasyonel kavrayış, bilinçdışı fantazi ve arzulara yenik düşer ve o ele avuca sığmaz *jouissance* nihayet işin içine girer.[13]

AŞK KAYGISI

Romantik ilişkilerin ebedi ikilemlerinden bir tanesi, kişinin diğerinde çoğu zaman aslında onun sahip olmadığı şeyi —âşığın maşukta algıladığı ve bundan aşkını canlı tutan bir fantazi yarattığı yüce bir şeyi— sevmesidir. Ama var olmayan bir yüce nesnenin cazibesi çabucak tiksinmeye dönüşebilir, ki bu yüzden sevgi ile nefret aynı madalyonun iki yüzüdür.[14] Bir ilişkinin başlangıcında, sevdiğimiz insanın bilhassa sesi aklımızı başımızdan alıyor olabilir veya saçıyla tuhaf bir şekilde oynayışı büyüleyici gelebilir. Büyülenme sona erdiğindeyse aynı sesi duymak korkunç olabilir veya aynı hareketi sinir bozucu bulabiliriz. İlk başta aşk hissinin ortaya çıkmasında rol oynayan şeyler sonradan romantik bağın kopmasına katkıda bulunabilir.

Günümüz toplumundaki erotik çıkmaz doğruca, aşkın uyandırdığı kaygıyı ortadan kaldırma ve arzuya daima eşlik eden belirsizliği hafifletme girişimlerimizden doğar. Başkaları için tam olarak

12. Bugünlerde, kamu önünde bir partnerle, arkadaşla, hatta sağdıçla birlikte görünülmesi gereken muhtelif vesileler için geçici partnerler sunan yeni simsarlık biçimleri var. Örneğin Japonya'da bir ajans insanlara bu tür geçici partnerler sunmaya başlamış ve giderek artan bir taleple karşılaşmış. Ajans yetkilileri, kamusal olaylarda görünüp partnerleriymiş gibi davranacak erkekler tutan kadınların yanı sıra, kocasıyla birlikte bir randevuda olan kadınlara kur yapıp kocayı kıskandıracak (ve böylece adamın uzaklaşmasını önleyecek) erkekler kiralama talebiyle de karşılaştıklarını belirtiyor. Bkz. Justin McCurry, "Lonely Japanese Find Solace in 'Rent a Friend' Agency", *The Guardian*, 20 Eylül 2009; www.guardian.co.uk/world/2009/sep/20/japan-relatives-professional-stand-ins.

13. Japonya'da bir süre önce bekâr insanlara yardımcı olmak amacıyla teknoloji devreye sokulmuş. İnsanlar ilgi alanlarını özel bir aygıta kaydedebiliyor, sonrasında aynı aygıtı taşıyan, aynı ilgi alanlarına sahip bekâr biriyle karşılaştıklarında aygıt ötüyor. Bu icadın arkasında, insanların benzer ilgi alanlarına sahip insanlarla tanışmak istediği fikri yatar. Oysa gerçekte insanları bir arada tutan şey, rasyonel olarak ifade edilen ilgi alanları değildir.

14. Bkz. Renata Salecl, *(Per)versions of Love and Hate*, Londra: Verso, 1998.

kim olduğumuzu daima merak ederiz ve aslında ne istedikleri sorusu bizi hep endişelendirir. Romantik ilişkilerde bu ikilemler bilhassa nevrotiklerin canını sıkar; onlar da yaşadıkları güçlüklere çoğu zaman aşk üçgenleriyle çözüm bulmaya çalışırlar. Bu üçgenler sadece zihinde olabilir; mesela bir kadınla yatakta olan takıntılı bir özne, aslında başka biriyle —tanıdığı başka bir kadınla veya bir ünlüyle— seviştiğini hayal eder. Benzer bir durumda histerik bir kadın, yatakta sevişenin başka bir kadın olduğunu veya kendisinin yatakta Brad Pitt'le birlikte olduğunu hayal edebilir. Partneri de aynı anda Angelina Jolie'yi hayal ediyorsa, komik bir uyumdan bahsedilebilir.

Takıntılı bir nevrotik, arzusunun nesnesine fazla yaklaşacak olursa nesne tarafından yutulacağından veya kaybolacağından korkar. Kendisini korumak için binbir çeşit kural, yasak ve engel yaratır, ki bunlar aşk hayatının köşe taşları haline gelir. Mesela Arjantinli bir psikanalist bir defasında, birkaç gece boyunca telefonun başında oturup sevdiği kadının aramasını bekleyen bir adamı tedavi etmiştir. (O zamanlar Arjantin'de telefon hatları sık sık arızalandığı için, adam çalışıp çalışmadığını kontrol etmek amacıyla ahizeyi kulağına götürüp durmuş, böylece bu takıntılı ritüel sayesinde aslında kadının kendisine ulaşmasını önlemiştir.)

Takıntılı nevrotiklerin arzu nesnelerini uzakta tutmak, özenle tasarlanmış varoluşlarının bozulması tehlikesinin önüne geçmek için muhtelif kişisel stratejileri vardır. Dolayısıyla takıntılı ritüeller kendini koruma amacına hizmet eder ve çoğunlukla kişinin kendisini münzevi bir varoluşun içine kapatmasına yol açar. Bunun aksine histerik insanlar çoğunlukla hayranlarının arzusunu kışkırtmaya çalışır, ama sonra hemen onlara kayıtsızlık gösterir. Kimliklerinin onayını başkalarının tepkilerinde aradıkları için onların arzusunu canlı tutmaları gerekir; bu yüzden de elde edilmesi zor görünmeyi severler.

Fazlasıyla bireyselleşmiş günümüz toplumunda takıntılı nevroz ve histerinin korunma mekanizmaları, genel nüfus içinde bir ölçüde mevcut görünüyor. Uzun süreli aşk ilişkileri kurma aczi yükselişte. Bunun nedenini anlamaya çalışan bazı psikanalistler, toplumdaki değişimlerin sevme ve kendini arzunun doğurduğu rahatsız edici

sorulara açma konusundaki aczi artırıp artırmadığını soruyor. Yüce, romantik aşka hâlâ yer var mı, yoksa aşk ve arzudan ziyade çabuk, geçici cinsel tatmin bulmakla ilgilenen narsisist bir kültür haline mi geldik? Bu ikincisine dönük arayış, başka biriyle bir kişi olarak ilişkiye girmekten ziyade kayıp bir *jouissance*'ı geri kazanma girişimidir; macera sona erdikten sonra çoğu zaman devreye giren yalnızlık hissinin nedeni budur.

Fransız psikanalist Jean-Pierre Lebrun, günümüzde insanların cinsel fark meselesini ele almakta daha mı fazla sorun yaşadığını sorarak başka bir unsuru devreye sokar. Toplumsallaşma sürecindeki değişimlerin, kişinin cinsel kimliğiyle ilgili endişenin artmasına katkıda bulunup bulunmadığını tartışır.

Her insan, toplumsallaşma sürecinden geçerken —yani yazısız toplumsal yasakların damgasını yerken— bir cinsel kimlik üstlenir, ki bunun illaki biyolojik cinsiyete denk düşmesi gerekmez elbette. Psikanaliz bu toplumsallaşma süreci için "simgesel hadım edilme" terimini kullanır. Kişi fiziksel olarak hadım edilmez; ama dil, kültürel ritüeller ve yasaklar aracılığıyla bireye bir eksiklik damgasını vurur. Kişinin nihayetinde üstlendiği cinsel kimlik bile bu eksiklikle başa çıkmasına yardımcı olmak yerine, arzuları ve dürtüleriyle ilgili bir dizi yeni soru doğurur, o kadar. Lebrun günümüzdeki toplumsal değişimlerin simgesel hadım edilme sürecinde değişiklik yaratıp yaratmadığını sorar. Otoritenin gevşediği bir toplumda çift cinsiyetlilik (androjeni) ve biseksüelliğe doğru bir dönüş var gibidir. Keza cinselliğimizin kendini gösterdiği biçim de daha narsisistleşmiş gibidir. Lebrun'un vardığı kötümser sonuca göre, cinsellik giderek daha fazla "bir rekabet ve tamamına erdirme (*consummation*) meselesi haline gelmektedir, artık kalıcı bir nesne seçimiyle ilgisi yoktur. Öncelikle bir ayartma meselesidir."[15]

Takılma kültürü bu görüşe destek oluşturur: İnsanlar büyüleyip baştan çıkaracakları, sonrasında eşit veya daha yüksek değerde bir ikame bulduklarında başlarından atacakları birini arar. Baştan çıkarıcının gücü, olumlu bir yanıt aldığı anda etkinlik kazanır. Ama hedefini belli bir mesafede tutar: Hedefinin de kendi arzu ve fanta-

15. *A.g.y.*, s. 251.

zileri olduğunu düşünmek istemez; bu tür arzu ve fantazilerle karşı karşıya kalacak olursa hiçbir şey olmamış gibi davranmayı dener. Böylece kendi fantazilerinin sarsılmasından veya ötekinin arzu ve fantazisindeki bir nesne olduğunun açığa çıkmasından korunmuş olur. Ne var ki baştan çıkarıcının romantik karşılaşmadan etkilenmemiş görünme çabasının arkasında, geçici partnerinin arzusunu canlı tutma isteği de vardır. Kendisini uzaklaştırma yoluyla, asla bütünüyle sahip olunamayacak yüce arzu nesnesi olarak daha fazla değer kazanmayı umar.

Jacques Lacan'a göre Don Juan'ın cazibesi, bir kadının ona asla sahip olamamasında yatar. Kadınlar tam da elde tutulamayacağını bildikleri için ona kapılırlar. Her kadın, kendisiyle birlikte kalmaya karar vererek fantaziyi yok etme ihtimalini dert etmeden, onun hakkında kendi fantazisini yaratabilir. Takılma kültüründe de benzer bir potansiyel erişilebilirlik mantığı işbaşındadır. Kişi bir sürü geçici talibi karşısında erişilebilir biri gibi davranmanın yanı sıra, bir ilişkiye girmemek için elinden geleni yapacağını da belli eder. En azından yüzeyde, kontrol tamamen elindeymiş gibi görünür.

AŞK VE YASAK

Tam bir seçme özgürlüğünün ortasında, aşk ve cinsellik mevzuları ilk başta özgürleştirici görünebilir. Cinsellikten keyif almak söz konusu olduğunda, toplumsal yasaklardan tamamen azat olma fikrinden daha iyi ne olabilir ki? Nihayet ebeveynlerin ve toplumun gözünde neyin doğru ve normal olduğunu dert etmemek ne kadar da güzeldir! Cinsel eğilimimizi ve hatta cinsel farkın fiziksel görünümünü bile değiştirmek ne kadar da özgürleştirici!

Psikanaliz insan arzularını incelerken, arzuyu daima yasakla ilişkilendirmiştir. İstediğini elde edemediği için acı çeken birisi söz konusu olduğunda çözüm, istediğini elde etmesinin önündeki engelden kurtulmak değil, o insana bir şekilde o sınırın ta kendisini "kucaklamayı" öğretmek ve arzu nesnesinin tam da erişilmez olduğu için çekici olduğunu görmesini sağlamaktır.

Cinsellik söz konusu olduğunda bugün pedofili, ensest ve tecavüz haricinde yasak bir bölge yok gibi görünüyor. Bunaltıcı bir ke-

yif alma baskısı var. Cinsel ihlaller nihai haz olarak pazarlanıyor. Fikir şu: Cinsel performansımızı geliştirmeye çalışır, yeni numaralar öğrenip alıştırma yaparsak, erişebileceğimiz tatminin sınırı yoktur. *Cosmopolitan* dergisi, en son haz tekniklerinde henüz ustalaşmamış olanları seks okuluna kaydolmaya teşvik ediyor. Gelgelelim popüler medyada, keyif almanın pazarlanmasının yanında, oturmuş birçok ilişkide cinsel heyecanın kaybolduğundan da bahsediliyor. *Erkekler Mars'tan Kadınlar Venüs'ten* kitabının yazarı John Gray'in, "Niye anneannem benden daha çok sevişiyormuş gibi görünüyor?" konulu bir yazısı var.[16] Gray'in bu soruya yanıtı yine bir sürü tavsiye içeriyor: Gevşeyin ve arzuyu uyandırmak için şöyle veya böyle bir strateji uygulayın vs. Yasaklar her daim hayatımızdaydı ve hâlâ da öyleler, ama kalıpları değişti. Geçmişte yasaklar, toplumsal ritüeller (mesela modernlik öncesi toplumdaki kabul ritüelleri ve geleneksel ataerkil toplumlardaki ataerkil yasaklar) yoluyla aktarılırken, bugün birey kendi sınırlarını kendisi koyuyor. Birey artık hem kendi kendini yaratan, hem de kendine yasaklar koyan bir özne.

Toplumsal yasaklar beraberinde her zaman bir tür tatminsizlik getirir. Tatminimizin önünde engeller olduğunda genelde yakınırız: mesela paramızın yetmediği bir nesneye sahip olmak istediğimizde veya karşılık vermeyen birine âşık olduğumuzda. Ama tuhaftır, tatminimizin önündeki engeller ortadan kalkar da istediğimizi alacak olursak, istediğimiz şeyin hiç de bu olmadığı hissine kapılıp başka bir şey aramaya başlayabiliriz. Bu tür tatminsizlik belirtileri arzunun işleyişinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Sınırsız tatmin ve kendini gerçekleştirme vadeden ama yine de tatminsizlikten beslenen bir toplumda (aksi halde böylesine tutkulu tüketiciler olmazdık!), hüsran hissi yeni sorunlar doğurur. Hüsran çoğu zaman birey için tatminsizlikten daha sancılıdır. Tatminsizlik arzuyla iç içe olabilir, oysa hüsran, *jouissance* —keyif alma şeklimizin ta kendisi— ile ilgili sorunlarımıza ilişkindir. Jean-Pierre Lebrun şöyle yazar: "*Jouissance* istemi toplumsal alana hâkim ol-

16. Bu konu John Gray'in internet sitesinde tartışılmıştı. Bkz. http://www.marsvenus.com.

duğunda, proleterler arası kardeşçe dayanışmanın yerini çekişme ve rekabet alır. Toplumsal öfkenin azdığı yer burasıdır."[17]

Mesela günümüz ırkçılığının nadiren tartışılan yönlerinden biri, insanların başkalarının keyif alma biçimlerine yönelik itirazıyla ilgilidir. İnsanlar kimi zaman diğer ulusların veya ırkların fazla gürültücü olduğundan veya yemeklerinin kokusundan şikâyet eder ya da aşırı olduğunu farz ettikleri cinsel faaliyetleriyle dalga geçer. Bu yakınmaların arkasında, kendi erişimleri dışında olan sınırsız bir hazzın, bir tür *jouissance*'ın başkaları için erişilebilir olduğu korkusu yatar. Bu da belli bir hüsran veya haset doğurur. Burada bizi rahatsız eden, bizim istediğimiz bir şeye başkalarının sahip olduğu gerçeği değildir sadece: Onların keyif alma şeklinin kendisine itiraz ederiz. Başkalarının aldığı farz edilen bu keyif konusundaki hüsran çabucak şiddete dönüşebilir. İstediğimiz, belli bir arzu nesnesini başkalarının elinden kapmak değildir; onların farz edilen keyfini bozmak ve onları insan olarak küçük düşürmektir. Kişisel ilişkilerde hayali haz doruklarına ulaşma girişimlerimiz çoğunlukla başarısız olur. Biz de partnerimizden kurtulmayı tercih ederiz. Hüsran devreye girer ve *jouissance* bulma aczimiz başkasına dönük bir şiddete yol açar. Sonrasında kimi zaman bu kayıp *jouissance*'ı, bağımlılık yapan maddeler yoluyla bulmayı dener veya bir partnerden diğerine geçerek eksiğimizi kapatmaya çalışırız.

KAYGILARIMIZIN DEVASI BİLİM

Seçimlerimizi sınırlandırma yollarından bir tanesi, son zamanlarda popüler olan flört etme "bilimine" başvurmaktır. Helen Fisher, mutlu bir ilişki için hangi karakter özelliklerinin birlikte iyi gittiğini öğrenmek amacıyla, insanların serotonin ve dopamin düzeylerinin incelenmesi gerektiği fikriyle ün kazanmıştı. Çöpçatanlık sitesi Chemistry.com'un mekanizmalarının arkasında (eHarmony.com da benzer bir şey kullanıyor) Fisher'ın araştırmaları vardır; kapsamlı anket soruları yoluyla bir kişinin karakterini ve altında yatan beyin yapısını değerlendirmeye çalışan bir sitedir bu. Daha site adları bile

17. Lebrun, *Un monde sans limite*, s. 250.

("Kimya" ve "e-Uyum") arayışın motorunun kusursuz uyum fikri olduğunu gösterir.

Ne var ki "kusursuz uyum" nosyonu pekâlâ bir efsane olabilir. İnsanlar ötekinde gördükleri şey etrafında fantaziler oluşturup durur. Lacancı psikanaliz, ötekindeki bu yüce nesneye "küçük nesne a" adını verir. Aslında bu nesne ne ötekinde ne de bizde sahiden bulunur. Bizi tanımlayan eksiğin bir ikamesidir, o kadar. Arzularımızı ve keyif alma dürtümüzü harekete geçiren, kendimizdeki bu temel eksikliktir. Aşkı mümkün kılan da ötekinde mevcut olan şeye dair fantazimizdir. Lacan, aşkta verdiğimiz şeyin elimizde olmadığına ve ötekinde onun elinde olmayan şeyi gördüğümüze işaret eder. Fisher'ınki gibi bilimsellik iddiasındaki araştırmalar, tam da bu eksikliğin doğasını kavramaya çalışır. Ama dopamin ve serotonin ölçümlerinde "kesinlik" bulma çabasındaki bu araştırma, fantazi mantığından vazgeçmekten ziyade, fantaziyi günümüzün bilim dilinde yeniden şekillendirip yorumlar. Başka birinde algıladığımız yüce vasıf etrafında bir hikâye yaratmaya devam edeceğiz, çünkü cazibenin (veya nefretlerimizin) doğasını rasyonel bir şekilde kavramayı asla başaramayacağız. İster fallara isterse nörokimyasal dengeye dayalı olsun, bu yeni anlatıların mantığı da o kadar farklı değildir: Bize birey olarak damgasını vuran şeye, tarife daima direnen bir unsura bir ad vermeye çalışırlar.

Rasyonel seçimde olsun bilinçdışı seçimde olsun, seçim yaptığımızda daima kaybettiğimiz bir şey vardır. Bağlanma korkusu teşhisi konulan kişiler çoğunlukla, seçim yaparak vazgeçmek zorunda kalacakları bir seçeneği bırakmaktan korkarlar, o kadar. Bu insanların bazıları yasaklanmış bir libidinal nesneden (mesela anne) vazgeçmekte zorlanıyor olabilir. Diğerleriyse öznelliklerinin daima tamamlanmamış olduğu, bir eksiğin damgasını taşıdığı gerçeğinden vazgeçmekte sorun yaşıyor olabilir. Bu eksiği kapatabilecek hiçbir şey olmadığı için, olası tüm yedekleri uzakta tutup arayışı canlı tutmak kişiyi yatıştırır.

Bağlanma korkusu hiç de yeni bir şey olmasa da, son zamanlarda bir ideal düzeyine çıkartılmış gibi görünüyor. Olasılıkların çokluğu bu ideale inancı artırıyor ve partnerlik gittikçe daha uzak bir geleceğe öteleniyor. Tüm bu seçimlerin sonucunda kişinin elinde

hiçbir şey kalmayabiliyor; hayatını yalnız bir erkek veya kadın olarak sürdürebiliyor. Orta yaşlı insanlar bile bir partnerden diğerine geçip durmalarını bağlanma korkusuyla açıklıyor. Orta yaşlı iki başarılı İngiliz broker bir defasında bana niye sürekli kız arkadaş değiştirip durduklarını açıklamıştı. Birincisinin açıklaması, her akşam aynı yemeği yemek istemediğiydi. Diğeri ise, yıllar sonra, ikisi de yaşını başını almış ve yapayalnızken birbirlerine rastladıklarında şöyle diyeceklerini söyledi şaka yollu: "En azından seçeneklerimizi açık tuttuk."

4

ÇOCUK SAHİBİ OLMAK YA DA OLMAMAK

"Hadi Çocuk Yapalım! Aile kurma özlemi çeken bir kadının sıradışı ve sevgi dolu hikâyesi": *Observer* dergisinin manşeti böyle. Derginin iç kısmında, kendisini gebe bırakacak bir erkek arayan orta yaşlı bir kadın hakkında bir yazı yer alıyor. Yazıda bahsedilen Jenny Withers 41 yaşında, daha önce süpermarkette bebek arabası sürmeyi aklından bile geçirmemiş, "sıradanlıktan ve evcillikten" ölesiye korkan, "mutlu, bekâr ve içli" bir kadındır. Ama sonra birdenbire çocuk arzusuyla yanıp tutuşmaya başlar. Yürümeyen ilişkilerden yorulmuş, benmerkezci hayatından bitap düşmüştür ve harekete geçmeye karar verir. Tek başına çocuk yetiştirmek istemediği için, isimsiz bir sperm bağışı yoluna başvurmaktansa, sadece spermini vermeye razı olmakla kalmayıp çocuğun hayatında süreğen bir rol oynamayı da taahhüt eden bir erkek aramaya başlar. Eşcinsel bir çifti neredeyse ikna eder, ama çift ayrılınca hikâyesini *Observer*'da çalışan bir gazeteciye anlatır.

Jenny'nin talepleri nedir? Çağrısına yanıt verecek olanlardan bir adet fotoğraf, özgeçmiş ve niye ebeveyn olmak istediklerini açıklayan bir mektup ister. Bu konuda kendine özgü ölçütleri vardır:

> Ebeveyn adayını orta sınıftan, profesyonel ve benimkine benzer değerleri olan birisi olarak düşünüyorum. Yaş ve etnik kökenin önemi yok. Fiziksel özellikler çok da önemli değil, ama çocuğum için çekici bir babayı tercih ederim tabii. Aslında önemli olan tek şey ortak değerler. Eşcinsel, hete-

roseksüel veya başka bir ilişki içinde olmasının hiç önemi yok. Bir baba ve ebeveyn olmaya razı birini istiyorum sadece. Biraz maddi destek vermesi de iyi olur.

Tıpkı iş ilanı gibi. Ne tür bir erkek aradığı konusunda gayet açık fikirli olduğunu iddia etse de, Jenny'nin gayet belirgin fikirleri vardır. Spesifik olarak, Jenny'nin erkek versiyonu olacak bir adamdır bu: orta sınıf, çekici, aynı değerlere sahip. Bu ikizle —ya da erkek "öteki ben"le— olası çatışma alanlarını (diğer çocuklar, diğer partnerler) ortadan kaldırmak amacıyla, isabetli bir ifadeyle "evlilik öncesi boşanma" dediği bir de sözleşme yapmak ister.

Jenny "yeni gerçekçi" müstakbel anneler kategorisine girer. Bunlar tek başına çocuk yetiştirmenin nasıl bir şey olduğunu görmüş (suni bir bağışçı yoluyla gebe kaldıktan sonra mesela) ve başka bir yoldan gitmeye karar vermiş annelerdir. Jenny çocuğunu yetiştirmesine yardımcı olacak birini bulmayı umarken, bu kişinin nasıl bir rol oynayacağı konusunda tüm kontrolü elinde tutmak istiyordur. Her ihtimale hazırlıklı olacaktır; zamanı geldiğinde çocuğun bu düzenlemeyle baş etmesine yardımcı olacak bir terapist tutmayı bile düşünür. Ama ne kadar özenle planlarsa planlasın, eninde sonunda başka insanların (çocuk ve diğer ebeveyn) kendisininkilerle çatışan beklenti ve arzuları olacağını kabul etmek zorunda kalacaktır.

Jenny'nin durumu uç bir örnek. Ama benzer bir rasyonel kontrol ölçütü, bir süredir Amerikan kadın örgütü "Bekârlığı Seçen Anneler"in (Single Mothers by Choice) ideolojisinin bir parçası. Bu örgüt isteyerek bekâr anne olan kadınları bir araya getiriyor. Bu kadınların çocuk sahibi olma arzusunun başka birini içermediği farz ediliyor. Sonradan çift olsalar bile, ilk etapta tek başlarına anneliğe başlamış olmaları, üyeliğe hak kazanmalarını sağlıyor.

Ama üreme ne ölçüde rasyonel bir seçimdir ve ne ölçüde bilinçdışı mekanizmalar içerir? Çocuk sahibi olup olmama kararını verirken, kendi arzumuzu veya partnerimizin arzusunu, hatta ebeveynlerimizin ve genel olarak toplumun arzusunu ne ölçüde kontrol edebiliriz? Ve bir toplumun seçim konusundaki tavrı insanların üreme tarzını nasıl etkiler?

HAKLARDAN SEÇİMLERE

Üremenin kişisel seçime bağlı olması, son kırk-elli yıldır gündemde olan bir konu. Batı'daki kadınlar için doğum kontrol hapının icadı önemli bir seçim kaynağı oldu; bu hap, kadınların seks ile üremeyi birbirinden ayırabilmesini ve bedenleri üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmasını sağladı. Ama üremeyi kontrol altına almamızı sağlayan tıbbi teknolojiler haricinde, içinde yaşadığımız kültürel ortam, çocuk sahibi olmanın ne demek olduğuna dair algımızı derinden etkiliyor. Büyüdüğüm yer olan sosyalist Yugoslavya'da, kürtaj tamamen serbest, doğum kontrolü de ücretsizdi. Büyürken, çocuk sahibi olup olmama kararının kişisel bir karar olduğunu öğrenmiştim. Ama bu soruyla kendim yüz yüze geldiğimde, bu seçme özgürlüğü o kadar da özgürleştirici değildi. Çocuk sahibi olmak için doğru zaman bir türlü gelmiyor gibiydi. Daha önce yapılacak başka şeyler vardı hep: yazılacak kitaplar, ziyaretçi-profesör olarak ders verilecek okullar, alınacak daireler, görülecek yerler. Doktoruma daha ne kadar bekleyebileceğimi sordum. Çocuklu arkadaşlarıma seçimlerinden ara ara pişmanlık duyup duymadıklarını sordum. Çocuk sahibi olmayanların hallerinden memnun olup olmadıklarını anlamaya çalıştım. İdeal bir seçim yapmaya çabalıyordum.

Siyasal durum değiştikten sonra sağ milliyetçi partiler, çocuk sahibi olup olmama kararını siyah beyaz bir mesele olarak sunmaya başladı. Kadınların annelik ile kariyer arasında seçim yapma hakkı vardı, ama doğru seçim annelikti. Hatta Hırvatistan Başkanı Franjo Tudjman kürtaj hakkının başka bir hakkı, her ailenin arzu ettiği sayıda çocuk sahibi olma hakkını güçlendirme amaçlı olması gerektiğini önerecek kadar ileri gitmişti.

Kürtaj hakları konusunda komünist ülkelerin görüşleri defalarca değişti. Yasadışı kürtajın doğurduğu komplikasyonların kadınları işgücünden alıkoyduğunun farkına varan bazı rejimler kürtaja izin veriyordu. Nüfusu artırmayı hedefleyen diğer bazılarında ise (mesela Romanya'daki Çavuşesku rejimi) kürtaj yasaktı.[1]

Dünyanın dört bir yanındaki birçok ülkede bugün hâlâ kadınlara kürtaj hakkı tanınmıyor maalesef. Kürtaj konusunda uzun bir ka-

musal tartışma geçmişi olan ülkelerdeyse, seçim ile haklar arasındaki fark üzerinden ince bir ideoloji savaşı sürüyor. Mesela ABD'de, 1977 Hyde Yasa Değişikliği ile birlikte yoksul kadınların kürtajına ayrılan Medicaid finansmanının kesilmesinden sonra, kamusal söylemde "kürtaj hakkı" terimi yerini yavaş yavaş "seçme hakkı" terimine bırakmaya başladı. Pek dikkat çekmeyen bir şekilde, tüketimciliğin dili üremeyle ilgili tartışmalara nüfüz etmeye ve "hak" teriminin kullanılmasıyla bağlantılı olan siyasal boyutlar kamusal söylemin gittikçe kıyısında kalmaya başladı.

ABD'deki kürtaj hakları üzerine analizinde Rickie Solinger, "seçim" teriminin kullanımının başından beri sınıf içeriğiyle dolu olduğuna işaret eder. Tartışmaların ilk filizlendiği zamanlarda, gebe kalmakta sorun yaşayan orta sınıf kadınlar ayrıcalıklı görülüyordu. Talihsizlikleriyle baş etmek için bir sürü seçenekleri vardı. Tıbbın sunduğu pahalı yöntemleri deneyebilir, para ödedikleri birine çocuklarını taşıtabilir veya evlat edinebilirlerdi. Oysa gereken paradan yoksun olan yoksul kadınların böyle seçenekleri yoktu. Ama yoksul bir kadın çocuk sahibi olduğunda, bu da çoğu zaman mali bakımdan sorumsuzluk —başka bir deyişle kötü bir seçim— olarak görülüyordu. Tıp, ergen anneler ile evli olmayan yoksul kadınları çocuk yapmamaya veya çocuklarını evlatlık vermeye teşvik ediyordu. Siyahi ve Amerikan yerlisi yoksul kadınların zorla kısırlaştırılması, 1970'lerin başında bu uygulamayı yasaklayan bir yasanın çıkmasından sonra bile bazı Amerikan eyaletlerinde devam etti.[2] Üreme haklarıyla ilgili kamusal tartışmalardan açıkça anlaşıldığı üzere, toplumsal onay gören anneliğe meşru erişim sadece maddi imkânları olan kadınlara tanınıyor, bu imkânlara sahip olmayan kadınlar ise aynı annelik haklarına sahip görülmüyordu.[3] İhtiyaç yardımıyla geçinen yoksul anneler söz konusu olduğunda seçim daha karmaşıktı.

1. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Renata Salecl, *The Spoils of Freedom: Psychoanalysis and Feminism after the Fall of Socialism*, Londra: Routledge, 1994.

2. Rickie Solinger, *Pregnancy and Power: A Short History of Reproductive Politics in America*, New York: New York University Press, 2005, s. 198.

3. Rickie Solinger, *Beggars and Choosers: How the Politics of Choice Shapes Adoption, Abortion, and Welfare in the United States*, New York: Hill and Wang, 2001.

Bir yandan bu kadınların gebe kalma kararlarının çocuk için adil olmadığı düşünülüyor, diğer yandan ise bu karar kadının devlet desteği almasını sağlayan bir ekonomik seçim olarak görülüyordu. Orta sınıftan bir kadının, ekonomik durumu elvermediği sürece çocuk sahibi olmayacağı, oysa yoksul siyahi bir kadının ihtiyaç yardımına hak kazanmak için hamile kalacağı gibi bir algı vardı.[4]

Yani sosyal yardıma dönük muhafazakâr eleştiri bağlamında, yoksul kadınlar kötü seçimler yaptıkları için yoksuldu. ABD'de 1960'lardan bu yana şişirilen meşru tüketici idealine de uymuyorlardı. Sosyal yardım sistemini suistimal ettikleri ve dolayısıyla toplumun sırtına yük oldukları algısının yanı sıra, tüketim toplumunun süratli gelişimine katkıda bulunmayan insanlar olarak da görülüyorlardı. Birçoğunun işi ya da parası olmadığından, yoksul kadınlar ülkenin refahı için arzulanan ölçüde tüketim yapamıyordu.

Haklar ve seçimler 1970'lerde de evrim geçirmeye devam etti: Ceninlere haklar tanındı ve babaların da çocuklarına ilişkin özel hakları olduğu düşünülmeye başladı. Aynı zamanda çocuk hakları fikri gelişmeye başladı. Fakat Solinger'ın belirttiği gibi, ABD'de kadınlara sadece "seçenek", yani "hakkın *light* versiyonu" tanınıyordu.[5]

SEÇİM VE TAŞIYICI ANNELİK

Yoksul kadının çocuk sahibi olma seçimi Amerikan imgeleminde gittikçe kötü bir seçim olarak görülmeye başladığı için, bu tür seçimleri sınırlandırma yolları üzerine dönen kamusal tartışmaların farklı aşamalarında, kısırlaştırma, uzun dönemli doğum kontrolü ve bilhassa evlatlık verme yönünde öneriler ortaya çıktı. Oysa orta sı-

4. ABD'de ırk ve kürtaj hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz. Loretta J. Ross, "African-American Women and Abortion", Rickie Solinger, *Abortion Wars: A Half Century of Struggle, 1950-2000* içinde, Berkeley, CA: University of California Press, 1998, s. 161-207. Ross, üreme konusunda şu an sahip oldukları son derece sorunlu seçimlerin aksine, kadınların "kusursuz seçim" için mücadele etmesi gerektiğini öne sürer: "Kusursuz seçim sadece kürtaj hizmetlerine değil, doğum öncesi bakım, nitelikli cinsellik eğitimi, doğum kontrolü, anne, bebek ve çocuk sağlık hizmetleri, konut ve iyileştirilmiş sağlık hizmetlerine erişimi de içermelidir" (s. 200).

5. Ross, "African-American Women and Abortion", s. 193.

nıftan kadınların sadece kendi biyolojik çocuklarına sahip olmayı değil, evlat edinmeyi veya rasyonel seçimler yapmaktan âciz görülen kadınlar arasından bir taşıyıcı anneyi finanse etmeyi de seçme kapasitesinde oldukları gibi bir algı vardı.

Orta sınıftan bir gazeteci olan Alex Kuczynski örneğini ele alalım. Kısır olan Kuczynski, çocuğunu doğuracak yoksul bir taşıyıcı anne olarak Cathy'yi tutmaya karar vermişti. Alex yaşadıklarını anlatmaya şu gözlemle başlıyordu:

> Aylar geçtikçe tuhaf bir şey oldu: Cathy irileştikçe, ben hamile olmadığıma ne kadar sevindiğimi —resmen havalara uçtuğumu— daha fazla fark etmeye başladım. Beklentiden serseme dönmüştüm, ama aynı zamanda gizlice, garip biçimde, sürekli bir rahatlama içindeydim; hamileliğin tüm o fizikselliğinden kurtulmuştum. Kendim çocuk doğurabilecek olsaydım, doğururdum. Ama yürüyüşlerde, bebek kangurusuna benzer bir koşumun içinde beş kiloluk köpeğimi taşırken, bir saatten sonra sırtım ağrıyordu. Cathy gittikçe irileşiyordu ve üzerindeki kısıtlamalar artıyordu. Bense anne olmayacağım son birkaç ayın tadını çıkarmakla meşguldüm: Colorado nehrinde 10. derece rafting yapıyor, kayak yarışı kampında saatte 100 kilometreyle dağdan aşağı iniyor, viski içip Superbowl izlemeye gidiyordum.[6]

Alex hamileliği başkasına havale ederek "dış kaynak kullanımı"na gitmekten aldığı keyfi, kendisinin bu işi beceremeyeceğini, vücudunun ve zihninin muhtemelen fazla zorlanacağını, Cathy'nin bu işe daha uygun olduğunu söyleyerek gerekçelendiriyordu. Hatta Cathy de kendisini bir "Easy-Bake fırın"a benzetip hamileliğin fiziksel veya duygusal olarak kendisi için hiç de sıkıntı olmadığını söylemişti. Cathy'nin başka bir kadın için çocuk doğurma kararı, seçme fikrinin nihai uygulaması olarak görülebilir: kendi kazancı için kendi bedenini metalaştırma seçimi. Ama kendisi başka bir açıklama getirmişti. Başka biri için hamilelik yapmak, fedakâr birisi, başka bir kadının rüyalarını gerçekleştirebilen birisi olarak görülmesini sağlıyordu.

Cathy taşıyıcı anneliğin ne demek olduğu konusunda kendine özgü bir fantazi yaratmıştı. Burada sadece emeğinin karşılığında para alma fikri değil, başka birine iyilik yaptığı algısı da vardı. Bu

6. Alex Kuczynski, "Her Body, My Baby", *New York Times Magazine*, 28 Kasım 2008.

fantazinin arkasında nasıl bir kişisel hikâye bulunduğunu merak ediyor insan. Cathy'nin yetişme tarzıyla ilgili bir şey mi? Taşıdığı çocuğu nasıl görüyordu acaba? Vermeye devam etme ihtiyacı duyduğu bir hediye olarak mı? Kime vermeye?

Çocuk hediye etme fikrinin taşıyıcı anne için çoğu zaman özel bir sembolik değeri vardır. Dini fantazilerle, fedakârlık fantazileriyle veya geçmişteki belli bir kişiye olan ağır bilinçdışı borcu ödeme dürtüsüyle iç içe geçmiş olabilir. Taşıyıcı anne için hamilelik olgusunun kendisi olasılıklarla doludur. Çocuk doğurma sürecini başka bir kadına hediye olarak görmenin yanı sıra, bedeninin değişmesinden veya hamile bir kadının aile ve toplum içinde edindiği statüden özel bir keyif alıyor olabilir; hatta çocuğu verdiğinde yaşadığı ayrılma sürecinin altından kalkabilmekten sancılı bir tatmin bile duyuyor olabilir.

Alex'e gelince, taşıyıcı anne tutma hikâyesinde hafif bir sömürü tonu olduğu söylenebilir. Alex taşıyıcı anneliği, açık fikirli insanların başvurması gereken bir emek türü olarak resmeder. Nasıl ki hayatın diğer alanlarında bazı şeyleri bizim yerimize yapacak birini tutuyorsak, varlıklı, meşgul bir kadın da taşıyıcı anneliği, iyi bir tüketicinin kendisine ısmarladığı bir ziyafet olarak görebilir.

ÇOCUK SEÇİMİYLE KENDİNİ SEÇMEK

Gelgelelim üreme mevzusunda seçim, ebeveynlerin çocuk sahibi olmayı ya da olmamayı seçmelerinden ibaret değildir. Çocuk sahibi olmayı seçtiklerinde, bir şekilde ebeveyn olmayı da "seçmeleri" gerekir. Anne veya baba rolüyle özdeşleşmeleri gerekir. Bazen bu seçimi bir türlü tam olarak yapmazlar; mesela bir anne, kızına daha çok bir kız kardeş gibi davranabilir veya bir baba, baba rolünü üstlenmek istemediğine karar verebilir.

Kayıp babayı bulmaya yönelik trajik arayışın bir seyirci kitlesince izlenmesi fazlasıyla yaygın bir durum haline geldi. Amerikan televizyonunda yayınlanan *Maury Povich Show*, babalık konusunda bir anlaşmazlık olduğunda insanlara ücretsiz DNA testi yaptırma olanağı sunuyor. Ama biyolojik baba olarak tanınmak ile bakım sağlayan baba rolünü üstlenmek arasında büyük fark var. Bir kadın öl-

müş bir adamın sperminden çocuk sahibi olmayı seçtiğinde de sorunlar çıkıyor: Böyle durumlarda babanın rızası konusu gündeme geliyor. Örneğin Fransa'da, annenin merhum babanın dondurulmuş spermiyle hamile kalması durumunda, çocuğun o babanın adını taşıma hakkı konusunda yasal bir tartışma çıkmıştı. İsrail'de bir mahkeme, bir anne babanın ölmüş oğullarının spermini, oğulun hiç tanışmadığı bir kadının döllenmesinde kullanabileceğine hükmetmişti. Anne baba böyle bir kararın aile soyunun devam etmesini sağlayacağını savunmuştu. Oğulun baba olma arzusuna dair hiçbir yazılı ifade bulunmamasına rağmen, ailesi bunu epeydir istediğini iddia etmişti. Benzer bir vakada Amerika'daki bir mahkeme, kazada hayatını kaybetmiş olan 21 yaşındaki bir genç adamın annesinin, oğlunun vücudunu —ileri bir tarihte doktorlar tarafından spermi alınabilecek şekilde— muhafaza etme hakkı olduğuna hükmetmişti. Annenin iddiasına göre, oğlu ona üç erkek çocuk istediğini söylemiş ve hatta adlarını bile seçmişti. Kadın bu dileği yerine getirmek ve oğlundan bir parçayı canlı tutmak için mahkemeye başvurmuştu. Ölmüş bir adamın sperminin suni döllenme için kullanıldığı bu gibi vakalarda, çoğu zaman seçim ve hak anlayışı yeni bir şekilde yorumlanıyor. Kadın (veya İsrail ve Amerika'daki vakalarda, ebeveynler) çoğu kez ölmüş adamın sperminden çocuk sahibi olma hakkından bahsederken, mahkemeler de hâlâ hayatta olsaydı adamın seçiminin ne olacağı üzerine tahmin yürütüyor.

Ölmüş erkeklerin spermiyle yapılan çocuklar söz konusu olduğunda, büyüdüklerinde bu çocukların, bir bakıma hatırasını canlı tutmak için yaratıldıkları ölü babalarına nasıl mesafe alabilecekleri sorusu da sorulabilir. Kendilerini hasat edilmiş bir insan olarak, ölü adamın bir tür kopyası olarak mı görecekler? Bu çocukların bazıları, kendilerini var edenlerin fantazilerinin ağırlığı altında kalabilir pekâlâ. Asıl arzu edilenin kendileri olup olmadığını merak edip, seçme şansından mahrum bırakılmış olmalarına öfkelenebilirler de.

Bir çocuğa ad seçilmesinde çoğu zaman belli fantaziler işbaşındadır. Mesela kendisine ölü bir adamın adının verilmiş olması Fransız filozof Louis Althusser'i son derece etkilemişti. Annesi, gençliğinde Louis adında bir adama âşık olmuştu. Bu Louis trajik bir şekilde öldüğünde, kadın sevmediği bir adamla evlenmiş ve oğluna

Louis adını koymaya karar vermişti. Bu seçim genç Louis üzerinde kalıcı bir iz bırakmıştı; kendisini ölmüş bir sevgilinin dublörü gibi hissetmişti. Yani bu vakada da, kayıpla başa çıkamayan bir anne, sevdiği insanın ikamesi olan bir çocuk sahibi olma yoluyla, kaybettiği kişiyi simgesel olarak yaşatmaya çalışmıştı. Ne var ki eski sevgilinin ikamesi şeklindeki bu simgesel rolü üstlenen oğlan, kendi kimliğine sahip olma ve annesi tarafından eski sevgiliyle olan bağlantının haricinde sevilme şansını kaybetmişti.

Üremeyle ilgili mevzularda seçim yapma uğraşı günümüzde gittikçe büyüyen bir ikilem. İnsanlar kimi zaman bu ikilemlerle baş etmek için son derece ayrıntılı bir sözleşmeye bağlanmış düzenlemeler yapıyor. Örneğin bir vakada, ABD'de çocuk sahibi olmaya karar veren iki gay erkek, birisi yumurtalarını bağışlayacak diğeriyse çocuğu doğuracak iki kadın bulmaya karar vermişti. Çift, "genetik" annenin çocukla ancak altı yaşına geldiğinde, "doğuran" annenin ise sadece doğumun ertesinde kısa bir süre temas kurabileceğinde karar kılmıştı. Bu karmaşık düzenlemenin amacı, annenin kim olduğu meselesini dağıtmak ve çocuk üstündeki olası hak iddialarını sınırlandırmaktı. Çift, sorunu rasyonel bir şekilde çözmeyi ummuştu; oysa çocuğun, varoluşunda annenin rolüne dair kendi fantazilerini ve ikilemlerini oluşturma sürecini kontrol etmeleri mümkün değildi.

Psikanaliz bir insanın çocuk sahibi olma kararının rasyonel seçimle açıklanamayacak birçok yönü olduğunu teslim eder. Öncelikle bu karar, kişinin kendi anne babasından fazlasıyla etkilenebilir. Bir kadın veya erkeğin çocuk sahibi olma arzusunun arkasında kendi anne veya babasının arzuları bulunabilir pekâlâ: Dolayısıyla bir oğul, çocuğunu annesine bir tür hediye gibi sunabilir. Bir kız evlat, kendi babasını en güçlü baba otoritesi rolüne yerleştirerek, partnerinin (çocuğunun biyolojik babası) ebeveynlik rolünü azaltabilir. Bir kadın, partneri için ne kadar değerli olduğunun kanıtı olacak bir çocuk sahibi olmakta ısrar edebilir. Şöyle diyebilir: "Eğer beni seviyorsan, benden çocuk yaparsın." Burada çocuk sahibi olma arzusunu ifade etmekten ziyade, partnerinin kendisine olan arzusunu sorgular aslında. Partneri çocuk isteyen bir adam, çocuk doğduktan sonra pekâlâ aşkının azaldığını fark edebilir. Öncesinde partnerini

idealize etmiş ve onu derinden sevdiğini hissetmiş olabilir; ama partneri anne olduğunda, kendi annesine dönük bilinçdışı arzuları yüzeye çıkmıştır. Kendi annesi bir aşk nesnesi olarak yasaktır elbette ve partneri anne olduğunda, o yasaklanmış ensest nesnesinin rolünü üstlenmiştir. Freud bazı erkeklerin aşk nesnelerini, el değmemiş, idealize edilmiş (yasak) bir kadın ile, (erkeğin küçümsediği, ama aynı zamanda cinsel keyif alabildiği) bir fahişe şeklinde ayırarak bu ikilemi çözmeye çalıştığına işaret eder.

Sperm bağışçısı arayan kadın vakalarının birçoğu, daima erişilmez olacak, idealize edilmiş bir kişiye dönük arzuyu örneklendirir. *New York Times*'da çıkan bir haber, sperm bağışçısı arayan kadınların bugünlerde, önce bağışçı hakkında her türden bilgiyi (akademik geçmişi, gülüşü, fiziksel yapısı) istediğine işaret eder. Zaman zaman bu kadınlar idealize edilen bağışçıya âşık olmakta ve bağışçının erişilmezliği sayesinde duyguları daha da güçlenmektedir. Ne kadar rasyonel görünürse görünsün, bir kadının bağışçı seçimi daima arzunun girift düzeylerine temas eder. Kadın babasına veya kaybettiği sevgilisine benzeyen ya da çocuğun sevgisine rakip olmayacak bir bağışçı seçebilir. Birini, bir şekilde daima onun olacağı için seçebilir: Seçtiği kişi erişilmez olduğundan, bu kişi hakkındaki fantazisi gerçeklik tarafından asla sarsılmayacaktır.[7] Ne var ki, annesinin onu dünyaya getirirken hissettiği muhtelif arzulara çocuğun nasıl yanıt vereceğini bilmek mümkün değildir.

ARZUDAN TALEBE

Yakınlarda ABD'de meydana gelen sekiziz doğum vakası, üremede seçim ve talep konusunda yeni tartışmalar yarattı. Sekizizlerin annesi Nadya Süleyman, halihazırda tamamı suni döllenme (*in vitro fertilisation* – IVF) ile doğmuş olan altı çocuk sahibi, bekâr bir anneydi ve bu durum, "yardımlı üreme" yoluyla kaç çocuk doğurulabileceği ve bilhassa aynı anda kaç tane döllenmiş yumurta yerleştirilebileceği konusunda soru işaretleri yarattı. En son IVF tedavisi sı-

7. Erişilmez erkekler etrafında fantazi oluşturmaktan alınan hazzın bir diğer örneği de idam mahkûmu erkeklere âşık olan kadınlardır.

rasında Süleyman'a, bir önceki tedavisinden artakalan altı döllenmiş yumurta yerleştirilmişti. (Bu yumurtaların iki tanesi sonradan bölünmüş ve böylece sekiz çocuk olmuştu.) Süleyman'ın yanıtı şöyleydi: "Onlar benim çocuklarım, hazırda bu [yumurtalar] vardı, ben de onları kullandım. Risk aldım yani. Bu bir kumar. Her zaman öyle."

Süleyman tek istediğinin büyük bir aileye sahip olmak olduğunu söylüyordu. Anne babasıyla arasında pek bağ hissetmemiş bir tek çocuktu ve yetişkinliğinde, kendini çocuklarına adamış, sevgi dolu bir anne olarak bu hasarı onarmak istemişti. Annesi Angela, Nadya'nın on dört çocuğun hepsinde erkek arkadaşını bir sperm bağışçısına dönüştürdüğüne, ama adamla evlenmeyi reddettiğine işaret ediyordu: "Adam ona âşıktı ve onunla evlenmek istiyordu. Ama Nadya kendi başına çocuk sahibi olmak istedi." Nadya Süleyman'ın dindar bir kadın olduğunu belirtmek gerekiyor; bu yüzden sekizizlerin hepsine İncil'den isimler vermişti. Böyle geniş bir aileyi geçindirecek imkânları olmadığını düşünüp düşünmediği sorulduğunda ise şöyle demişti: "Tanrı yardım eder diye düşündüm hep."

Süleyman vakası, üremede seçimin sınırları hakkında çeşitli sorular doğurdu. Tıp bir hastanın IVF talebine sınır getirecekse —bilhassa hastanın zaten bir sürü çocuğu olduğunda veya bir şekilde onları geçindiremeyecek durumda olduğunda— nasıl sınırlar getirmeli? Bir seferde yerleştirilecek döllenmiş yumurta sayısı sınırlanmalı mı? (Çok fazla döllenmiş yumurta yerleştirilmesi anne ve çocuklar için büyük risk doğurduğundan, doktorlar olası riskler konusunda uyarıda bulunmalı elbette.) Döllenme sürecinde sperminin kaç defa kullanılabileceği konusunda sperm bağışçısının (biyolojik baba) bir sınır getirme hakkı olmalı mı? Ve bağışçının kaç çocuğun babası olabileceği veya kaç kadından çocuk yapabileceği konusunda bir sınır olmalı mı?

Bu sorulara psikanalitik teorinin merceğinden baktığımızda asıl mesele, altta psikotik bir yapının yatıp yatmadığı sorusudur. Çocuklar böyle doymak bilmez bir çocuk arzusuna sahip biri için neyi simgeler? Süleyman vakasında, Süleyman'ın bu döllenmiş yumurtaları kendisinin bir uzantısı, israf edilmemesi gereken unsurlar olarak kabul ettiğini ve bağışçısının bu konudaki hislerini hiç sorgula-

madığını görmek insanları rahatsız etmişti. Bu kadar çok çocuk sahibi olma seçimine çocuklarının nasıl tepki verebileceğini de göz önüne almamıştı. Birçok yorumcu, Süleyman'ın yüzüyle Angelina Jolie'ninki arasındaki çarpıcı benzerliğe ve bu benzerliği yakalamak için estetik ameliyat geçirmiş olabileceğine işaret ediyordu. Jolie'nin ailesi de hızla genişlediği için, bu özdeşlik daha derin bir özdeşleşmeyi akla getiriyordu.

Psikanalistler orta yaşlı kadınların çocuk doğurma arzularında önemli bir kaymaya daha dikkat çekiyor. Çalışan bir kadın kariyeri için kaygılanıyor; evli bir kadın çocuk sahibi olmanın evliliğini nasıl etkileyeceğinden endişeleniyor; bekâr bir kadın çocukla tek başına nasıl ilgileneceğini bilemiyor. Bu tür kaygılar sonucu, kadınlar sahiden çocuk sahibi olmak isteyip istemediklerine karar vermek için psikanalize girebiliyor. Orada hasta kendi anne babası tarafından nasıl arzulandığı meselesiyle yüzleşmek zorunda kalabiliyor. Ve kimi zaman hiç de arzulanmadığını, doğrudan veya dolaylı bir şekilde reddedildiğini keşfedebiliyor. Müstakbel anne aynı hatayı yapmaktan kaçınacağını umuyor elbette.

Ama arzudan talebe doğru tuhaf bir kayma meydana gelmiş durumda. Hastalar artık hazır olup olmadıklarını merak etmektense çocuk talebiyle geliyorlar. Şöyle diyen kadınlar var: "Çocuk sahibi olmak istiyorum. Bu benim hakkım, ama kocam beni engelliyor." Kimi zaman da bir doktorun haklarının önünde durduğunu düşünüyorlar.

Seçim ideolojisi arzudan talebe doğru bu dönüşe rehberlik etti. Bu da bunun gelecekteki çocuklar üzerinde nasıl bir etkisi olacağı sorusunu doğuruyor. Anne babamız tarafından nasıl "arzulandığımız" sorusuna eğilmek başka, bizi nasıl "talep" ettiklerini kabullenmek başka bir şeydir. Çocuk sahibi olmayı "talep eden" bir kadın çocuğun kendisini bir şekilde tamamlayacağına inanabilir pekâlâ. Kendisini bebekten ayırmakta güçlük çekebilir, ki bu da çocuk için bunaltıcı hale gelebilir.

Bağışçı yardımıyla dünyaya getirilen bir çocuk söz konusu olduğunda anne, yaptığı seçimi ve neden bu şekilde üremeye karar verdiğini çocuğa açıklamak durumunda kalacaktır. Sonrasında çocuk pekâlâ babayla ilgili bir dizi soru yöneltebilir. Annenin bu soru-

lara katlanması, çocuğun kuvvetle arzulandığını ve biyolojik baba ortada olmasa bile onu seven başka birçok insan bulunduğunu vurgulayarak teselli sunması gerekecektir. Bir televizyon röportajında Nadya Süleyman, büyük çocuklarının her gün babalarını sorduğunu itiraf etmişti. Nadya'nın bu sorulara yanıtı, bağışçının kimliğini çocuklar on sekizine geldiğinde açıklayacağını söylemek olmuştu. Ama o zaman geldiğinde, çocuklar bu sefer de babalarının peşine düşüp düşmeme "seçimi" ile yüz yüze kalacaklar. Çocuklarının sırtına böyle bir ihtimalin sorumluluğunu yüklemek, anne için zor bir konuşmadan kolay bir çıkış yolu olabilir. Ne var ki babanın/bağışçının, spermini bir arkadaşına bağışladıktan sonra kendi hayatının ne yön aldığı konusunda pek bir seçim şansı yok gibi görünüyor.

İMKÂNSIZ SEÇİM

Çocuk sahibi olup olmamaya karar verirken çatışan arzularla boğuşan kadınların birçoğu genelde, bilinçli veya bilinçsiz olarak, kendilerinin nasıl dünyaya geldiği sorusuyla yüz yüze geliyor. Bazı kadınlar kendi annelerinin çocuk sahibi olma arzuları üzerine kafa patlattıklarını ve bu konudaki yorumlarının, çocuk sahibi olma veya olmama yönündeki kendi kararlarını etkilediğini belirtiyor.

Çocuk sahibi olup olmama kararını vermekte zorlanan kadınlarla görüşmeler yapan Amerikalı psikiyatrist Phyllis Ziman Tobin, bu kadınların birçoğunun yaşadığı belirsizliği kendi annelerinin yaşadığı ikircikliliğe dayandırır. Bu bilhassa, anneleri 1960 ve 1970'lerin birbiriyle çatışan kültürel stereotiplerine maruz kalan kadınlar için geçerlidir. (O dönemde önemli sayıda Amerikalı kadın işgücüne dahil olurken, ev kadını nosyonu ideal olarak kalmaya devam ediyordu.) Birçok kadın değişimden ve değişimin getirdiği kontrol kaybından korktuklarını belirtmiştir. Vücutlarının ve hayat tarzlarının değişmesinden endişelidirler; bir bebeğin sorumluluğunu üstlenmek onları kaygılandırıyordur. Bazıları "anne" teriminin aslında ne demek olduğunu merak ediyordur: Bir anne nasıl davranır, hisseder ve görünür? Yaygın bir nakarat, "Annem gibi tombul görünmek istemiyorum"dur. Çocuk sahibi olup olmamaya karar vermekte sorun yaşayan bu kadınlar, bir annenin nasıl göründüğü hakkında çok

farklı fikirlere sahiptir. Jean adlı bir hasta, hem annesinin hem de anneannesinin çocuk doğurduktan sonra bunalıma girdiğini söyler. Bu döngünün devam etmesinden endişeleniyordur. Annesi Jean'e, evde kalmakla çocukları için kendini feda ettiğini ve öğretmenliğe geri döndüğünde daha mutlu olduğunu söylemiş, bu ise Jean'in endişelerini daha da pekiştirmiştir. Diana adında başka bir hasta, (annesinin başına geldiği gibi) bebeğiyle yapayalnız kalma riskini göze alamıyordur. Yalnızlık korkusunun yanı sıra, çocuğu olursa evliliğinin çökeceği korkusundan da mustariptir. Bu endişeler üzerine düşünen Diana, kocasını korkutup kaçıran ve sonra boşanıp perişan olan annesinin hikâyesini tekrar etmek istemediğini fark etmiştir. Diana için çocuk sahibi olup olmama kararı, kendi annesi için ne anlama geldiğine dair anlayışıyla yakından bağlantılıdır. Ama sonunda kocasına kanser teşhisi konulduğunda çocuk sahibi olmaya karar vermiştir. Kayıp meselesi burada yeni bir şekilde ortaya çıkar: İlk başta çocuk sahibi olmasını engelleyen kaybetme korkusu, sonradan onu hamileliğe itmiştir.

Nihayet çocuk sahibi olmaya karar verip de hamile kalamayan bir kadın için de başka bir travma söz konusudur. Her şeyin mümkün olduğu hissini kaybetmiştir. "Her şeye sahip olma" anlayışını öne çıkartan günümüz ideolojisinde bu kayıp, doğruca güçsüzlük hissine yol açmaktadır.

Üremede seçim kuvvetli bir araçtır. Çocuk sahibi olma konusunda yaptığımız seçimler çoğu zaman tümüyle bilinçdışı olsa bile, seçeneklerimiz olduğunu bilmekten gelen güçten vazgeçemiyoruz. Kadınlar biyolojik olarak çocuk sahibi olamayacaklarını öğrendiklerinde bile bazen bunun kendi seçimleri olduğunu düşünerek kendilerini teskin edebiliyorlar. Kısır bir çiftin, çocuk sahibi olamayacaklarını öğrendikten sonra bile doğum kontrolü kullanmaya devam etmesi hiç de alışılmadık bir şey değil. Üremeyi hâlâ bir seçim meselesi olarak gördüklerinin işareti bu.

İnsanlar çocuk sahibi olup olmama sorusuna ne açıdan bakarlarsa baksınlar kayıpla yüz yüze geliyorlar: Özerkliklerini kaybetme, bir ilişkiye aşırı yük bindirme, kontrolü kaybetme, görünüşlerini veya içlerindeki çocuğu kaybetme korkusuyla karşı karşıya kalıyorlar. Diğer yandan çocuk sahibi olmama kararı da hayal edilen bir

geleceğin, bir başkasıyla arzu edilen bir bağın, aile soyunu devam ettirme veya ebeveynlerine ya da partnerlerine verilebilecek bir hediye fikrinin kaybını beraberinde getiriyor. Hatta narsisist bir imgenin —kızları veya oğullarının yüzünde görecekleri kendi gençlik imgelerinin— kaybı bile söz konusu olabiliyor.

5

MECBURİ SEÇİM

KİMİNLE NASIL EVLENMELİ, ne yapmalı, nerede çalışmalı, nerede nasıl yaşamalı diye düşünürken alternatiflerle dolup taşıyoruz: Her soruyla karşımıza her bir kararın doğuracağı bambaşka dünyalar çıkıyor. Ama en acı ikilem, karar veren kişi için doğrudan sonuçtan daha fazlası mevzu bahis olduğunda ortaya çıkıyor. Büyük hayat seçimleri sadece alternatif gelecekler yaratmakla kalmaz, geçmişimizi de yeniden yorumlar. İnsan motivasyonu üzerine uzmanlaşmış iki işletme profesörü —Mihnea Moldoveanu ve Nitin Nohria— şöyle yazar: "Karar vermekten duyduğumuz kaygı, zamanı durdurmak ve ebedileşmek yönünde gizli bir dilekten değil, olanı olabilecek olana uydurma şeklindeki gerçekleşmemiş dilekten kaynaklanır."[1] Bir de vaktiyle önemsiz görünüp sonradan her şeyi değiştirdiği anlaşılan seçimler vardır tabii. Günümüzün seçebilen insanı için kaygı doğuran şey olasılıkların çokluğundan ibaret değildir; kaybetme korkusu da vardır. Bir risk alırken, kazanabileceklerimizden ziyade kaybedebileceklerimize ağırlık verme eğilimi gösteririz.[2]

1. Moldoveanu ve Nohria'ya göre, kararların ürkütücü olmasının nedeni, "kararlarda, reel'in içindeki olası'nın gözardı edemeyeceğimiz ölçüde görünürlük kazanmasıdır". Bkz. Mihnea Moldoveanu ve Nitin Nohria, *Master Passions: Emotion, Narrative, and the Development of Culture*, Cambridge, MA: MIT Press, 2002, s. 48, 49.

2. Bkz. Daniel Kahneman, Paul Slovic ve Amos Tversky (haz.), *Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases*, Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

Robert Frost'un "Gidilmeyen Yol" şiiri bu seçme sorununun mükemmel bir örneğidir; dolayısıyla, bu şiirden bir dizeyi popüler kişisel gelişim kitabı *The Road Less Traveled*'ın (Daha Az Geçilmiş Yol) başlığı için kullanan M. Scott Peck, seçmek üzerine yirminci yüzyılın en meşhur ve ikircikli akıl yürütmelerinden birinin yankısından faydalanır.

> bir ormanda yol ikiye ayrıldı ve ben —
> ben gittim daha az geçilmişinden,
> ve bütün farkı yaratan bu oldu işte.*

"Daha az geçilmiş yol"dan gitmek cesaret isteyen bir iş gibi gelir — risk alma, tek başına durma ve ıssız yoldan gitme ideolojisinin mükemmel bir örneği. Gelgelelim, gidilmeyen yol bize musallat olmaya devam edecektir. Başımızın etini yiyen şüpheye karşı koymak ve yaptığımız seçimi desteklemek için, elimizdeki seçeneklerin neye delalet ettiğini ve ayırıcı özelliklerini anımsayarak bir hikâye, bir anlatı dokuruz. Ama aslında, tıpkı Frost'un ormanındaki iki benzer yolda olduğu gibi, vaktiyle aralarında pek bir fark görmemiş olabiliriz.

Yirmi birinci yüzyılda yaşayan bir bireyin karşılaştığı seçim, çok benzer görünen iki yol arasında yapılan bir seçimdir. Bizi kaygılandıran ise, görünüşte bu kadar kolay olan bir seçimin devasa sonuçlar doğurabilmesidir. Her şey zahiren tesadüfi bir değişime bağlıdır — sonradan (aslında öngörünün imkânsız olduğu durumlarda yapılmış olan) cüretkâr seçimlere dair hikâyeler anlatsak dahi. Telafi edici, seçici bir hafıza edimiyle, "daha az geçilmiş bir yol" fikri uydururuz. Vaktiyle gelişigüzel seçilmiş bir hareket tarzına bir tutam kahramanlık ve tedbir katar bu. Gidilmemiş yola da cazibe katar. Geçmişe ve şimdiye dair mutsuzluğumuzu, neler olabilirdi diye düşünerek hafifletebiliriz. Asıl ümitsizlik, her iki yolun ucunda da bizi bekleyenin sıkıntı ve memnuniyetsizlikten başka bir şey olmayabileceği düşüncesinden doğar. Bu düşünce, Robert Frost'a musallat olan Kalvinist alınyazısı kavramına daha yakın düşer aslında.

* Suphi Aytimur çevirisi. –*ç.n.*

İMKÂNSIZ SEÇİM

Frost'un şiiri, başka bir seçim yapılmış olsaydı neler olabilirdi sorusuna dair bir merakla ve bu olasılığın kaybından duyulan bir nebze pişmanlıkla ilgiliyken, bugün yani yirmi birinci yüzyılın başında, insanlar genelde herhangi bir seçim yapmanın imkânsızlığıyla boğuşuyor. Aralarında seçim yapılacak seçeneklerin sayısı bu kadar fazlayken, seçmek bu kadar bunaltıcı ve yanlış seçim yapmanın sorumluluğu bu kadar kaygı uyandırıcı görünürken, kararsızlığa saplanıp kalmak, seçimin doğurabileceği olası pişmanlık ve hayal kırıklığına karşı bir koruma sağlıyor sanki. Frost'un ormanındaki adamın aksine günümüz bireyi, aralarında seçim yapılacak iki yolla değil, birçok yolun kesiştiği bir kavşakla karşı karşıya. Olası yönlerin sayısı bu kadar fazlayken ve doğru yönü seçmek bu kadar önemliyken, birey işleri sürüncemede bırakma, muhtelif seçenekler hakkında sürekli daha fazla bilgi arama ve başarısızlık olasılığını önlemek için hiçbir karar vermeme yoluna gidebiliyor.

Bunaltıcı bir dizi olasılıkla yüz yüze kalan insanlar seçim yapmaktan kaçınmanın bin türlü yolunu buluyor. Kışkırtıcı bir başlığı olan *Should You Leave?* (Terk Etmeli mi?) adlı kitabında, Amerikalı psikiyatrist Peter D. Kramer insanların aşk hayatlarına dair seçimlerle nasıl başa çıktığını gösterir.[3] Uzun bir ilişki yaşamış herkes Kramer'ın sorduğu soruyla eninde sonunda karşı karşıya kalmıştır. Kimileri soruyu hemen geçiştirirken, kimileri yıllarca düşünüp taşınır. Kilit değişken, sorunun tam olarak ne kadar ısrarlı ve ivedi hale geldiğidir. Ama birçoğumuz bu sorunun varlığını inkâr ederiz. Mesela belli bir ilişkiyi sürdürmenin kimliğimizle tutarlı olan tek seçenek olduğuna kendimizi ikna edebilir veya tam tersi bir akıl yürütmeyle, yani ayrılsak bile değişen bir şey olmayacağını söyleyerek ilişkimizi sürdürmeyi haklı çıkarabiliriz. Her iki durumda da kendimizi aslında seçme şansımız olmadığına ikna ederiz. Eylemlerimizin çoğu zaman geri dönüşü olmayan etkiler doğurdu-

3. Peter D. Kramer, *Should You Leave?: A Psychiatrist Explores Intimacy and Autonomy – and the Nature of Advice*, New York: Penguin, 1999.

ğu gerçeğini de yadsıyabiliriz. Yani ayrılabilir, ama sonra geri dönerek yaptığımız şeyi geri alabileceğimizi düşünebiliriz. Bu da — bir yoldan gitmiş olmamıza rağmen hâlâ diğerine dönebileceğimizi varsaymak— seçimin yadsınmasıdır. Vazgeçtiğimiz aşk hikâyesi biz yokken de devam edecektir sanki; dolayısıyla ayrılmaya karar verdikten sonra kayıpla yüzleşmeyi reddedebiliriz. Bir değişimin eli kulağında olduğu yanılsamasını sürdürebiliriz: "Yarın ayrılabilirim", "Başka türlü davranabilirim". Hiç ayrılmayabilir, ama bunu yapabileceğimiz olasılığını akılda tutarak radikal bir değişim fantazisini canlı tutabiliriz, hem de seçim yapmak ve kaybı kabullenmek zorunda kalmadan. Dolayısıyla seçimi ertelemek veya imkânsız hale getirmek için elimizden geleni yaparız.

Efendi-köle diyalektiğine dair analizinde Hegel, efendinin kamusal tanınma uğruna hayatını riske attığını belirtir. Köleyse geleceğe ilişkin kesinlik uğruna, tanınmayı gözden çıkarır. Seçimden kaçınan kişi köleye benzer bir şekilde davranır — perişan bir durumda sıkışıp kalma pahasına kesinliğe tutunur. Bilinmeyene dair kaygı, bilinene ilişkin olumsallıklara kıyasla taşıması daha ağır bir yük olabilir.

Gelgelelim seçim yapmak sadece bilinmeyene adım atmayı içeren durumlarda değil, seçim fikrinin düpedüz tasavvur edilemediği durumlarda da imkânsız hale gelebilir. En ağır imkânsız seçim örneklerinden bir tanesi, William Styron'ın *Sophie'nin Seçimi* adlı romanında karşımıza çıkar. Hikâyenin merkezinde, Sophie'nin bir toplama kampında geçirdiği zamanın korkunç hatırası vardır; kamptaki bir Nazi doktor Sophie'yi, iki çocuğundan hangisinin sağ kalacağını, hangisinin gaz odasına gönderileceğini seçmeye zorlar. Doktor Sophie'ye, seçim yapamadığı takdirde her iki çocuğun da öleceğini söyler. Sophie oğlunu seçer ve kızını feda eder. Bir daha da kendine gelemez. Oğlunun kurtulmuş olabileceği inancında bir süre hafif bir teselli bulur, ama nihayetinde oğlanın da kampta öldüğünü öğrenir. Doktorla konuşurken, Yahudi değil de Polonyalı bir Katolik olduğunu belirterek bir avantaj kazanacağını ummuştur. Doktorun yanıtı ise şöyledir: "Yid değilsin, Polack'sın. Bu sana bir ayrıcalık getiriyor — seçme şansı."[4] Sophie'nin kendisine kurtuluş getireceğini umduğu dini bağlılık, bu özel ahlaki işkence biçimi için bir

bahane haline gelir. Bu doktorun da dindar bir adam olduğuna ve gençliğinde papazlık yapmak istediğine dair söylentiler duyduğunu hatırlar. Paragöz babası, adamı tıbba girmeye zorlamıştır. Kendisi de bir seçimsizlik durumuna itilmiş olan doktor sonradan, Sophie gibi insanlara imkânsız seçimler sunmaktan özel bir keyif almaya başlamış olabilir. Romanın anlatıcısı olan Stingo ise doktorun davranışına başka bir açıklama getirir:

> Parçası olduğu zalim suçlardan sıkıntı ve kaygı, hatta tiksinti duymuştu, ama ne günah işlediği hissine kapılmış, ne de binlerce biçare masumu karanlığa gönderirken ilahi yasaya karşı geldiğini hissetmişti. Tüm olup bitenler kelimelerle ifade edilemeyecek bir yeknesaklıktı. Bütün o aşağılık şeyleri, günahtan muaf ve sistemli bir tanrıtanrımazlığın vakumunda yapmıştı; ruhuysa ilahi bir mutluluğa açtı. Son derece basit değil miydi o zaman, aklının alabildiği en tahammül edilmez günahı işleyip, Tanrı'ya inancını tazelemek ve aynı anda içindeki —insana özgü— kötülük yapma kabiliyetini teyit etmek? İyilik sonra da gelebilirdi. Önce büyük bir günah. Görkemi ince âlicenaplığında yatan bir günah — bir seçim.[5]

Doktor için Sophie'yi bu imkânsız seçimi yapmaya zorlamak, Tanrı'yı yeniden işler kılmanın bir yoludur: Tanrı'nın müdahalesini gerektirecek kadar kışkırtıcı bir günah işlemektir.[6] Doktor bir bakıma büyük Öteki'ni —dünyanın tutarlı düzenini— hayatına yeniden sokmanın ve ona, zor seçimlerle karşı karşıya kaldığımızda hepimizin eksikliğini hissettiği bir tür anlam atfetmenin yolunu bulmuştur.

4. William Styron, *Sophie's Choice*, Londra: Jonathan Cape, 1979, s. 642. Bu romana dair feminist bir analiz için bkz. Rhoda Sirlin, *William Styron's Sophie's Choice: Crime and Self-Punishment*, Ann Arbor, MI: UMI Research Press, 1990. Sirlin, Sophie'nin, babasından kamptaki subaylara ve sonraki sevgililerine varıncaya kadar erkeklerle kurduğu sorunlu, çoğunlukla itaatkâr ilişkisini inceler. Yaptığı seçimin cinsiyet bakımından doğasını ve kızı Eva'nın feda edilmesiyle Havva'nın Cennet Bahçesi'nden sürülmesi arasındaki benzerliği de ele alır: "Sophie, hayatın Eva için, hatta herhangi bir dişi için, Jan için olduğundan daha zor olacağını deneyimiyle bilir. Ne yazık ki bu mağduriyet kendinden nefrete yol açar — ona zalimlik edenlere yöneltilmesi daha uygun düşecek bir nefrete" (s. 33).

5. Styron, *Sophie's Choice*, s. 646, 647.

6. *Zar Adam* (İstanbul: Pegasus, 2012) adlı romanında Luke Rheinhart, seçim fikriyle ilgili başka bir şeytani senaryo sahneler. Romanın ana karakteri hayatında vereceği her karar için, kendisi ve etrafındaki insanlar açısından doğuracağı sonuçlar ne olursa olsun zar atmaya karar verir. Bu ritüel tam bir kaos, şansın yeni ve delice bir düzen haline geldiği saykodelik bir dünya yaratır.

PSİKANALİZ VE SEÇİM

Seçimin nihai açmazı, her insan yaşamının en temel düzeyde tercih meselesi olmasında yatar. Albert Camus bunu şöyle ifade eder: "Kendimi mi öldürsem, yoksa bir fincan kahve mi içsem?" Ne tür bir hayat yaşayacağımızı belirleyen tüm o ufak kararların ötesinde, yaşamaya devam edip etmeyeceğimiz sorusu bulunur. Yaptığımız her seçimle birlikte, herhangi bir seçim yapmama ya da seçme kapasitemizi bütünüyle ortadan kaldırma seçeneğini pas geçmiş oluruz. Ama yaşamaya devam ettiğimiz takdirde, çektiğimiz ıstırap da bir seçim haline gelir. Bireyin bu seçime dair sorumluluğu konusunda psikanaliz, rasyonel seçim fikrinden çok uzak, radikal bir görüş ortaya koyar.

Freud'un *Neurosenwahl* yani "nevroz seçimi" terimini kullanmaya başlaması, psikanaliz tarihinde önemli bir âna denk düşer. "Nevroz seçimi" fikrine, ilk çalışmalarının özeleştirisi yoluyla ulaşmıştır Freud. Önceleri hangi nevrozun gelişeceğinin ilk çocukluk yıllarındaki cinsel olaylara bağlı olduğunu düşünmüş, ancak daha sonra nevrozların daha ziyade ben'deki bastırmaların ve savunmaların mahiyetine bağlı olduğuna karar vermiştir. "Bir bireyin çocukluğunda yaşadığı cinsel deneyimlerden ziyade, söz konusu deneyimlere verdiği tepkiye, yani onlara 'bastırma' ile yanıt verip vermediğine ilişkin bir meseledir bu."[7] Yani verilen tepki bir seçim biçimidir ve birey kendi nevrozundan sorumludur.[8] Birey dış güçlerin (örneğin toplum, ebeveynler) bir ürününden ibaret değildir, bu güçlere verdiği yanıtları kendisi oluşturan bir "yaratıcı"dır da aynı zamanda. Ama bu yanıtlar rasyonel seçimler olmaktan ziyade bilinçdışı düzeyinde yapılmış "seçimler"dir.

Jacques Lacan da ("özneleşme" terimiyle işaret ettiği) öznelliğin oluşumunun seçime bağlı olduğunu düşünür. Gelgelelim seçim

7. Sigmund Freud, "My view of the part played by Sexuality in the Etiology of Neuroses", *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 7. cilt, Londra: Hogarth Press, 1953, s. 275.

8. "Nevroz seçimi" üzerine daha fazla bilgi için bkz. Collette Soler, "Hysteria and Obsession", *Reading Seminars I and II: Lacan's Return to Freud*, Richard Feldstein, Bruce Fink ve Maire Jaanus (haz.), New York: SUNY Press, 1996.

burada bir çeşit "benlik oluşturma" olarak anlaşılmaz: Kim olduğumuza rasyonel bir şekilde karar vermek ya da kendimizden bir sanat eseri oluşturmak değildir. Lacan için özneleşme, büyük Öteki'nin —yani öznenin içine doğduğu simgesel yapının (örneğin dil, kültür ve kurumlar)— ona belli bir şekilde damgasını vurma sürecidir. Burada söz konusu olan, öznenin toplumsallaşma sürecinden geçerek kendiliğinden toplumsal bir varlık haline gelmesi gibi basit bir olay değildir. Özne haline gelmek belli bir seçim uğrağı da içerir; ama bu seçim rasyonel olmayıp, Lacan'ın "mecburi seçim" dediği şeydir.

Lacan "mecburi seçim"in mantığını, üç mahkûm hakkında bir anekdotla açıklar. Hapishane müdürü mahkûmlara, belli bir bulmacayı çözdükleri takdirde ölüm cezasından kurtulacaklarını söyler. Müdürün elinde üçü beyaz ikisi siyah olmak üzere beş disk vardır. Her mahkûmun sırtına siyah ya da beyaz bir disk koyulur. Mahkûmlar kendi disklerini göremezken, diğerlerinin diskini görebilmektedir. Her mahkûm diğerleriyle konuşmadan kendi diskinin rengini bulmalıdır. Doğru tahminde bulunan ilk mahkûm serbest bırakılacaktır. Şimdi, diğer iki mahkûmun diski siyahken kendisininki beyaz olan mahkûmun işi kolaydır, çünkü iki siyah disk görüp hemen kendi diskinin beyaz olduğu sonucuna varacaktır. Bu durumda görme yetisi, oyunu kazanmak için yeterlidir. Mahkûmlardan birinin diskinin siyah, diğerlerinin beyaz olması durumunda işler karışır. Biri siyah diğeri beyaz iki disk gören mahkûm şöyle akıl yürütecektir: "Eğer benimki siyahsa, beyaz diski olan mahkûm iki siyah disk görüyor demektir, dolayısıyla kalkıp gidebilir; gitmediğine göre, benim diskim beyaz olmalı." Üç mahkûmda da beyaz disk olduğunda ise, daha karmaşık bir sapaktan geçerek düşünmeleri gerekir. Bu durumda üçü de şöyle akıl yürütür: "Ben iki beyaz disk görüyorum. Bendeki disk siyah olsaydı ortada iki beyaz bir siyah disk olurdu ve diğerleri kendi disklerinin siyah mı beyaz mı olduğunu anlardı. İkisi de yerinden kıpırdamadığına göre benimki beyaz, kalkıp gitmeliyim." Bu durumda mahkûmların seçimi, diğerlerinin duraksamasına bağlıdır. Mahkûmların üçü de duraksar ve yalnızca öteki mahkûmların da duraksadığını gördükten sonra hareket geçip ayağa kalkabilirler.

Bu bulmacayı, öznenin kendisini nasıl "seçtiğinin" bir açıklaması olarak okuyabiliriz. Hiçbirimiz kim olduğumuz konusunda asla emin olamayız. Belli bir simgesel kimlik üstlenmek de (yani "Ben buyum!" ilanı da) büyük Öteki'nden geçen bir sapak içerir. Bir tarafta, öznenin içinde kendine yer bulduğu ve uygun imleyenler sayesinde simgesel kimliğini üstlenmesini sağlayan dil vardır. Diğer tarafta ise, Öteki'nin (hem öznenin içinde yaşadığı geniş toplumsal alan olan büyük Öteki'nin hem de daha yakın olduğu öteki insanların) arzusu üzerine kafa patlatan özne vardır. Özne hiç durmadan, bizatihi toplumun (büyük Öteki) ve diğer insanların gözünde ne tür bir nesne olduğunu kestirmeye çalışır. Ötekileri gözlemleyip bizde ne gördüklerini tahmin ederek, onlar için ve kendimiz için kim olduğumuzu öğrenmeye çalışırız. Ve toplumsal tanınma elde etmeye çalışarak büyük Öteki'nin bizi nasıl gördüğünü anlamayı umarız. Her iki soruya da —diğer insanlar için taşıdığımız anlam ve toplum genelindeki yerimiz— bir türlü doğru düzgün bir yanıt alamayız. Ötekiler onlar için neyi temsil ettiğimizi söyleyemez aslında, çünkü çoğunlukla etrafımızda oluşturdukları arzu ve fantazilerinin bilincinde değildirler; toplum genelinde de bize sabit bir kimlik verebilecek ya da tanınma arayışımıza yanıt verebilecek bir otorite yoktur. Bu yüzden daima kendi açıklamalarımızı oluşturmak, satır aralarını okumak ve ötekilerin hakkımızda aslında ne dediğini, onlar için ne anlam taşıdığımızı tahmin etmeye çalışmak durumunda kalırız. Ayrıca toplum genelinde ne tür bir konumumuz olduğunu saptamaya çalışırız; kendimizi ödüllendirirken ya da toplumsal statü peşinde koşarken de, büyük Öteki'nin önemimizin farkına varmasını umarız. Ama büyük Öteki'nin ne olduğu ve neye değer verdiği konusunda yine kendi başımıza yorum yapmak durumunda kalırız.

Gelgelelim, mesele sadece başkalarının ne dediği konusunda sürekli seçim yapmak durumunda kalmamızdan ibaret değildir. Bizatihi konuşmaya başlamamız ve toplumun bir üyesi haline gelmemiz belli bir seçim içerir. Lacan konuşabilmek için yabancılaşma ve kayıp sürecinden geçmemiz gerektiğini öne sürer. İki dairenin (özne ile büyük Öteki) kesişimini gösteren bir diyagramla açıklar bunu. Özne tarafında Varlık, büyük Öteki tarafında Anlam, yani öznenin içine doğduğu dünyayı tanımlayan dil, kurumlar, kültür ve

diğer şeyler bulunur. Özne ile büyük Öteki'nin üst üste geldiği bölge, bir anlamsızlık mahallidir. Ama öznenin kendisini bu boş ara bölgeye teslim etmekten başka bir seçeneği yoktur. Özne için aşikâr olan, kendi kendine varabileceği hiçbir anlam olmayacaktır. Anlam hakkında tahmin yürütürken, daima kültürünün verdiği anlamı göz önünde bulunduracaktır. Lacan şöyle der:

> Yabancılaşmanın *vel*'i öyle bir seçimle tanımlanır ki özellikleri, birleştirmede hangi seçim yapılırsa yapılsın sonucu *ne biri ne de öteki* çıkan bir öğenin bulunmasına bağlıdır. O halde buradaki seçim, iki taraftan birini muhafaza edecek olursak ötekinin kaybolacağını bilmekten ibarettir.[9]

Lacan bu seçimi, soyguncuların "Ya paran ya canın!" talebiyle örnekler. Parayı seçecek olursak ikisini de kaybederiz, zira öldürülürüz; ama parayı verecek olursak da kaybederiz: Paradan yoksun bir hayatımız olacaktır.

Öznenin kendisi için kim olduğunu tanımlama konusunda, "geçmiş zaman"ın aksine "-mişli gelecek" zamanın (*futur antérieur*) altını çizer Lacan. Başka bir deyişle, "Önceden ne idiysem şimdi oyum" yerine, "Yaptığım seçim yoluyla, şimdi neysem o olacağım." Freud gibi Lacan da geçmişimizin bizi belirlediğini kabul eder. Ama bu geçmişe nasıl tepki vereceğimiz konusunda daima seçme şansımız vardır — bu "seçim" öznenin savunmalarıyla bağlantılı bir mecburi seçim olarak algılansa dahi. Seçim kişiyi derinden sarsar, beraberinde bir kayıp getirir ve bir boşluk açar. Mecburi seçimle sunulan simgeselin doğumu, daha önce "var olmayan" ama yine de bu seçimi önceleyen bir şey üretir — hiçbir zaman "şimdi" olmamış bir geçmiş.[10] Mecburi seçim edimiyle, daha önce hiç sahip olmadan kaybetmeyi becerdiğimiz bir şeyden mahrum kalırız.

Bütün bu "mecburi seçim" vakalarıyla ilgili en önemli nokta, burada seçme şansının yokluğundan öte bir durumun söz konusu olmasıdır. Seçme şansı aynı anda sunulup geri çekilmektedir. Ne var

9. Jacques Lacan, *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*, çev. Alan Sheridan, Jacques-Alain Miller (haz.), New York: W.W. Norton and Co., 1981, s. 211; Türkçesi: *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, çev. Nilüfer Erdem, İstanbul: Metis, 2013, s. 223.

10. Bkz. Mladen Dolar, "Beyond Interpellation", *Qui Parle*, 6. cilt, no. 2, İlkbahar-Yaz 1993, s. 88-89.

ki seçimin kendisi mecburi olsa bile, seçme eyleminde bulunabildiğimiz gerçeği öznenin neden iç veya dış güçler tarafından belirlenmediğini açıklar. Bu da öznelliğin neden daima belli bir özgürlük içerdiğini açıklar — bu özgürlük kendi savunmalarımızı oluşturma özgürlüğünden ibaret olsa dahi. Mesela analiz esnasında çetrefil aile ilişkilerinden, bir aile dostları tarafından travmatik bir şekilde baştan çıkarıldığından ve diğer kişisel acılarından yakınan histeri mağduru genç bir kadın olan Dora'nın vakasına bakarken Freud, bu durumda bir neden-sonuç mantığının işbaşında olduğu sonucuna varmaktan sakınmıştır. Ona göre Dora'nın kültürel ortamındaki çetrefil toplumsal ve cinsel ilişkiler, çektiği acıların doğrudan nedeni değildir. Dora'nın histerik semptomları, duruma ve rasyonel bir şekilde anlamlandıramadığı kendi bilinçdışı arzularına verdiği yanıtlardır. Diğer insanların oynadığı duygusal oyunların kurbanı gibi görünüyor olsa da, aslında bu oyunlara katkıda bulunan kendi arzuları da vardır. Dora'nın semptomları bu arzuların sancılı bir şekilde ifade bulmasının sonucudur; fakat bu semptomlar tam da bu özneleşme uğraklarının farkına varabildiğimiz noktalardır, zira bunlar daima öznenin kendi marifetidir.

Farklı bir bağlamda, mecburi seçim siyaset alanında da kendini gösterir. Eski Yugoslav ordusunda askerlik hizmetini yapmaya yeni başlayanlar için bir ritüel, bir merasim vardı: Genç askerler yemin eder ve Yugoslav ordusunun üyesi olmayı özgürce seçtiklerini söyleyen bir beyanı imzalardı. Ara sıra bu seçimi ciddiye alıp yemini imzalamayı reddeden genç bir asker çıkardı. Bu tür itaatsizlikler sert bir şekilde cezalandırılır ve asker genellikle hapse atılırdı. Ancak yemini "özgürce" imzalarsa serbest bırakılırdı. Benzer bir durum Bağdat'ta, Amerikan ordusunun herhangi bir suçlamada bulunmadan iki yıldan uzun bir süre tutukevlerinde tuttuğu Iraklı bir adam serbest bırakıldığında meydana gelmişti. Nihayet serbest bırakıldığında ordu adamdan, tutukluluğu süresince kendisine nasıl davranıldığını soran bir formu doldurmasını istemişti. Gördüğü muameleyi en iyi tarif eden cümlenin yanına bir işaret koyması isteniyordu. İlk cümlede tutukluluk süresince hiçbir suistimale maruz kalmadığı, ikincisindeyse maruz kaldığı yazıyordu. Adam bu formu, genelde mahkûmları cezalandırmak için kullanılan elektrikli ser-

semletici cihazlardan taşıyan üç Amerikalı gardiyanın önünde doldurulyordu. Tercüman bile adama ilk cümleyi işaretlemesini söylemişti. Adam ikincisini işaretlerse ne olacağını sorduğunda, tercüman ellerini havaya kaldırıp bilmediğini belirtmişti. Adam ikinci cümleyi işaretlemiş olsaydı belki de asla serbest bırakılmayacaktı.

Seçme şansı sunulan bir kişinin aynı anda bundan mahrum bırakıldığı durumlarda herhangi bir seçme şansı söz konusu değildir elbette. Ama yine de mecburi seçim toplumsal bağın önemli bir parçası olarak değerini korur. Mecburi seçim vakalarına rastlıyor olmamız gerçeğinin kendisi, toplumun herkesin özgürlük kapasitesi olduğunu anladığına işaret eder. Toplum bu özgürlüğü öylece yadsıyamaz. En haşin totaliter rejimler bile çoğu zaman mecburi seçim edimlerine başvurmuştur; bu da baskının sık sık bireyin rejimin emirlerine özgürce boyun eğdiği fantazisine dayandığını gösterir.

Yine de mecburi seçime dair bu siyasal ve gündelik örnekler, psikanalizin bireyin kendi savunmalarını (veya nevrozunu) oluştururken mecburi bir seçimle karşı karşıya olduğu fikrinden farklıdır. Siyasal örneklerde bir eylem seçimi vardır (orduya katılmak veya hapse girmek, formda "işkence görmedim" şıkkını işaretlemek veya ölmek, bir "nezaket edimi"nin gerektirdiği kurala uymak veya nezaketsizlik yapmak). Ama hayati nokta şu ki bu örneklerde herhangi bir savunma seçimi yoktur. Mahkûm veya asker paçasını kurtarabilir ama hakikatini değil. Ama toplumsallaşma sürecindeki Lacancı özne daha ciddi bir ikilemle yüz yüze gelir. Özne bireysel savunmalarını oluşturmaya yönelik mecburi seçimi yapmayacak olursa, psikoza yuvarlanabilir. Gelgelelim psikoz bile bir seçim meselesidir, yine mecburi bir seçim olsa dahi. Lacan, psikoza yuvarlanırken bile bireyin sorumlu olduğunu savunur; psikotik yapı öylece dayatılan bir şeyden ziyade bireyin kendi inşasıdır, her ne kadar bilinçli bir inşa olmasa da.

ÖLÜM VE SEÇİMİN YOKLUĞU

Istırap biçimleri (mesela nevrozlarımız) psikanalizde bir mecburi seçim meselesi olarak algılanıyorsa şayet, ıstırabın sonu olan ölüme bakış nasıldır? Ölüm fikrinden duyduğumuz kaygı birbiriyle çelişen iki nedene bağlıdır çoğu zaman. Bunlardan birincisi, bu konuda seçme şansımız olmadığı gerçeğidir, zira herkes ölmek zorundadır; ikincisiyse, kendi irademizle hayatımıza son verme gücümüz olduğu gerçeğidir. Dinler bu kaygıyı yatıştırmak için çoğu zaman bedenin göçüp gitmesinden sonra ruhani varoluşun süreceğine dair fikirler sunar. Oysa günümüzde ölüme ilişkin kaygıyı, ölümü ertelemenin yepyeni yollarını bulup durarak veya ölümü (mesela ötenazi yoluyla) kontrol edebileceğimiz bir şeymiş gibi algılayarak denetim altında tutmaya çalışıyoruz.

Sanayi sonrası toplumların ölümle başa çıkma şekli yine seçim ideolojisinin bir versiyonunu sunuyor. Geçmişte, Baudelaire'in deyişiyle hiç riske girmeyen ve hiç kayıp vermeyen tek yırtıcı olan Zaman figürü karşısında çaresizken, birey bugünlerde bu figürü bekletme yönünde önemli bir baskı altında. Seçme özgürlüğümüz arttıkça, yaşlanmak, ölmek ve nesiller içindeki yerimizi tanımlamak daha da zorlaştı.[11] Seçimlerimiz zamanın ötesindeymiş gibi görünüyor; kaçınılmaz çürüme ve ölüme doğru bir ilerleme yokmuş, hayat önlenemez sona doğru bir yolculuk değil de tek bir nokta etrafında dönüp durma meselesiymiş gibi sanki. Geç kapitalizmin ideolojisi ebedi şimdiyi öne çıkarıyor, dolayısıyla yaşlanma ve ölümle kolay kolay baş edemiyor. Yaşlanma Batı medyasında kabul edilemez bir şey ve bir seçim meselesi olarak sunuluyor: Yaşlanmaya karşı bir şeyler yapmak, emarelerini saklamaya çalışmak ve ölümü ertelemenin, hatta önlemenin bir yolunu bulmak hepimizin boynunun borcu oldu. Bunun sonucunda da, ölümün ve ölmenin gerçekte nasıl göründüğünü gösterme saplantısı ortaya çıktı. Hem vurulmuş, öldürülmüş ve parçalanmış bedenler sunup duran popüler kültür hem de

11. Bkz. Lebrun, *Un monde sans limite*, s. 250. Ayrıca bkz. Melman, *L'homme sans gravité*.

yüksek kültür bu marazi bölgede at koşturuyor. Günümüzde ünlüler hayatları boyunca aynı görünüyor. Yüzleri zaman içinde dondurulmuş gibi — çoğu zaman bir yaşayan ölü tekinsizliği doğurma pahasına.

Bir toplumun yüz yüze kaldığı travmatik meseleler, o dönemde önem ve takdir kazanan sanat pratiklerinde kendilerini açığa vurur genelde. Çağdaş sanat da bir süredir kafayı ölüme takmış durumda. Ne var ki günümüzde sanatın faniliği ele alış şekli, toplumun faniliği ne pahasına olursa olsun erteleme girişimlerinin bir özetini sunuyor. Veya ölümü de sanatsal yaratımlardan bir tanesi haline getiriyor.

Mesela Amerikalı sanatçı Stephen Shanabrook dönüp dolaşıp ölüm, tıp ve çikolata konularını işliyor. Shanabrook, Rusya ve Amerika'daki morglarda bulduğu cesetlerin yaralarını kalıp olarak kullanarak yaptığı pralinlerle ün kazanmıştı. Shanabrook'a bu çikolata-ceset kombinasyonunun nasıl ortaya çıktığını sorduğumda, çocukluğuna dair bir teoriyle yanıt vermişti. Babası doktordu ve çocukluğunda gerek ameliyat fikri gerekse babasının otopsi yaptığı düşüncesi Shanabrook üzerinde büyüleyici bir etki yapıyordu. Aynı zamanda, her gün okula giderken önünden geçtiği bir çikolata fabrikasından gelen çikolata kokusuna kafayı takmıştı. Gençliğinde bu kokuyu daha fazla alabilmek için o fabrikada çalışmaya başlamıştı. Yapıtını açıklarken, çikolatanın erime sıcaklığının insan vücudunun normal sıcaklığına çok yakın olduğuna işaret ediyor Shanabrook. Cesetlerin yaralarını çikolataların kalıbı olarak kullanarak yaraların dehşetiyle başa çıkmaya çalışıyor aslında. İnsanlar pralinlere baktıkça, şekillerinin kökenini unutup baştan çıkarıcı çikolata kokusunun keyfini çıkarma eğilimleri artıyormuş gibi görünüyor. Ölü bir vücudun parçalarının çikolata pralinleri şekline sokulduğunu görünce, ölümün ve ölme sürecinin sanatçının hayatına derinden dokunmuş olduğu ve sanatı yoluyla ölüme ilişkin dehşeti hem kışkırttığı hem de yadsıdığı gibi tekinsiz bir hisse kapılıyor insan.

Psikanaliz belli bir mesele etrafındaki bu tür yaratıcı deveranı bir yüceltme biçimi olarak görür. Çektiklerimizi dile getirmemizi sağlayacak bir semptom "seçmektense", mesleki bir uğraş içine girer, başka bir deyişle dürtülerimizi yüceltiriz. Bu yüceltme başkalarının takdir edebileceği bir sanat eserinin üretilmesiyle sonuçlanır.

Ne var ki gösterilen şey insanın kendi bedeninden başka bir ürün olmadığında bu süreci anlamak da zorlaşır. Bu noktada vücut sanatçıları son derece ilgi çekicidir. Plastik cerrahi yardımıyla sürekli yüzünü değiştirip önce Mona Lisa'ya benzemeye, sonra alnına boynuz taktırmaya karar veren Fransız sanatçı Orlan, kendi bedeninden sanat eseri yaratma şeklindeki ideolojik çağrıyı ciddiye almış gibidir. Aynı zamanda kendine has bir yöntemle bilinçdışı dürtülerini yüceltiyordur; bu yüzden de vücudunu sürekli değiştirmesi özel bir mecburi seçim biçimidir. Buna zorlanmamış olsa bile, söz konusu değiştirmede seçme şansı yokmuş gibidir.

Vücudunu sürekli değiştiren ve ona bir sanat nesnesi muamelesi yapan sanatçılar seçim fikrini en uç sınırlarına götürürler. Ne var ki kendilerine has yöntemlerle aynı zamanda inkâr fikri üzerine de akıl yürütürler, ki bu da —önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi— toplumumuzda seçimin öne çıkarılmasıyla bağlantılıdır.

Vücut sanatında bu inkârın işbaşında olduğu görülebilir: Beden sonsuz dönüşüme açık ölümsüz bir makine gibi görünür. Kaza ve felaketleri konu alan sanatta da mevcuttur bu. Meksikalı fotoğrafçı Enrique Metinides, travmatik unsurlarını ortadan kaldırmak amacıyla ölmenin kendisini bir sanat pratiği olarak gösteren bu "felaket sanatı"nın tanınmış uygulayıcılarından biridir. Metinides'in kazandığı şöhret, sıradan insanların sırf doğru zamanda doğru yerde olmakla üne kavuştuğu günümüz reality şovlarını andırır. Kırk yıl boyunca zorlantılı bir şekilde felaket görüntüleri biriktirmiştir: araba kazaları, tren kazaları, intiharlar, yangınlar vs. Stephen Shanabrook gibi Metinides de seçtiği temadan vazgeçememiştir. Ve yine, takıntısının tohumu çocukluğundaki bir olayda yatıyor gibidir. On iki yaşındayken babası ona ilk fotoğraf makinesini alır ve Metinides babasının dükkânının yakınındaki kavşakta meydana gelen araba kazalarını kayda geçirmeye başlar. Bu eylem Metinides'in hayatı boyunca devam eder; ama sonunda fotoğraf makinesi kullanmayı bırakıp felaketleri videoya kaydetmeye karar verir ve çalışmasına yardımcı olması için dairesine yedi tane TV ekranı yerleştirir. Yani Metinides'in tüm hayatı kaza ve intiharların kayda geçirilmesi ve listelenmesine adanmıştır. Çektiği fotoğraflar yoluyla, kontrol edilemez olanı —felaket ve kazaları— kontrol edilebilen ve listelene-

rek düzene sokulabilen bir şeye dönüştürmeye çalışır. Hatta bu düzen azmiyle, acil durum ekiplerinin olay mahallinde karşılaşacağı yaralanma türlerini belirlemesini sağlayan özel kodlar oluşturmuştur. İtfaiye araçlarından polis arabalarına kadar muhtelif kurtarma araçlarının oyuncaklarından oluşan bir koleksiyonu da vardır.

Metinides'in ölümle ilgili bir sorunu var gibidir — psikanalistlerin takıntılı nevrotiklerde sık gözlemlediği bir sorundur bu. Takıntılı bireyler hayatlarının her yönünü ve bilhassa ölümü kontrol altında tutmak ister. Bir röportajında Metinides en büyük iki korkusunun canlı canlı gömülmek ve kendisine otopsi uygulanması olduğunu söylemiştir.[12] Çektiği fotoğrafların çoğunda ya tamamıyla gözlemcinin gözlerine odaklanıp kazanın kendisini bir bakıma ihmal eder ya da ölünün açık gözlerini yakalamaya çalışır, ki böylece ölüler ölü gibi görünmez. Tuhaf bir şekilde, Metinides'in çalışmalarında cesetler hâlâ canlıymış gibi görünür. Kendi ölüm korkusunu yenmek için ölümü olduğundan farklı bir şey olarak sunar Metinides.

Sanatın ölümün travmatik karakteriyle baş etme yöntemi onu bize sürekli göstermekken, biz hayatımızda ölümü unutmaya çalışırız çoğunlukla. Unutkanlık meselesiyle uğraşan psikanalistler unutmanın yatıştırıcı bir etkisi olduğunu fark etmiştir. Yaşlılıkta meydana gelen bunama vakalarında bile unutmanın faydaları olduğunu görebiliyoruz. Unutkanlık sadece geçmiş olaylarla değil, geleceği düşünebilmeyle de bağlantılıdır. Dolayısıyla yaşlılıkta bunama, kişinin geleceği unutmasını sağlayıp kendi faniliğine ilişkin kaygıyı ortadan kaldırmaktadır.

Takıntılı bireyler ise tam da bu fanilik meselesini unutamaz. Jacques Lacan'ın tarifine göre takıntılı özne sürekli "Yaşıyor muyum, ölü müyüm?" diye soran kişidir. Takıntılı biri sadece kendi arzusundan değil, bilhassa Öteki'nin arzusundan da dehşete kapıldığı için önce bu arzulayan Öteki'nden kurtulmaya çalışır. Sonrasında o Öteki'nin yerine geçip onun sahip olduğu kontrolü eline geçirebilir. Başka bir deyişle, beklenmedik bir şeyin olmasını önlemek amacıyla takıntılı öznenin kendisi bir Öteki haline gelir. Arzulayan Öteki'nin ölümüyle birlikte nihayet özgürce yaşayacağını umar. Oysa bu-

12. *A.g.y.*

nun yerine kendisine sürekli yeni kurallar ve yasaklar dayatarak, arzusu çekilmiş bir tür yaşayan ölü, robotvari bir yaratık haline gelir.

Seçimler ve beraberinde gelen görünüşte kontrol üzerinde ısrar eden toplumumuz bir bakıma hayat karşısında obsesif bir tavrı mı öne çıkartıyor? Psikozun yükselişte olduğunu ilan etmektense, hayatımızın her alanında seçim konusunun ısrarla vurgulanmasının takıntılı bir kontrol ve öngörü ihtiyacına ve felç edici bir ölüm ve yok olma korkusuna yol açtığı sonucuna varmak daha akıllıca görünüyor. Vücudumuza nasıl şekil vereceğimiz, arzularımıza nasıl gem vuracağımız, hayatımızın yönünü nasıl belirleyeceğimiz ve bilhassa ölümü nasıl önleyeceğimiz konusunda tavsiye peşinde koşup durmakla daha fazla kesinlik veya kontrol kazanmadığımız açık. Daha ziyade, seçim ideolojisi bizim için, mevcut haliyle kapitalizme en çok katkıda bulunacak nevroz biçimi olan takıntılı kişiliği "seçiyor".

Paradoks şu ki, geç kapitalist ideolojinin öne çıkardığı obsesif tavırlar aslında seçime pek yer bırakmıyor. Sürekli tetikte olan, düzensizlikten ödü kopan ve ölüm fikri karşısında donakalan fazlasıyla kontrollü birey, sınırsız olduğu varsayılan olasılıklar arasında seçim yapmaktan pek keyif alamaz. İdeal "seçici" olamama kaygısının tutsağı haline gelir. Bu yüzden seçenekleri sınırlandırmak için yepyeni yollar icat edip durur.

SONUÇ

UTANÇ VE TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN EKSİKLİĞİ

KAPİTALİZM SLOVENYA'DA cenaze merasimlerini dönüştürdü. Eskiden yakınını kaybeden aile üyeleri genelde devlete bağlı bir cenaze evine gider, orada birkaç temel cenaze hizmetinden birini ve birkaç farklı tabuttan birini veya yakılma durumunda küllerin konduğu birkaç vazodan birini seçerdi. Bugün bu merasim daha ziyade bir alışveriş deneyimini ve bir utanç veya mahcubiyet vesilesini andırıyor. Cenaze evine gelen aile üyelerinden hizmetin nasıl yapılacağı konusunda binbir ayrıntıya karar vermeleri isteniyor. Bu kararların büyük çoğunluğu ya hiç görünürde olmayacak ya da hemen yok edilecek nesnelere ilişkin. Mesela merhumun yakılması söz konusu olduğunda bile, ailenin tabutun ne kadar incelikli ve pahalı olacağına karar vermesi gerekiyor. Sonrasında, içinde küllerin saklanacağı vazoya ne kadar harcayacaklarına karar veriyorlar. Bu vazo sonra gömülüyor. Üstelik vazonun gösterişine karar vermek dışında, çiçek düzenlemeleri, müzisyenler ve hatta gazeteye verilecek ilanın boyutları arasında da seçim yapmaları gerekiyor.

Peki bu niye utanç doğuruyor? Cenaze evinin sergi salonunda bir satış elemanının önünde seçim yapan insanlar, iki tür bakışa maruz kalıyor: hizmetleri satan kişinin bakışı ve yukarıdan bakan soyut bir merci olarak zuhur eden cisimsiz bir ötekinin bakışı. İşte yine daha önce karşılaştığımız büyük Öteki. Mahcubiyet ve utanç çoğunlukla kim olduğumuz hissiyle bağlantılıdır. Yoksul olmaktan, "erkeksi olmayan" bir erkek veya "kadınsı olmayan" bir kadın olmaktan ya da belli bir ulusun üyesi olmaktan mahcubiyet duyabili-

riz. Örtük veya aleni bazı kurallara uyamadığımızda ya da mesela büyük Öteki'mizin koyduğu ilkelere uygun davranamadığımızda mahcubiyet duyabiliriz. Bir asker çarpışmada cesaretli davranmadığı için, bir baba kendi baba figürü idealini gerçekleştiremediği için veya bir hâkim otoriter bir şekilde davranmadığı için utanç duyabilir. Bir cenaze merasimini ayarlarken içine düştüğümüz şaşkınlık hali de benzer başarısızlık ve usturuplu davranamama hisleri doğurur. Cenaze evinde bize sunulan seçimler karşısında ne yaparsak yapalım başarısız oluruz. Gösterişli vazoyu almayacak olsak, satış elemanının önünde kendimizi pinti hissederiz; ama en pahalı seçeneği seçersek de caka sattığımızı ve böylesi bir savurganlığın aşırı olduğunu hissedebiliriz. Başarısızlıktan kaçış yoktur. Bu gibi durumlarda çoğu zaman kendimizi suçlarız. Ne var ki bu hisle mücadele etmenin farklı yolları vardır. Freud şöyle der:

> Kendini suçlama duygusu muhtelif ruhsal süreçler yoluyla, bilince daha açık bir şekilde ulaşan başka duygulara dönüştürülebilir: örneğin kaygı (kişinin kendini suçlamasına neden olan eylemin sonuçlarından duyulan korku), evham (vücuttaki etkilerinden duyulan korku), zulüm sanrıları (toplumsal etkilerinden duyulan korku), utanç (diğer insanların bunu bilmesinden duyulan korku) vb.[1]

Utanç duyduğumuzda başkalarının neyi görmesinden korkarız? Mesele sadece başarısız hissetmek değildir, zira rasyonel bir düzeyde yanlış bir şey yapmadığımızı biliriz genelde. Utanç kendimizden beklediklerimizi asla tam olarak karşılayamayacağımızı anımsatan bir duygudur. Başkalarının görmesini istemediğimiz şey, temelde daima sahtekâr olduğumuzdur. Geçici olarak belli bir simgesel rol üstlenip bu rolün kalıcı olduğu fantazisinin tadını çıkarabiliriz, ama er ya da geç ifşa oluruz ve temel bir eksikliğin damgasını taşıyan kimliğimizin sahte olduğu açığa çıkar.

Bir şeyden utanç duyan insanların resimlerinde çoğunlukla gözlerini kaçıran, mahcup ifadelerle karşılaşırız. Bu insanlar bir yandan başkalarının bakışlarından kaçarken, aynı zamanda *başkaları-*

1. Sigmund Freud, "Draft K – The Neuroses of Defence", "Extracts from the Fliess Papers" içinde, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 1. cilt, Londra: Hogarth Press, 1958, s. 224.

na bakmamaya da çalışırlar. Birçok kültürde bir otorite figürüne yaklaşırken yere bakılır. O otoritenin görmesini istemediğimiz şey nedir? Başkalarını çıplakken görmememiz gerekir. Birine duyduğumuz saygıyı, görünüşün arkasında yatan eksiği görmemek amacıyla gözlerimizi kaçırarak gösteririz. *Oz Büyücüsü*'nde Dorothy, nihayet Büyücü'yle karşılaştığında tam da böyle yapar.

Utanç tutarsızlığımızla, hayatımızdaki otoritelerin değişkenliğiyle ve Öteki'nin değişkenliğiyle bağlantılıdır. Utanç duyarken, sadece önünde küçük düştüğümü hissettiğim Öteki'nin tasvip etmeyen bakışından kaçmaya çalışmakla kalmam; kendi bakışımı kaçırarak, Öteki'nin kendisinin de değişken olduğu ya da daha doğrusu Öteki'nin son tahlilde mevcut olmadığı gerçeğini de görmemeye çalışırım. Joan Copjec'in belirttiği gibi:

> Utanç, kendimize veya değer verdiğimiz insanlara başka birinin gözünden baktığımızda değil, Öteki'nde aniden dikkatimizi çeken bir eksiklik olduğunda uyanır. O anda özne kendisini, dünyanın merkezi olan bir Öteki'nin arzusunun gerçekleşmesi olarak deneyimlemez artık; o merkez şimdi ondan hafifçe kayar, öznenin kendi içinde bir mesafe açılmasına yol açar. Bu mesafe, suçluluk duygusu doğuran ve kendimizi Öteki'nin karşısında geri döndürülemez bir şekilde borçlu hissetmemize yol açan o "üstbensel" mesafe değil, tam aksine borcu silip temizleyen mesafedir. Suçluluk duygusunun aksine utançta görünürlüğümüzü deneyimleriz; ama gören dışsal bir Öteki yoktur burada, zira utanç Öteki'nin var olmadığının kanıtıdır.[2]

Toplumlar yurttaşlarına onları utandıran merasimler dayattığında, yaptıkları şey sabit ve tutarlı bir Öteki kurmacasını ayakta tutmak için çırpınmaktır. Ama olsa olsa kendi tutarsızlıklarını ifşa ederler. Bazı ülkelerin hukuk süreçlerinde bu çok bariz bir şekilde görülebilir. Çin'de bir mahkûm idam edileceği zaman, ailesinden kurşunun parasını ödemesi istenir. Bu talep kısmen ailenin duyduğu utanca dayalıdır. Ama hukuk sisteminin kendi başına tam otoriteyle hareket edemediğinin işareti olarak da okunabilir; sistem, cezanın gerçekleştirilmesinde ailenin "yardımına" muhtaçtır. İngiliz hükümeti, kamunun suça karşı savaşa müdahil olması ve halkın ce-

2. Joan Copjec, *Imagine there is no Woman: Ethics and Sublimation*, Cambridge, Mass: MIT Press, 2004, s. 128.

za hukuku sistemine güveninin artması için ne yapılması gerektiği konusunda bir araştırma yaptırmıştır. Tony Blair'in Saygı Timi'nin eski başkanı Louise Casey'nin hazırladığı tasarıda, kamu hizmeti cezasına çarptırılan suçluların, çalışırken suçlu olduklarını açıkça gösteren tulumlar giymesi teklif edilmiştir.[3] Suçluların bir hapishanede zaman öldürmek yerine topluma faydalı olacak bir şekilde cezalandırılmasının halkı memnun etmesi beklenmektedir. Ama tulumlar suçluları halka görünür kılmakla kalmaz; aynı zamanda halkın suçu önlemek konusundaki başarısızlığına bakışını kendi üzerinden uzaklaştırır.

Yaptığımız seçimlerden utanç duyduğumuzda, bakışımızı toplum genelinden kaçırıp kendimize odaklanırız. Toplumsal adaletsizlik karşısında gözlerimizi yere indirir ve doğru seçimleri yapmadığımız için utanç duyarız. Toplumsal düzende çatlak görmekten ziyade kendimizde çatlak görürüz; yaşadığımız keyif ve doyumun sınırlarını kendi büyük başarısızlığımız sayarız. Doyum ve mutluluktan çok uzak yaşayan ve beklenen seviyeye gelememelerinin kabahatini birey olarak taşımak zorunda olan yoksullar için bu bilhassa zordur. Reality TV'lerin, macera parklarının ve sonu gelmez yeni eğlence biçimlerinin hâkim olduğu bir zamanda fakir olmak, dışarıdan bakıldığında seçime bağlı bir durum, dilediğinizde katılıp dilediğinizde çıkabildiğiniz bir oyun zannedilebilir. İçinde olduğumuz ekonomik krizin hemen öncesinde bir İngiliz gazetesinde, iki haftalığına evsiz biri gibi yaşamış bir gazetecinin haberi yayımlanmıştı. Bu işe kalkışan gazeteci, para veya kredi kartı olmadan Londra'da hayatta kalmanın mümkün olup olmadığını bilmek istiyordu. Haberde muhabirin çöp tenekelerini karıştırırken, izinsiz girdiği bir binada uyurken, umumi tuvalette yıkanırken ve ücretsiz yemek peşinde galeri açılışlarına ve partilere izinsiz girerken çekilmiş dehşet verici fotoğrafları kullanılmıştı. Nihayet bir gazetede köşe yazarlığı kapan başka bir İngiliz gazeteci ise ilk köşelerinden birinde şöyle yazıyordu:

3. *The Times* (16 Haziran 2008); http://www.timesonline.co.uk/tol/news/politics/article4144470.ece.

Cuma günü bir domuz pirzolası için gözyaşı döktüm... Geçtiğimiz yılı sadece kraker, ucuz ekmek, ucuz reçel ve kurutulmuş makarna yiyerek geçirmiştim... Ama parasız olmak aynı zamanda bir lütuftu. Geriye dönüp baktığımda, arkadaşlarım macera ve aydınlanma peşinde dünyayı dolaşmış olabilirler, ama ben Londra'da beş parasız hayatta kaldım. Hindistan'dan bana e-posta gönderdiklerinde, şişinerek, sıkıyorsa bunu deneyin diye yanıtlıyorum. Artık tavsiye edilen tüketim tarihlerini takmıyorum, ikinci sınıf pulların kıymetini biliyorum, hatta markasız diş macunu kullanıyorum.

Bu gazeteci yoksulluğa katlanmanın insana, yaşamadan bilinemeyecek bir güç verdiği fikrini öne çıkarır. Yoksullar, başkalarının ödünü koparan aşağılanmaları —mesela kredi kartlarının kabul edilmemesi veya ödeme kabul edilene kadar faturadaki miktarı azar azar düşürmek zorunda kalmak— aşabilmektedir.

Finansla ilgili bir internet sitesinde Donna Freeman diye bir kadın yılda 12.000 dolarla geçinme kararını gururla açıklamıştı. "Seçimlerimi yaptım," diyordu:

> Ve bu seçimler kocamdan ayrılmak, üniversite eğitimi almak ve harcamalarımda büyük değişiklikler yapmak yönünde... Yoksulluğu seçiyorum, çünkü hayatımı değiştirmem gerekiyor. Evliliğimi bırakmayı ve öğrenci olmayı *seçtim*. Böyle yaşayabilirim, çünkü ilelebet sürmeyeceğini biliyorum. İki yıl içinde diplomamı alacağım ve işe döneceğim.[4]

Yani insan başka bir yol tutmaya karar verdiğinde seçim fikri kuvvetli bir güdüleyici olabiliyor. Ama muhafazakârlar epeydir yoksulluğun bir seçim olduğu argümanını sınıf ayrımlarını devam ettirmek için kullanıyor. Kapitalist ideoloji başından beri, herkesin refaha kavuşabileceği ve yoksul kalanların sadece yeterince sıkı çalışmadığı fikrine yaslanıyor. ABD'de, *Nickel and Dimed* (Üç Kuruşun Hesabı) kitabının yazarı Barbara Ehrenreich ve birkaç aylığına yoksul işçiler gibi yaşamaya karar veren diğer yazarlar, iş yardımının sosyal yardımın yerini alamayacağını ve hayatlarının kontrolünü ele almak için ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar bazı yoksulların sırf irade gücüyle yoksulluktan kaçamayacağını gösterdiler.

İçinde bulunduğumuz ekonomik krizin etkisi hissedilmeye başlamadan önce tüketim fikri öylesine baskındı ki, daha az harcamak

4. http://articles.moneycentral.msn.com/SavingandDebt/LearnToBudget/SurvivingAndThrivingOn12000AYear.aspx.

(ve muhtemelen daha az çalışmak) çok zorlaşmıştı. 2007 yılının başlarında Kaliforniyalı bir çift tüm bir yılı hiç harcama yapmadan geçirmeye karar vermişti. Bir blogda yaşadıklarının kaydını tutuyorlardı.[5] Aynı esnada ABD'nin diğer bölgelerinde bir araya gelen ufak gruplar tüketimlerini azaltmaya karar vermiş; bir yıl boyunca gıda, tuvalet malzemesi ve temel ihtiyaçlar dışında hiçbir yeni ürün almayacaklarını internet üzerinden ilan etmişlerdi. Bazı gruplar sadece ikinci el mal alınabileceğine ve eski nesnelerin onarılabileceğine veya kiraya verilebileceğine karar vermişti. Birkaç Amerikalı yazar da ihtiyaçlarını azaltarak yaşama konusuna eğilmişti. Mesela Judith Levine, *Not Buying It: My Year without Shopping* (Satın Almamak: Alışverişsiz Geçen Bir Yılım) adlı bir kitap yayımladı.[6] Ama ekonomik krizin patlak vermesiyle birlikte insanlar birdenbire işlerinden ve evlerinden olmaya başlayınca, orta sınıftan yazarların bu yoksulluk serüvenleri ekonomik güçlüğe alaycı bir yaklaşım gibi görünmeye başladı.

Hayatı sadeleştirme hareketinin ortaya çıkışı kendine özgü bir şekilde aslında seçim ideolojisine koltuk çıkıyor, bir yandan da ahlaki bir retorikle kendini ve başkalarını kandırıyordu. Zira bu hareket aslında son derece bireyselleşmiş bir topluma ait olan öncülleri kabulleniyordu. Bize her şeyin bizim elimizde olduğunu ve hayatımızla dilediğimizi yapmakta özgür olduğumuzu öğreten ideoloji, hayatı sadeleştirme trendinin dilinde aynı nakaratı tekrar ediyor aslında. O bakımdan hayatı sadeleştirme trendi, bunaltıcı tüketim seçimlerine karşı başka bir tüketim seçimi biçiminde kendini çoğaltan bir tepki. Dünya nüfusunun çok büyük bir kısmı çok az seçenekle her gün feci bir yoksulluğa katlanmak zorunda olduğundan, Batı'daki hayatı sadeleştirme hareketi (yoksulluğu yüceltme yönündeki diğer girişimlerle birlikte) daha ziyade tuzu kuru insanların sınıf ayrımlarına çarpık bir şekilde eğilmesini sağlayan ikiyüzlü bir yöntem gibi görünüyor. Rasyonel seçim fikri bu hareket içinde de

5. http://byebyebuy.blogspot.com/2006/12/preparing-for-year-of-not-spending.html.

6. Judith Levine, *Not Buying It: My Year without Shopping*, New York: Free Press, 2006.

ağır basıyor. "'Yoksul' Yaşamak ve Bundan Keyif Almak" adlı makalesinde Donna Freedman —biraz dar kafalı bir yaklaşımla— en önemli para yönetim aracının insanın beyni olduğuna işaret ediyor.[7]

Daha önce savunduğum gibi, seçimin aslında kişinin rasyonelliğiyle pek ilgisi yoktur. İnsanın seçimlerle başa çıkma şekli çoğu zaman daha derindeki psikolojik yapısını yansıtır. Histerik bir kadın seçimlerinin doğurduğu sonuçlardan sürekli hayal kırıklığına uğramaya yatkındır: Bir şey satın aldığında tatmin olmadığını fark eder hemen — "Aradığım bu değildi!" Sonrasında, memnuniyetsizliğinin gerçek nedenini değerlendirmektense başka bir nesne aramaya çıkar. Buna karşılık, obsesif bir erkek daha baştan seçim yapmaktan kaçınıp işleri sürüncemede bırakabilir. Bir seçim yapmak, arzusu doğrultusunda harekete geçmesini gerektirecektir. Psikotik bir özne daha da felç olabilir, zira ona hiçbir özgürlüğü yokmuş ve başka biri onun yerine çoktan seçim yapmış gibi gelebilir; bu yüzden de baskı ve denetim altında hisseder kendini.

Yaptığımız seçimler çoğu zaman irrasyoneldir. Pahalı bir araba satın aldığımızda, sebep bu modele ihtiyacımız olduğuna rasyonel bir şekilde karar vermemiz değil de pekâlâ başkalarını kıskandırmak istememiz olabilir. Kıskandırma günümüz pazarlamacılığının bir parçasıdır. Yeni bir trend bu karışıma aşağılamayı da ekler. Japonya'daki bir dizi mağaza, insanların seçimlerini kısıtlayarak moda olmuştur. Tokyo banliyölerindeki bu tür şık mağazalardan bir tanesinin açılış saatleri tamamen gelişigüzeldir. Müşteriler mağazaya gelip kapılarda uzun kuyruklar oluşturur ve dükkân nihayet açıldığında da, bir ürünü kafasına göre satmamaya karar veren bir tezgâhtarla karşılaşırlar. Bu durum müşterileri gücendirmez. Büyülenmişçesine mağazalara akın ederler.

Bir Çin lokantasında ne yemek istediğinize karar vermek çoğu zaman güçtür — sırf çok fazla seçenek olduğu için. Böylesi bir çeşitlilik, seçici olmayan müşterileri suistimal etmek gibi görünmeye başlamıştır. En azından birçok üst sınıf lokantada, müşterilerin yemeklerini onların yerine seçme pratiğinin arkasında yatan fikir bu-

7. http://articles.moneycentral.msn.com/SavingandDebt/LearnToBudget/LivingPoorAnd

dur. Örneğin Nobu'ya gelen müşteriler, şef o akşam ne yemek sunmak istiyorsa onu seçsin diye büyük meblağlar öder. Londra'da Gordon Ramsay, müşterilerine yemeklerini lokantanın mutfağında yeme fırsatı sunar. Önlerine ne konacağını seçme şansları yoktur tabii. Eskiden Londra'da menüsünde fiyat yazmayan bir lokanta vardı ve müşterilerden yemek için ne kadar ödemek istediklerine kendilerinin karar vermesi isteniyordu. Haliyle çoğunluk beklenenden daha fazlasını ödüyordu.

Her ne kadar bazıları insanlara seçeneklerini sınırlandırmayı öğretmeye kalksa da, bana kalırsa insanlar kendilerini tutma mekanizmaları oluşturuyor zaten; ama bunlar bilinçli olarak geliştirilmiş "rasyonel" stratejiler değil. İnsanlar ya kendi seçeneklerini kendileri sınırlandırıyor ya da sanki başka biri kendilerine belli sınırlar dayatmış gibi davranıyor. Bir defasında bir profesör sınav öncesinde öğrencilere, kendi istedikleri soruyu yanıtlama şansı tanımaya karar vermişti. Öğrenciler bunu hiç de özgürleştirici bulmamıştı. Sınav zamanı geldiğinde, tam da önceden belirlemiş oldukları sorunun sorulması karşısında afallamış ve sanki karmakarışık, tahmin edilemeyecek bir soruyla karşılaşmış gibi davranmışlardı. Hatta öğrencilerden bir tanesi sorunun, derste işlenen materyalle yeterince ilgili olmadığından yakınmıştı. Yani bir kişi kendi seçimini kendisi yaptığında bile rahatlıkla bu seçimi başka biri dayatmış gibi davranabiliyor.

Arzular daima belli yasaklar içerir. Eski engeller ortadan kaybolduğunda hemen yenilerini icat ediveririz. Bunu gayet iyi bilen Londra'daki Conran mağazasının sahibi şöyle diyor: "İnsanlar ne istediklerini bilmez, ta ki siz onu verene kadar." 11 Eylül'den sonra Slovenya'da acayip bir turist patlaması yaşandığında (insanlar burayı güvenli bir yer olarak algılıyordu), Slovenya turizm komisyonu arzuyu artırmak amacıyla birtakım yasaklar koymaya karar vermişti. Reklamlarda "Slovenya'ya gitmeyin!" sloganı kullanılmıştı. Sınır arzusu küçük çocuklarda da görülebilir. Mevcut seçeneklerin sayısı çok fazla olduğunda huzursuzlanıp anne babalarından rehberlik istemeye başlarlar. Anne babalarının önerdiğinin tam aksini seçecek olsalar bile, sınırsız seçimle uğraşmaktan kurtulmanın rahatlığını yaşarlar.

Seçim yaparken sık sık tavsiye arıyor oluşumuz, bireyin sanal veya gerçek herhangi bir toplulukta kendisine bir güvenlik ağı bulmasının ne kadar hayati olduğunu düşündürüyor. Seçim yapmak yalnızlığın fazlasıyla öne çıktığı bir eylem haline geldi. Geçmişte ailelere veya başka gruplara sırtımızı dayayabiliyorduk. Şimdi kendi başımızayız. Fakat insanlar tavsiye aramanın yepyeni yollarını bulmaya da devam ediyor. ABD'de, büyük mağazaların umumi soyunma kabinlerinde belli bir kıyafeti alıp almamak konusunda diğer müşterilerden tavsiye isteyen ne kadar çok kadın olduğunu fark etmiştim. Tanımadığınız kadınlar genellikle gayet dürüstçe yanıt veriyorlar — bir akraba veya arkadaştan çok daha dürüstçe. Tanıdığımız biri bizi incitmekten korkabilir veya kıskançlık ya da bıkkınlıkla yanıt verebilir; halbuki tanımadığımız bir danışman kendisine danışılmasından memnun olabilir ve muhtemelen daha derin bir duygusal bağ söz konusu olmadığı için de daha dürüsttür.

New York Times'da çıkan bir haber, kredi kartı faturaları çok fazla kabaran bazı Amerikalıların neler yaşadıklarını samimiyetle anlatabilecekleri kişisel bloglar tutmaya başladığına işaret ediyor.[8] Örneğin blog sahibi kadınlardan biri borç içinde olduğunu partnerine veya arkadaşlarına itiraf etmek istemezken, blogunda kaygısını dile getirdikten sonra yavaş yavaş harcamalarını kısıp faturalarını azaltacak gücü bulmuştur. Tuttuğu blog ona bir mesuliyet hissi getirmiştir — alışveriş esnasında neler aldığını blogunda itiraf etmek zorunda kalacağı aklına gelmiş olabilir. İsimsiz okurlar onun kafasında, suçluluk uyandıran otoriteler, gözcüler haline gelmiştir. Web sayfasının isimsiz okurları kadının üstbeniyle iç içe geçip onu beslemiştir ve siberuzaydan geçen bu psikolojik sapak yoluyla, yakınında bulunan ve aynı baskıyı uygulayamayan insanlara açılmanın sağlayamayacağı ölçüde eylem gücü bulmuştur. Daha en başta böyle bir eyleme gerek duymuş olması, kadının gerçek —yani elektronik olmayan— çevresinin zayıflığını gösterir. Dahası bu tür çevreler destek ve rehberlik gücünü kaybettiğinde seçim yapmanın daha da zorlaştığını ve hatta sıkıntı içindeki bir bireyin, en başta zorlantı-

8. "Blog the Debt Away", *The New York Times* (5 Mart 2007); http://www.nytimes.com/2007/03/05/opinion/ 05mon4.html.

lı alışverişte neden büyük bir teselli (ve de acı) bulabildiğini de gösterir.

Ama ne kadar sarsıcı olursa olsun seçim yapmak insanın temel kabiliyetlerinden biridir. Bir insanın seçim yapma becerisine sahip olması değişim olanağı doğurur. Günümüzde sorun şu ki, bütün seçimleri tümüyle rasyonel edimler olarak görüyoruz; bu yüzden de seçime dair fikirlerimiz iktisat teorisi ve tüketimcilikle aynı hizada duruyor. Bizi bu teorilerin yönetmesine izin veriyoruz. Aslında seçim konusunda çok daha kapsamlı bir psikolojik anlayışa ihtiyacımız var. Psikanalizin insanları semptomlarından sorumlu tutması, herkesin kendi acısını rasyonel bir şekilde seçtiği anlamına gelmiyor. Burada kastedilen, kişinin bir özne, daima kendine özgü bir semptom (veya nevroz) yaratan birisi olduğu. Değişim mümkün ve bireysel ıstırabı yaratma kapasitemiz olduğu gibi alt etme kapasitemiz de var.

Seçim fikri üstündeki ısrarıyla günümüz kapitalist toplumu, ırk ve cinsiyet eşitsizliği kadar sınıf farkını da maskeliyor. Margaret Thatcher'ın 1987'deki meşhur sözüyle, "toplum diye bir şey yoktur. Erkek ve kadın bireyler vardır, bir de aileler." Bu görüş çağdaş toplumun her düzeyine nüfuz etmiş bulunuyor. Toplumsal adaletsizliğe karşı mücadelenin yerini, yoksulluktan duyulan utanç ve ekonomik başarı merdiveninde daha yukarı çıkamamaktan duyulan suçluluk duygusu aldı. Yeterince iyi olmamaktan duyulan kaygı ise insanları sindiriyor, uzun saatler boyunca çalışmaya ve dış görünüşlerini iyileştirme çabalarına itiyor. Seçim toplum düzeyinde değişim olanağı doğurabilir — ama ancak salt bireysel bir imtiyaz olarak algılanmaktan çıktığı noktada. Günümüz toplumunda seçim ideolojisinin başarısı, insanları toplumsal bölünmelerin fiili seçimlerimizi ciddi ölçüde kısıtladığına ve emeğin örgütlenmesi, sağlık, güvenlik ve çevre gibi konularda seçme şansımızın giderek azaldığına körleştirmesi oldu. Dolayısıyla toplum düzeyinde, bildiğimiz iktidar ilişkilerini değiştirmek bakımından seçme olanağını kaybediyoruz. Seçim ideolojisi, ânı yaşamayı ve her şeyi olduğu gibi kabullenmeyi savunan New Age ideolojisiyle el ele gidiyor haliyle.

Gelgelelim seçimin her derde deva olduğu ideolojisine karşı mücadelede, seçim fikrinin egemen ideolojiyi çökertmek için kul-

lanılması da mümkün aslında. Londra'da gençlerden oluşan bazı gruplar, otobüs veya metroya bindiğinizde elinize tutuşturulan ücretsiz gazetelere karşı mücadele etmeye karar verdiğinde olan buydu mesela. Kirli çamaşırları ortaya döken sansasyonel hikâyelerle ve ünlülerin zevk ve maceralarına dair haberlerle dolup taşan bu gazetelere karşı çıkanlar, "Seçerek okuyun" sloganını kullanarak insanlara bu gazeteler yerine ikinci el kitaplar sunmaya başlamıştı. Bu hamlenin, ücretsiz gazetelerin ürettiği zihin kirlenmesini önleyeceğini umut ediyorlardı.

Belli bir toplumda belli bir zamanda yüceltilen her fikre sakınımla yaklaşmak şarttır. Komünizmde bu yüceltme işçi hakları ve sınıfsız toplum ideallerine yönelikti. Geç kapitalizmde ise seçim fikrine yönelik. İnsanlar komünist ideallere karşı mücadele verirken parti bürokratları onları, iktidarın çoktan halkın elinde olduğu ve dolayısıyla rejime karşı savaşa hiç gerek olmadığı şeklinde argümanlarla eleştirmişti. Kapitalizm de seçimi benzer bir ideolojik operasyon yoluyla yorumluyor. Toplum örgütlenmesine ilişkin seçim aynı anda sunulup geri çekiliyor. Liberal demokratik kapitalizm seçim fikrini yüceltiyor, ama sunulan şeyin temelde tüketimci bir seçim modeli olması şartıyla. Yeni bir toplumsal örgütlenme biçimi seçmek, toplumun gelecekteki gelişimi için farklı yollar seçmek, hele ki bildiğimiz kapitalist toplumu reddetmek geçerli seçenekler değilmiş gibi görünüyor.

Bu kitapta savunduğumuz gibi, seçmek basit bir mesele olmamanın yanı sıra, çoğu zaman rasyonel de değildir. Seçim bireysel hayatımıza en beklemediğimiz zamanlarda girdiği gibi —ama seçimin bilinçdışı arzu ve dürtüler tarafından güdülenmediği anlamına gelmez bu— toplum düzeyinde de genelde öngörülemeyen zamanlarda meydana gelir. *Şahların Şahı* adlı kitabında 1979 İran devrimini tarif eden Polonyalı gazeteci Ryszard Kapuscinski, polisin sokakta bir adamı durdurmaya çalıştığı ve adamın bunu takmadığı ânı dönüm noktası olarak belirler. Peşinden gösteriler gelmiş, nihayetinde rejim çökmüştür. Bu değişim bir seçim meselesi olmuştur, ama aynı zamanda öngörülemez ve kontrol edilemezdir. İdeolojimiz bize rasyonel seçimin kontrolü elimizde tutmamızı sağlayacağını, hayatı öngörülebilir kılıp riskleri ortadan kaldıracağını öğre-

tirken, aslında seçim tam da geleceği öngörme becerimizi ortadan kaldırır. Yaşanabilecekken yaşanmamış şeylere dair pişmanlığa kapı açtığı gibi, gelecekte olacaklara dair de bir umut penceresi açar.

Meşhur John Lennon şarkısının sözleriyle: "Sen başka planlar yaparken / başına gelen şeydir hayat". Aynısı seçim için de geçerlidir: Seçimler hakkında düşünmek ile seçim yapmak farklı meselelerdir. Ama seçim zorbalığını kabul mü yoksa ret mi edeceğimizi seçebiliriz — ilk adımımız da sunulan şeyin aslında ne olduğunu anlamak olabilir.

TEŞEKKÜR

TAVSİYELERİYLE kitabın iskeletinin oluşmasına yardımcı olan menajerim Sarah Chalfant'a ve İngilizcemi düzeltip değerli tavsiyelerde bulunan John Stubbs'a teşekkür etmek istiyorum. Lisa Appignanesi'nin redaksiyonunun müsvedde metne büyük katkısı oldu; sabrı ve faydalı yorumları için ona teşekkür ediyorum. Profile'daki editörüm Sarah Caro'dan da faydalı görüşler aldım. Bu projeye hevesle destek oldukları için Profile'daki herkese minnettarım.

Hukuk Fakültesi Kriminoloji Enstitüsü'ndeki meslektaşlarım gerek fikirleriyle gerekse mükemmel bir yazma ortamı sunarak bana büyük destek oldular. Cardozo Hukuk Okulu, LSE ve Birkbeck Üniversitesi Hukuk Okulu'ndaki meslektaşlarım da zihin açıcı fikirleri ve değerli yorumlarıyla katkıda bulundular.

Oğlum Tim oyun zamanı geldiğinde bana hiçbir seçenek bırakmadı. Bu da kitaptan uzaklaşabilmemi ve bu projeye çocuklara özgü bir haletiruhiyeyle bakabilmemi sağladı.

Renata Salecl
Seçme İkilemi

Günümüzde birçok konuda bizi bunaltacak kadar fazla seçenekle karşı karşıyayız. Marketteki peynir veya deterjan reyonlarından ev eşyalarına ve telefon servislerine kadar tüm tüketim ürünlerinde bizi zorlu seçimler bekliyor. Evet, tükettiğimiz ürünleri seçmekte —belli sınırlar çerçevesinde— özgürüz. Peki ya daha hayati meselelerde? Mesela parçası olduğumuz sistemi seçme şansımız var mı?

Renata Salecl her şeyden önce kapitalist düzenin sunduğu içi boş seçeneklerle bireyleri nasıl hayatlarını istedikleri gibi şekillendirebilecekleri yanılsamasına sevk ettiğini gözler önüne seriyor. Ona göre modern kapitalist toplumda yaşam tercihleriyle tüketici tercihlerine aynı muamele yapılıyor: "Doğru duvar kâğıdını ya da saç kremini bulmaya çalışır gibi 'doğru' hayatı bulmaya çalışıyoruz."

Ayrıca gündelik hayatta —örneğin aşk ilişkilerinde veya çocuk sahibi olup olmama konusunda— karşımıza çıkan zor seçimlerde devreye giren rasyonel ve irrasyonel mekanizmalar da irdeleniyor. Yalın anlatımı, keskin gözlemleri ve isabetli tespitleriyle Salecl, seçme konusu üzerinden insan psikolojisinin çetrefil labirentlerine ışık tutuyor.